

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Βασίλη Σαββανάκη

ΓΚΟΡΟΤΟΠΙ

Μνήμες και βιώματα από τα χαρακώματα
του πολέμου στην Αλβανία.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΠΑΝΑΓ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1987

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Βασίλη Σαββανάκη

ΓΚΟΡΟΤΟΠΙ

Μνήμες και βιώματα από τα χαρακώματα
του πολέμου στην Αλβανία.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΠΑΝΑΓ. ΚΑΜΗΛΑΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ 1987

**Σύλλογος Βελεστινιωτών Αθηνών: Ακαδημίας 64. 106-79 τηλ. 3645.961-8011066
Διεύθυνση Συγγραφέα: Βελεστίνο. 37500 τηλ. 0425-22579**

**Φωτοστοιχειοθεσία-σελιδοποίηση: LEGATO ΕΠΕ
Καλλιδρομίου 49 τηλ. 36.03.607 - 36.15.079**

Αφιέρωση

Το βιβλίο αυτό το αφιερώνω:

Πρώτα, στη μνήμη των γνωστών μου και των χιλιάδων άγνωστων νεκρών του πολέμου της Αλβανίας, που νομίζω πως έχουν αγνοηθεί και είναι οι αδικημένοι και λησμονημένοι ήρωες.

Ύστερα, στη μνήμη του αγαπημένου μου παιδιού Γεωργάκη, που ήταν ένας πραγματικός άγγελος, της νύφης μου Ρίτσας και της εγγονούλας μου Αθηνάς, που τόσο πρόωρα χάσαμε, όταν ένας επιπόλαιος οδηγός φορτηγού τους σκότωσε όλους.

Και, τέλος, σε όλους τους επιζήσαντες συμπολεμιστές μου του 3ου Τάγματος του 27ου Συντάγματος, που και σήμερα πολλοί ζουν ακόμα, καθώς και σε όλους τους ζωντανούς ακόμα πολεμιστές του αλβανικού Μετώπου.

Βασίλης Σαββανάκης

Λίγα λόγια για την έκδοση

Το Διοικητικό Συμβούλιο του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών αισθάνεται ιδιαίτερη ικανοποίηση και χαρά που ανέλαβε και πραγματοποίησε την έκδοση του βιβλίου του συμπατριώτου μας **Βασίλη Σαββανάκη** «Γκκοροτόπι. Βιώματα και μνήμες από τα χαρακώματα του πολέμου στην Αλβανία», που λοχίας τότε πολέμησε στην πρώτη γραμμή του μετώπου.

Η έκδοση εκπληρώνει ένα χρέος των νεωτέρων Βελεστινιωτών προς τους συμπατριώτες μας νεκρούς, τραυματίες και πολεμιστές του '40-'41.

Πρέπει να τονισθεί ιδιαίτερα ότι η προσφορά του κ. Βασίλη Σαββανάκη δεν περιορίσθηκε στα πεδία των μαχών. Εξίσου σημαντική είναι η προσφορά του στους κατοπινούς καιρούς ως σήμερα στην πολιτιστική ζωή του Βελεστίνου και κυρίως στην επιστημονική διερεύνηση της περιοχής με την ακούραστη παροχή πληροφοριών και ποικίλων εξυπηρετήσεων στους ειδικούς επιστήμονες - ερευνητές.

Παραδίδοντας αυτές τις σελίδες στο αναγνωστικό κοινό έχουμε την πεποίθηση ότι προσθέτουμε στη σχετική φιλολογία ένα κείμενο ιδιαίτερα μεστό και δυνατό μέσα στην απλότητα του ύφους και τον ανεπιτήδευτο ρεαλισμό του.

Για την πραγματοποίηση αυτής της έκδοσης οφείλουμε ευχαριστίες στον κ. **Αργύρη Πετρονώτη**, καθηγητή της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης, χάρη στην επίμονη προτροπή του οποίου έγινε δυνατή η συγγραφή του βιβλίου, καθώς επίσης στους επιστήμονες - λογογράφους κ. **Παναγιώτη Καμηλάκη**, που με προθυμία και ευχαρίστηση ανέλαβε, την χωρίς αμοιβή, διόρθωση των τυπογραφικών δοκιμίων

και επιμέλεια του βιβλίου, και την Αικατερίνη Πολυμέ-
ρου - Καμηλάκη για τις χρήσιμες παρατηρήσεις και υποδεί-
ξεις της. Χωρίς την βοήθειά τους θα ήταν δύσκολη η παρούσα
έκδοση του βιβλίου.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ
ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΒΕΛΕΣΤΙΝΙΩΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΝΟΣ ΦΙΛΟΥ

Όπως στη Βίβλο ή στα παραμύθια συχνά ακούζ να λέγεται σαν οδηγία: «Αφού φτάσεις σ' αυτό το μέρος, εκείνος που θα πρωτοβρεθεί εμπρός σου θα σου δείξει αυτό που ζητάς», έτσι έτυχε και σε μένα όταν πήγα πέρσυ στο Βελεστίνο. Ταξείδεψα εκεί να κατατοπιστώ σχετικά με τη δεκάδα και πλέον παλαιών νερόμυλων (μύλων κάποιας φάσης που και ο Ρήγας γνώριζε και σχεδίασε στο τοπογραφικό της πατρίδας του, τυπωμένο στη Μεγάλη Χάρτα του). Ο πρώτος που συνάντησα εκεί ήταν ο Βασίλης Σαββανάκης: Να! έτσι «σαν από τον Θεό σταλμένος».

Ολόκληρη κείνη την ημέρα, Τετάρτη 28 Μαΐου 1986, είμασταν μαζί και τρέχαμε πληροφορώντας με για τις θέσεις των μύλων και βοηθώντας με στην έρευνα. Νομίζω ότι ούτε και για μεσημέρι σταματήσαμε. Είχε την προθυμία παιδιού, την αντοχή παληκαριού και βέβαια τη βαθειά γνώση ώριμου άντρα. Ύστερα έμαθα ακριβώς την ηλικία του, μετά και την αδυναμία του στα μάτια... Τότε κατάλαβα ότι είχα την τύχη να γνωρίσω ένα παράδειγμα απλού και τέλειου ανθρώπου. Απίστευτη η αγάπη του στο βιβλίο και στη μόρφωση, αν και δεν κατόρθωσε, παρά τον πόθο του, μόνο τη στοιχειώδη εκπαίδευση να τελειώσει από τις τόσες δυσκολίες της ζωής. (Ενώ τώρα..., αλλά ας τ' αφήσουμε: όλα θα φτιάξουν). Η παληκαριά του με σεμνότητα και καθαρότητα θα φανεί από το κείμενο του: «Ναι! από αξιοπρέπεια πολεμάγαμε κι εμείς εκεί πάνω, όχι γιατί δεν φοβόμαστε...!». Δεν τον κολακεύω: κι ας φαίνονται έτσι τα λόγια μου. Την αλήθεια προσπαθώ —μέσα από τον σεβασμό και την αγάπη μου γι' αυτόν— να βρω και να πω. Και για να ξέρετε όχι ειδικά και επώνυμα μόνο γι' αυτόν, αλλά γενικά για τον απλό και υποδειγματικόν άνθρωπο, που αντιπροσωπεύει. Άλλωστε ας το δει τώρα και ο ίδιος γραμμένο και να ευχαριστηθεί με το δίκιο του: πόσα χρόνια θα τον έχουμε μαζί μας. Εξάλλου διασαφηνίζω και τονίζω ότι ο μπάρμπα-Βασίλης είναι τύπος και υπογραμμός, αλλά δεν είναι η εξαίρεση. Ούτε και θα θέλαμε να ήταν! Γιατί ξέρουμε ότι δόξα τω Θεώ η χώρα μας (και κανείς δεν αμφιβάλλει ότι και ολόκληρος ο κόσμος) έχει να δείξει και αναδείξει (οι ίδιοι δεν δείχνονται) πολλούς και αμέτρητους τέτοιους ανθρώπους.

Κείνη τη μέρα που πρωτογνωριστήκαμε και ολημερίς ετρέχαμε, άκου-

σα από τον Βασίλη Σαββανάκη λόγια απλά μα πρωτάκουστα. Σε κάποιες διακοπές, μου διηγόταν δικές του εμπειρίες και περιπέτειες από τον περίφημο κείνο πόλεμο στ' Αλβανικά βουνά. Είχα πριν διαβάσει, εκτός από άλλα βιβλία, του Άγγελου Τερζάκη την εντυπωσιακή «Ελληνική Εποποιία 1940-1941» και του Γιάννη Μπεράτη το μελαγχολικό «Πλατύ ποτάμι». Διάβασα αργότερα του Άγγελου Βλάχου «Το Μνήμα της Γριάς» με κοινές εμπειρίες από τον ίδιο πολεμικό τομέα που εδώ περιγράφεται. Όμως, για μένα μέσα από την αφήγηση του Βασίλη Σαββανάκη οι δυσκολίες και οι περιπέτειες, οι επιτυχίες και τα κατορθώματα πήραν μιαν άλλη διάσταση, αληθινότερη σε πολλά και μεγαλύτερη. Γιατί ο κυρ-Βασίλης εικονογραφεί και ψυχογραφεί ήρεμα και πηγαία όλα όσα είδε, δηλαδή μη κρύβοντας τίποτα: δεν δίστασε να μιλήσει για τις ανθρώπινες αδυναμίες των μαχητών και τους όποιους τρόπους αποφυγής των κινδύνων της μάχης, πάντοτε με διαφαινόμενη ευμένεια και κατανόηση. Οι «αδυναμίες» αυτές ούτε μειώνουν, ούτε αμαυρώνουν, αλλά, τ' αντίθετο, δείχνουν πόσο δύσκολος ήταν αυτός ο πόλεμος και πόσο πιο δύσκολα εκείνα τα κατορθώματα. Ο ίδιος όχι μόνο πολέμαγε, όπως τόσοι άλλοι, με αυτοθυσία και αποτελεσματικότητα, αλλά και τραγούδαγε. Αφού στο τέλος μιάς μάχης μπορούσε να φτιάξει και ένα ποίημα ή και να μεταφερθεί νοερά σε εικόνες του χωριού του, όπως εκείνο το βράδυ που δεν έπρεπε ν' αποκοιμηθούν, γιατί αλλιώς θα 'ρχόταν ο θάνατος. Έτσι κάθεται και θυμάται και περιγράφει τη ζωή στο χωριό τον καιρό της ειρήνης χωμένος και θαμμένος με άλλους μέσα στο χιόνι.

Τώρα χαιρόμαστε διπλά, γιατί εμπρός μας έχουμε γραμμένο κείμενο κείνη τη διήγηση. Πού να ήξερα, όταν του ζητούσα θερμά του κυρ-Βασιλάκη να την καταγράψει, ότι ένωνα τη φωνή μου με τη φωνή του αλησμόνητου γιού του Γιώργη και ότι αυτό το «κοινό» αίτημά μας θα ικανοποιούνταν! Κι εφέτος την ηλιόλουστη Κυριακή της 22 Φεβρουαρίου 1987, μετά από 46 χρόνια, στο Βελεστίνο μου έδειξε διακριτικά το χρονικό του σε 165 σελίδες τετραδίου, κόπος κείνων των τελευταίων 15 ημερών (ή μάλλον των ξενυχτιών). Εκείνο το κείμενο ο Βασίλης Σαββανάκης το ξανάγραψε πιο καθαρά και το συμπλήρωσε ξεπερνώντας τις 225 χειρόγραφες σελίδες. Αυτόν τον επέτειο μήνα άφησε τη φαντασία του να πετάξει κει πάνω και σχεδίασε από μνήμης ένα τοπογραφικό σκαρίφημα του πολεμικού τομέα «Μνήμα της Γριάς» - «Γκοροτόπι». Πρόσθεσε, τέλος, και φωτογραφίες, τεκμήρια και κειμήλια εκείνης της εποχής.

Τελειώνοντας θα ήθελα να επισημάνω ότι όλοι μας κρύβουμε μεγάλες εφεδρείες δυνάμεων που με άσκηση μυαλού και κορμιού μπορούμε να φέρουμε στην επιφάνεια και τότε κατορθώνονται τα ακατόρθωτα. Κι αυτά όχι μόνο στις αναγκαστικές πολεμικές περιστάσεις, αλλά και στις διαρκέστερες ειρηνικές συνθήκες, που αποτελεί άλλωστε κύρια και ζωτική ανάγκη για το καλό όλων ή τουλάχιστον των πολλών. Οι απλοί άνθρωποι και αγωνιστές το δείχνουν και το αποδείχνουν και το εγγυώνται.

Οφείλουμε θερμές κι εγκάρδιες ευχαριστίες στο «Σύλλογο Βελεστινιωτών Αθηνών», στο πρόθυμο για ό,τι καλό και παραγωγικό Διοικητικό του Συμβούλιο και στον Πρόεδρό του Δημήτρη Καραμπερόπουλο, που με ενθουσιασμό και γρηγοράδα αποφάσισαν και πραγματοποίησαν το τύπωμα του ανά χείρας κειμένου. Η δημοσίευση αυτή πιστεύουμε αποτελεί σπουδαία προσφορά σε όλους μας.

Αργύρης Πετρονάκης
Θεσσαλονίκη, 26 Οκτωβρίου 1987

Γιατί τα γράφω.

Θεωρώ χρέος, και προς τον εαυτό μου, να γράψω τα βιώματά μου από τον πόλεμο του '40, τώρα που ακόμη τα θυμάμαι πολύ καλά. Τα έγγραφα όλα όπως ακριβώς έγιναν, χωρίς καμιά υπερβολή ή άλλη σκοπιμότητα: ημερομηνίες, τοποθεσίες και ονόματα. Αν κάτι δεν θυμάμαι, δεν το γράφω, και αν δεν είμαι βέβαιος για κάτι, το γράφω με ερωτηματικό.

Τα ατομικά μου βιώματα είναι τραγικά, όσο καιρό έζησα στα χαρακώματα, τόσο κοντά στο θάνατο. Όλοι εμείς των χαρακωμάτων είχαμε την αίσθηση ότι είμασταν μελλοθάνατοι, επί 6 ολόκληρους μήνες, πράγμα που δεν μπορούμε να ξεχάσουμε οι επιζήσαντες. Είχαμε πολλές περιπτώσεις φίλων και συμπολεμιστών μας που έδωσαν τη ζωή τους και άφησαν τα κόκκαλά τους στα κακοτράχαλα Αλβανικά και Βορειοηπειρωτικά βουνά, χωρίς ακόμα η Πολιτεία να ενδιαφερθεί να φέρει, έστω και συμβολικά, τα κόκκαλα όσων μπορεί. Και μπορούν να βρεθούν, έστω και τώρα αργά, αφού ακόμα ζουν ορισμένοι από μας. Έχει ιερή υποχρέωση η Μάνα Ελλάδα να φέρει τα κόκκαλα όσων πολέμησαν και έπεσαν εκεί, να στήσει ένα μεγάλο Μνημείο¹, να γράψει τα ονόματά τους και να το επισκέπτονται οι συγγενείς και οι φίλοι τους κι εμείς οι συμπολεμιστές τους, που είδαμε να αφήνουν την τελευταία πνοή τους. Άλλα κράτη, όπως για παράδειγμα η Γερμανία, η Αυστρία, η Ρουμανία, μετά που τελείωσε ο πόλεμος, έστειλαν κατάλληλους ανθρώπους σε όλα τα κράτη, όπου πολέμησαν και είχαν σκοτωμένους, και έμασαν τα κόκκαλα των σκοτωμένων. Θυμάμαι καλά που κι εδώ στο Βελεστίνο ήρθαν άνθρωποι από τα κράτη αυτά, και με τη συνεργασία ντόπιων Βελεστινιωτών ή και των περιχώρων, ξέθαψαν και έμασαν όλα τα κόκκαλα των σκοτωμένων τους.

1. Έχει ωρμάσει πια η ιδέα ανέγερσης ενός σπουδαίου μνημείου για τους αγωνιστές της Αλβανίας, τόσο στο ελληνικό έδαφος όσο και στο αλβανικό, σε ένα τουλάχιστον από τα πιο αντιπροσωπευτικά, και συγχρόνως αιματηρά, υψώματα των βορειοηπειρωτικών και αλβανικών βουνών, όπου έλαμψε η ελληνική ανδρεία. Είναι μεγάλο εθνικό χρέος, που έχει πολύ καθυστερήσει η εξόφλησή του προς τους αγωνιστές του 1940-41, νεκρούς και ζωντανούς. Βλ. σχετικό άρθρο στην εβδομαδιαία εφημερίδα «Ποντίκι», αρ. φύλλου 440, 30 Οκτωβρίου 1987, όπου και παλιότερες αναφορές στο θέμα, με τίτλο «Να επιστραφούν τα οστά τους στην Ελλάδα». Βλ. και επιστολή του επίκ. καθηγητή Βασ. Κρεμμυδά στην εφημ. «Η Καθημερινή», 26-11-1987, σ.5. (Σημείωση επιμελητή εκδόσεως).

Φέτος, τον Φεβρουάριο του 1987, πήρα την απόφαση να καθήσω να γράψω για τη μεγάλη περιπέτεια του Αλβανικού πολέμου, γιατί ήταν επιθυμία και του αγαπημένου μου παιδιού Γιωργάκη, που πάντα με προέτρεπε: Γράψε, πατέρα, αυτά τα συνταρακτικά και τραγικά γεγονότα, που πέρασες, να τα βρούμε κι εμείς γραμμένα και να ασχοληθούμε μ' αυτά. Μου έλεγε να γράψω και τα δημοτικά τραγούδια, τα ήθη και έθιμα απο αρραβώνες, γάμους κ.τ.λ. Του άρεσαν και ενδιαφερόταν πολύ. Του το είχα υποσχεθεί. Δεν πρόλαβε όμως! Ίσως κάποτε μπορέσω να ασχοληθώ και να γράψω γι' αυτόν, που ήταν ένας άγγελος. Θυμήθηκα τώρα που κάποτε του είπα: Πώς αντέξαμε (όσοι αντέξαμε) και ζήσαμε με αυτές τις συνθήκες; Μου απάντησε πως ο άνθρωπος κρύβει μέσα του πολλές εφεδρικές δυνάμεις, που σε δεδομένη στιγμή τις χρησιμοποιεί και μπορεί να ξεπεράσει και τις πιο δύσκολες και τραγικές καταστάσεις. Είχε δίκιο: Το διαπίστωσα πολλές φορές.

Ύστερα ήρθε ένα άλλο γεγονός, που με ώθησε να βιαστώ και να μην αναβάλω. Το καλοκαίρι του 1986, με την ευκαιρία του Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», ήρθαν στο Βελεστίνο πολλοί επιστήμονες, ιστορικοί, λαογράφοι κ.τ.λ. Τότε γνώρισα τον κύριο Αργύρη Πετρονώτη, καθηγητή της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Δραστήριος επιστήμονας, υπέροχος άνθρωπος, σεμνός και απλός, όπως όλοι οι μεγάλοι άνδρες. Εγώ εκτιμώ πολύ την απλότητά. Έκανε τότε ο κ. Πετρονώτης μια αυτοψία στους μύλους του Βελεστίνου κι εγώ προσφέρθηκα να τον βοηθήσω ως Βελεστινιώτης και γνώστης αυτών των πραγμάτων. Πέρασαμε μαζί μια ολόκληρη μέρα. Σε κάποια στιγμή, που η κουβέντα ήρθε στην Αλβανία και τον πόλεμο, είδα ότι ο κ. Πετρονώτης έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον και άρχισε να ρωτάει συνεχώς, ενώ ταυτόχρονα κρατούσε και σημειώσεις. Του έκανε, όπως είπε, μεγάλη εντύπωση η μνήμη μου, που ύστερα από 46 χρόνια θυμώμουν τα γεγονότα τόσο καλά, και του τα έλεγα τόσο άνετα, σαν να τα διάβαζα, όπως έλεγε. Με επιμονή μου σύστησε να καθήσω και να τα γράψω όλα αυτά. Του έδωσα την υπόσχεση και τελικά τον Φεβρουάριο του 1987, λίγο βεβιασμένα, από νύχτα σε νύχτα, στο κρεβάτι μου και στο γόνα πολλές φορές άφηνα την σκέψη μου να σεργιανίσει πάνω στα κακοτράχαλα βουνά της Αλβανίας και όσο έγραφα τόσο θυμώμουν καθαρά τοποθεσίες, ημερομηνίες, ονόματα κ.τ.λ.

Εκτός από τον κ. Πετρονώτη και τον γιό μου Γεωργάκη, που με παρότρυναν να καταγράψω τις μνήμες για τα τραγικά γεγονότα της Αλβανίας, άλλοι αξιόλογοι νέοι επιστήμονες, που είδαν τα πρώτα χειρόγραφα, επέμειναν να συνεχίσω. Είναι: Ο Δημήτρης Καραμπερόπουλος, γιατρός, πρόεδρος του Συλλόγου Βελεστινιωτών Αθηνών, δραστήριος και με ιδιαίτερο και ενεργό ενδιαφέρον για ό,τι αφορά το Βελεστίνο, που με πολύ πάθος αγαπάει. Ακόμη το ζεύγος Παναγιώτης Καμηλάκης και Καίτη Πολυμέρου-Καμηλάκη, επιστήμονες λαογράφοι, ερευνητές του Κέντρου Λαο-

γραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, που δείχνουν ιδιαίτερη αγάπη και ενδιαφέρον για το Βελεστίνο.

Εδώ γράφω τα δικά μου βιώματα και, φυσικά, όσα θυμάμαι. Δεν θυμάμαι πάρα πολλά ονόματα σκοτωμένων. Στον πόλεμο οι μάχιμοι, που είναι κυρίως οι διμοιρίτες, ομαδάρχες, δεκανείς, σκοπευτές, γεμιστές, προσπαθούν να είναι συγκεντρωμένοι στον εαυτό τους, στους άντρες, στους εχθρικούς στόχους κ.τ.λ. Με τους σκοτωμένους και τραυματίες δεν μπορούν να ασχοληθούν. Αυτή είναι δουλειά των τραυματιοφορέων και νοσοκόμων, που ακολουθούσαν πίσω.

Ύστερα για μένα υπήρχε και το πρόβλημα πως όλοι οι συμπολεμιστές μου ήταν από τη Δυτική Μακεδονία. Εγώ μένω μόνιμως στο Βελεστίνο και πολύ σπάνια μου δόθηκε η ευκαιρία να συναντήσω συμπολεμιστή μου για να τα συζητήσουμε και να τα επαναφέρουμε στη μνήμη. Πάντως ημερομηνίες, μάχες, υψώματα κ.τ.λ. που έχω γράψει είναι πραγματικά και μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως ιστορικά ντοκουμέντα. Έχω τη γνώμη ότι όλοι όσοι έζησαν τέτοια γεγονότα, πρέπει να τα γράψουν. Είναι μνήμες χρήσιμες για τους νεότερους και την Ιστορία.

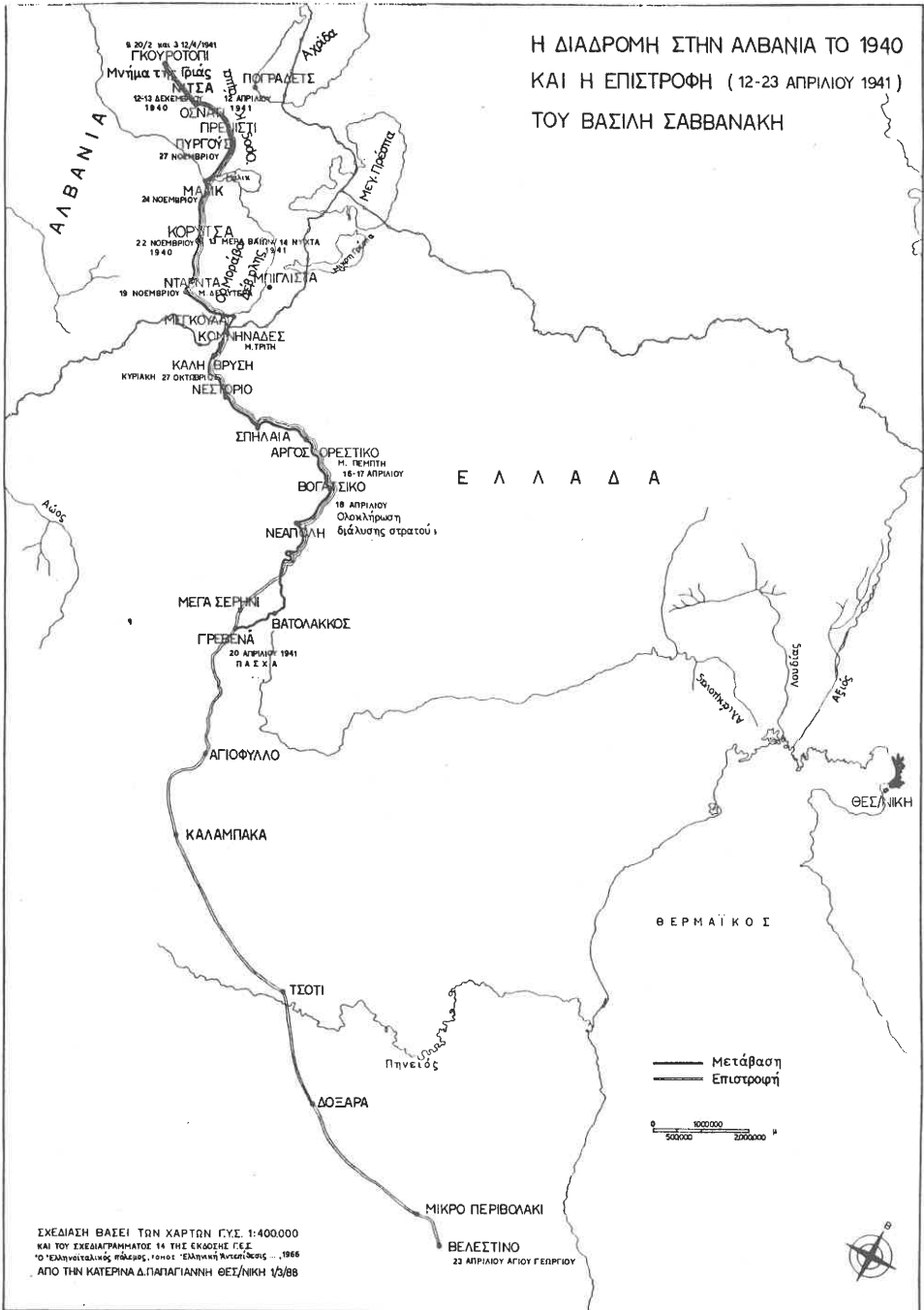
Τον πόλεμο της Αλβανίας στο διάστημα που τον έζησα τον θυμάμαι καλά. Είχα επιστρατευτεί από τον Αύγουστο του 1940. Η κήρυξή του με βρήκε στα σύνορα, πάνω στην Αλεβίτσα, στην Καλή Βρύση της Καστοριάς, και στο τέλος του πολέμου, Σάββατο 12 Απριλίου 1941, που αφήσαμε τα χαρακώματα, ήμουν ακριβώς 100 μέτρα κάτω από το Παρατηρητήριο στο Μνήμα της Γριάς, που τελικά δεν έπεσε. Σε όλο το διάστημα του πολέμου, επί 6 μήνες, ήμουν συνέχεια στην πρώτη γραμμή με το λόχο, τη διμοιρία και την ομάδα μου, χωρίς να λείπω ποτέ ούτε μία μέρα ή ώρα.

Εκτός από τις μάχες, που έδωσα με το τάγμα μου, είχα και έκτακτες επικίνδυνες αποστολές με ξένες μονάδες, όπως αυτές που αναφέρω στην αφήγηση στη Δάρδα, όπου χτυπήσαμε τους Ιταλούς στο καμpanαριό της εκκλησιάς τις 19-11-1940.

Έτσι έζησα και γεύτηκα καλά τον πόλεμο, μια που μου τύχαινε να βρίσκουμαι πάντα στην πρώτη γραμμή από το 1936, που ως κληρωτός πήρα την ειδικότητα λοχίας - λοιπός πυροβολητής. Με την τοπική επιστράτευση της Μακεδονίας το 1939 βρέθηκα σε λόχο στα σύνορα, στον Πολυάνεμο Καστοριάς. Το 1940 τον Αύγουστο επιστρατεύτηκα πάλι με το λόχο πολυβόλων. Στα σύνορα, στην Αλεβίτσα που ήμουν, μας βρήκε ο πόλεμος στα χαρακώματα και στις 12 Απριλίου 1941 από τα χαρακώματα έφυγα χωρίς να λείπω, όπως είπα, ούτε μια ώρα από όλες τις μάχες. Το 1947 επιστρατεύτηκα ως εθνοφρουρός και υπηρέτησα 20 (είκοσι) μήνες συνέχεια στα χαρακώματα στα Βέντζια, Χρώμιο-Ποντινή-Βέρμιο, ψηλά στο Αγκάθι και στη Βεύη προς Φλώρινα.

Βασίλης Σαββανάκης

Η ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΣΤΗΝ ΑΛΒΑΝΙΑ ΤΟ 1940
 ΚΑΙ Η ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ (12-23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1941)
 ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΗ ΣΑΒΒΑΝΑΚΗ

ΣΧΕΔΙΑΣΗ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΧΑΡΤΩΝ ΓΥΣ 1:400.000
 ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΟΣ 14 ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ ΓΕΣ
 "Ο Έλληνοαλβανικός σύνορος, τόμος "Ελληνική Μεταπολεμική... 1966
 ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΕΡΙΝΑ Δ.ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ ΘΕΣ/ΝΙΚΗ 1/3/88

ΜΙΚΡΟ ΠΕΡΙΒΟΛΑΚΙ
 23 ΑΠΡΙΛΙΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

Έτσι άρχισε η μεγάλη περιπέτεια της Αλβανίας.

Επιστράτευση-Γρεβενά.

Στις 20 Αυγούστου του 1940 η τότε δικτατορική Κυβέρνηση του Μεταξά έκανε μερική επιστράτευση, με ψηφία όπως θυμάμαι, με το 19 Κ και το ΣΡ, εν όψει βέβαια του προβλεπόμενου δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου. Εγώ επιστράτευθηκα με τα ψηφία 19 Κ και έφυγα αμέσως για τα Γρεβενά, όπου ήταν η μονάδα που έπρεπε να καταταγώ.

Πράγματι, εκεί συγκροτήθηκε το 3ο τάγμα του 27ου Συντάγματος, που αποτελείτο κατά το 80% από εφέδρους της περιοχής Γρεβενών κυρίως, κάθε ηλικίας, και κατά 20% από κληρωτούς. Διοικητής τάγματος ήταν ο μόνιμος ταγματάρχης Ηλίας Στολιόπουλος από τα χωριά του Ασπροπόταμου (Τρικάλων). Είχε τον 9ον Λόχο με διοικητή τον μόνιμο λοχαγό Δρακόπουλο, δραστήριο και ικανό αξιωματικό. Διμοιρίτες του λόχου ήταν: Λιόσης Κώστας, μόνιμος ανθυπολοχαγός από την Αθήνα, ο έφεδρος ανθ/γός Γιαννούσης Θανάσης, δασολόγος από το Περιβόλι Γρεβενών, και νομίζω ο έφεδρος ανθ/γός Γκουτζαμάνης Αποστόλης, καθηγητής γυμναστής από την Καρδίτσα.

Ο 10ος Λόχος είχε διοικητή τον μόνιμο υπολοχαγό Γεωργόπουλο ή Γεωργακόπουλο. Πρέπει να είχε διμοιρίτες τον έφ. ανθ/γό Σπυρούλη, δάσκαλο από το Σπήλαιο Γρεβενών, τον έφ. ανθ/γό Τριανταφύλλου, δάσκαλο από την Κοζάνη. Τον άλλον δεν τον θυμάμαι. Ο 6ος Λόχος αποτελείτο σχεδόν από κληρωτούς με διοικητή Λόχου τον μόνιμο λοχαγό Καλοκαιρινό. Θυμάμαι καλά τους διμοιρίτες: Τον Φώτα Γεώργιο, έφ. ανθ/γό, δικηγόρο από το Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα) Καστοριάς. Τον έφ. ανθ/γό Παπακυριακού Λάζαρο, φαρμακοποιό από την Καστανιά Σερβίων, και ίσως τον έφ. ανθ/γό Ακριτίδη.

Υπασπιστής τάγματος ήταν ο έφ. ανθ/γός Σγόνης Αλέκος από τα Γρεβενά. Η 3η Πολυβολαρχία είχε διοικητή τον μόνιμο υπολοχαγό Γραμμένο και διμοιρίτες τον έφ. ανθ/γό Σίσκο Δημήτριο, δάσκαλο από την επαρχία Βοΐου, τον έφ. ανθ/γό Γκανάτσο Βασίλη, δάσκαλο από τον Ζιάκα Γρεβενών και τον έφ. ανθυπασπιστή, τότε, Μάνθο από την επαρχία Καστοριάς. Γιατροί του τάγματος ήταν: ο έφ. ανθυπίατρος Μεζίλης Αχιλλέας από το Λιβάδι Ολύμπου και ο έφ. ανθυπίατρος Σαμαράς από την Ελασσόνα. Εγώ ήμουν στη Δεύτερη Διμοιρία Πολυβόλων, βοηθός

του Σίσκου, και ομαδάρχες είχαμε τους κληρωτούς Μιχάλη Ζαχαριάδη, λοχία, και τον Νίκο Παντόπουλο, λοχία από την επαρχία Καστοριάς. Αυτοί ήταν οι πρώτοι αξιωματικοί του 3ου Τάγματος, διότι μετά άλλαξαν πολλοί.

Μετά την πλήρη συγκρότηση του τάγματος φύγαμε γύρω στις 25 Αυγούστου και εγκατασταθήκαμε στο μεγάλο χωριό Νεστόριο Καστοριάς, που ήταν κοντά στα σύνορα.

Εκεί ένα διάστημα είκοσι με τριάντα μέρες, αντί για εκπαίδευση στα νέα όπλα, όπως είχε διαδοθεί, ανοίξαμε ένα δρόμο πάνω από το Νεστόριο, που πήγαινε προς τα σύνορα και συγκεκριμένα έβγαινε στα Καλύβια Ζέλεγκραντ, δίπλα απ' την Αλεβίτσα, και στο χωριό Καλή Βρύση.

Εκεί καταλήξαμε τελικά και μείναμε όλον τον υπόλοιπο καιρό σε απόσταση 400-500 μέτρα από τα σύνορα. Κάναμε, βέβαια, και μερικά χαρακάματα. Η κήρυξη του πολέμου στις 28 Οκτωβρίου, ώρα 4-5 το πρωί, νύχτα, μας βρήκε εκεί και σε μισή ώρα μπήκαμε στη μάχη. Μας πήραν το πρωί, σχεδόν νύχτα, το φυλάκιο που ήταν στην Αλεβίτσα, προτού βέβαια να κηρυχθεί ο πόλεμος επίσημα. Αιφνιδιάστηκε η ομάδα που ήταν εκεί και το εγκατέλειψε. Ύστερα από μισή ώρα κάναμε εμείς αντεπίθεση και το πήραμε πολύ εύκολα.

Κήρυξη του πολέμου. Καλή Βρύση.

Εδώ, όμως, νομίζω ότι πρέπει να σταθώ και να περιγράψω πιο αναλυτικά τα πράγματα, πως έγιναν και πως δεχθήκαμε εμείς την κήρυξη του πολέμου. Βρισκόμασταν, όπως λέω παραπάνω, όλο το τάγμα στα σύνορα. Εκεί περνούσαμε τον καιρό μας ήσυχα, σχεδόν διασκεδάζοντας με παιχνίδια διάφορα, με συζητήσεις όπως για βιβλία, λογοτεχνία, ποδόσφαιρο, θέατρο κ.τ.λ. Κάναμε βέβαια και πολλά όνειρα για το μέλλον και τη ζωή μας, αρκεί μόνο να μην εμπλακούμε στον πόλεμο, που φαίνονταν καθαρά ότι θα ερχόταν και σε μας, αφού ο Άξονας προχωρούσε ακάθεκτος να πραγματοποιήσει τα σχέδιά του, που ήταν η κατάκτηση όλου του κόσμου. Είχαμε όμως και μια μικρή ελπίδα πως ίσως εμείς τον αποφύγουμε τον πόλεμον αυτόν. Έτσι, λοιπόν, στις 27 Οκτωβρίου, μέρα Κυριακή, θυμάμαι, μια ομάδα από 7-8 παιδιά αποφασίσαμε να πάμε προς το χωριό Χιονάτο Καστοριάς, όπου ήταν το 2ο Τάγμα του 27ου Συντάγματος του ταγματάρχη Παπαζήση και είχαμε πολλούς πατριώτες. Ήταν 1 1/2 ώρα μακριά, φυσικά με τα πόδια. Πήγαμε και ανταμώσαμε τους φίλους μας, που χάρηκαν πολύ κι αυτοί, και αφού σφάξαμε και ψήσαμε ένα μεγάλο κριάρι, το ρίξαμε στο γλέντι. Βρήκαμε εκεί τον Μιχάλη Γούση, τον Γιώργο Μέρμηγκα, τον Δημήτρη Καλόγηρο (που σκοτώθηκαν αργότερα στο Μνήμα της Γριάς), τον Βασίλη Ρομπαζάνη, τον Νάκο Σα-

Καλόγηρος Δημήτριος, Βελεστινιώτης οπλοπολυβολητής. Σκοτώθηκε στο Μεσαίο Ύψωμα, στο Μνήμα της Γριάς στις 5.4.1941.

ράντη, τον Χρήστο Γίτση, τον Τάκη Βράκα, τον λοχία Σωτήρη Κούρτη (Τσιμποκλή) από την Αβδέλλα (που κι αυτός σκοτώθηκε αργότερα, το 1948, ως εθνοφρουρός στην Αγιά). Πάνω στο γλέντι ένα ιταλικό αεροπλάνο πέρασε τα σύνορα και μπήκε σε ελληνικό έδαφος και τράβηξε για Αθήνα. Ύστερα, όμως, από μια ώρα περίπου ξαναγύρισε και μπήκε πάλι

Μέρμηγκας Γεώργιος, Βελεστινιώτης στρατιώτης 2ου Τάγματος (27ου Συντάγματος). Σκοτώθηκε στις 5.4.1941 στο Μνήμα της Γριάς.

στην Αλβανία. Επειδή και την προηγούμενη χρονιά, το 1939, που είχαμε πάλι επιστρατευθεί και βρισκόμασταν πάλι στα σύνορα, είχε γίνει το ίδιο, πέρασε δηλαδή ένα αεροπλάνο προς την Ελλάδα και ξαναγύρισε στην Αλβανία και ήρθε τότε αμέσως η διαταγή να φύγουμε από τα σύνορα και κατόπιν απολυθήκαμε, εμείς το πήραμε ως καλό οiwνό και ότι μπορούσε να γίνει το ίδιο και τώρα. Χαρήκαμε πολύ και το ρίξαμε με περισσότερο κέφι στο γλέντι. Σχεδόν μεθυσμένοι και κατακουρασμένοι γυρίσαμε αργά το βράδυ στη μονάδα μας.

Καλύβια Ζέλεγκραντ.

Θυμάμαι, τότε που γυρνούσαμε για το τάγμα μας, τον Γιώργο Προβέντζα, δάσκαλο από την Αβδέλλα, να λέει:

— Άμα φτάσω πάνω τώρα, όπως είμαι κουρασμένος, πτώμα, θα πέσω να κοιμηθώ και θα σηκωθώ αύριο το απόγευμα. Και τότε κάποιος του είπε:

— Και αν αύριο κηρυχθεί κανένας πόλεμος, τί θα κάνεις;

— Δεν γίνεται πόλεμος, αύριο θα έχουμε ευχάριστα νέα, αλλά και αν, ο μη γένοιτο, γίνει, δε θα σηκωθώ!

Το βράδυ, θυμάμαι, κοιμήθηκα πολύ άσχημα. Ήταν βέβαια από την κούραση κι από το κρασί, που είχαμε πιεί κάπως περισσότερο. Τη νύχτα, κατά τις 3, άκουσα μπουμπουνητά και κρότους από κανόνια. Μέσα στον ύπνο δεν μπορούσα να προσδιορίσω τι ήταν. Πρωί όμως, ώρα 4-5, 28 Οκτωβρίου, Δευτέρα, άκουσα στο αντίσκηνο να με φωνάζουν με τ' όνομά μου. Ήταν ο σύνδεσμος του τάγματος και μου είπε να σηκωθώ αμέσως και να πάω στο μεγάλο αντίσκηνο του τάγματος, όπου γίνονταν πάντα οι συγκεντρώσεις των αξιωματικών, χωρίς καμιά καθυστέρηση. Επειδή κατάλαβα πως κάτι το σοβαρό συμβαίνει, ντύθηκα και έτρεξα αμέσως. Ήμουν τότε βοηθός διμοιρίτου της 2ης Διμοιρίας Πολυβόλων, με διμοιρίτη τον φίλο μου Δημήτρη Σίσκο, δάσκαλο, ο οποίος όμως γιόρταζε, είχε πάρει άδεια, και τον αντικαθιστούσα εγώ. Σαν διμοιρίτη, λοιπόν, με κάλεσε ο διοικητής τάγματος, όπως είχε καλέσει όλους του αξιωματικούς, διοικητές λόχων και διμοιρίτες.

Όταν μπήκα μέσα στη μεγάλη σκηνή, βρήκα καμιά δεκαπενταριά αξιωματικούς και τον διοικητή να καπνίζουν οι περισσότεροι και να είναι όλοι σιωπηλοί. Χαιρέτησα και περίμενα κι εγώ, όρθιος βέβαια, όπως ήταν όλοι τους. Με μια ματιά, ρώτησα το φίλο μου Φώτο τι τρέχει. Και αυτός μου απάντησε με τον ίδιο τρόπο ότι δεν ξέρει τίποτα. Σε λίγο έφτασαν όλοι οι αξιωματικοί και τότε είδα τον διοικητή μας Ηλία Στολιόπουλο, που με πολύ συγκίνηση και βαρεία και σταθερή φωνή μας είπε:

— Αυτή τη στιγμή, παιδιά, οι ύπουλοι και άτιμοι Ιταλοί, που από καιρό προσπαθούσαν να βρουν αφορμή —και γι' αυτό μας βούλιαξαν

και την Έλλη— για να μας κατακτήσουν, σήμερα, χωρίς κανέναν λόγο, μας κήρυξαν τον πόλεμο και ήδη προχωρούν να μας σκλαβώσουν. Όμως, εμείς δεν φταιζαμε σε τίποτα και γι' αυτό ως Έλληνες, που έχουμε χιλιάδες χρόνια Ιστορία και πολεμήσαμε πάντα για την ελευθερία μας, θα κάνουμε και τώρα το καθήκον μας και όχι μόνο δεν θα τους αφήσουμε να μπουν μέσα στην χώρα μας, αλλά θα τους πετάξουμε στη θάλασσα, να ησυχάσουμε από αυτούς.

Και με συγκινημένη φωνή φώναξε:

— Ζήτω η Αθάνατη Ελλάδα!

Τότε κι εμείς όλοι συγκινημένοι το επαναλάβαμε. Ύστερα μας είπε με λόγια απλά:

— Πηγαίνετε, παιδιά, ξυπνήστε τους άντρες, εμψυχώστε τους, κάνετε ό,τι μάθατε για τον πόλεμο και καλή τύχη.

Εμείς χωρίς χρονοτριβή φύγαμε άμεσα ως όλοι, σήκωσε καθένας τους άντρες του και σε σύντομο χρόνο είμασταν όλοι έτοιμοι. Ήταν καιρός, γιατί στο διάστημα αυτό οι Ιταλοί, που ήταν απέναντι, αιφνιδίασαν το φυλάκιο της Αλεβίτσας και το κατέλαβαν. Νομίζω πως ομαδάρχης στο φυλάκιο ήταν ο λοχίας Χιώτης, νησιώτης, ο οποίος διατήρησε την ψυχραιμία του και ζήτησε να το ξαναπάrouμε. Κινηθήκαμε άμεσα. Εγώ πήρα διαταγή να υπαχθώ με τη διμοιρία πολυβόλων υπό τας διαταγάς του λοχαγού Δρακόπουλου, διοικητού του 9ου Λόχου. Κάθε διμοιρία πολυβόλων ακολουθούσε ένα λόχο.

Κινηθήκαμε προς τα σύνορα και τους Ιταλούς με ανάμεικτα συναισθήματα. Είχαμε ακούσει και διαβάσει πολλά για τους πολέμους και τη φρίκη τους και τώρα εμείς μπαίναμε στη σκληρή πραγματικότητα... Είχαμε όμως τη βεβαιότητα ότι εμείς δεν είμαστε υπεύθυνοι γι' αυτό τον πόλεμο, που οι Ιταλοί μας τον κήρυξαν θέλοντας να μας κατακτήσουν. Αφού έχουμε εμείς το δίκαιο, θα τους πολεμήσουμε και αν είναι να σκοτωθούμε, να σκοτωθούμε για την πατρίδα μας, το δίκαιο και τη λευτεριά. Μ' αυτό το πνεύμα ξεκινήσαμε και μπήκαμε όλοι στον απαίσιο πόλεμο, που όμως μας τον επέβαλαν άλλοι. Σε λίγο ο λόχος με την διμοιρία μου ξεκινήσαμε να καταλάβουμε το ύψωμα, που ήταν το φυλάκιο. Μόλις προχωρήσαμε σε σχηματισμό μάχης και ανοίξαμε τα πρώτα πυρά με τα πολυβόλα, οι Ιταλοί, που ίσως να μην περιμέναν αντεπίθεση, αιφνιδιάστηκαν, τα εγκατέλειψαν όλα, και πανικόβλητοι τό'βαλαν στα πόδια και γυρίσαν στη βάση τους. Αυτή η πρώτη εμπειρία από πραγματική μάχη μας ενθουσίασε και μας έκανε να πιστέψουμε πως μπορούμε να τα βάλουμε με τους Ιταλούς και τελικά να τους νικήσουμε και να τους πετάξουμε στη θάλασσα. Ύστερα κινηθήκαμε προς το ύψωμα Αετοφωλιά, όπου ήταν ο προορισμός μας να μείνουμε εμείς με τον 9ο Λόχο. Αξίζει να αναφέρω τώρα εδώ ένα περιστατικό, που μου έκανε μεγάλη εντύπωση και το θυμάμαι πάντα. Σ' ένα ξέφωτο μέρος, προτού φτάσουμε στο ύψωμα Αετοφωλιά, ανταμώσαμε πολλούς κατοίκους του χωριού Καλή Βρύση,

που ήταν πάνω στα σύνορα και διατάχτηκαν να φύγουν και να πάνε στο Νεστόριο. Οι κάτοικοι πήραν ό,τι μπόρεσαν μαζί τους και εγκατέλειψαν το χωριό σχεδόν τρομαγμένοι. Εκείνη τη στιγμή είδαμε να έρχονται προς το μέρος μας 10-15 αεροπλάνα ιταλικά. Είπα αμέσως στους άνδρες μου να μπουν και να καλυφθούν στο διπλανό δάσος, που είχε πολλή οξυά. Το ίδιο είπα και στους χωρικούς, που πολλοί άρχισαν να κλαίνε, προ παντός γυναίκες και παιδιά. Και τότε είδα μια κοπέλα 13 χρονών περίπου, που ανέβηκε σε μια πέτρα και άρχισε να φωνάζει δυνατά και να λέει:

— Δε ντρέπεσθε να κλαίτε και να φοβάστε τόσο πολύ! Εμείς είμαστε Έλληνες και Ελληνοπούλες, και πρέπει και εμείς να κάνουμε το καθήκον μας, όπως όλοι οι Έλληνες και οι Σουλιώτισσες, που προτίμησαν να πεθάνουν, παρά να πέσουν στα χέρια των εχθρών.

Τη συγχάρηκα και της είπα: Μπράβο, είσαι μια καλή Ελληνοπούλα. Μου αποκρίθηκε ότι, αν δεν μπορέσει να πάει να πολεμήσει, θα πάει να καταταγεί νοσοκόμα για να περιποιείται τους τραυματίες και άρρωστους.

Τα αεροπλάνα πέρασαν είχαν, φαίνεται, αλλού προορισμό. Κι εμείς πήγαμε και πιάσαμε το ύψωμα Αετοφωλιά, που είναι ανάμεσα από τα χωριά Καλή Βρύση και Μεσόβραχο Καστοριάς. Εκεί φτιάσαμε και τα χαρακώματά μας για άμυνα επί τόπου, σύμφωνα με τη διαταγή του Στρατηγείου. Εκεί μείναμε μέχρι 14 Νοεμβρίου, αφού αποκρούσαμε μερικές επιθέσεις που μας έκαναν οι Ιταλοί, που μας ενοχλούσαν συνέχεια με το πυροβολικό και τους όλμους τους, χωρίς όμως να έχουν καμιά επιτυχία, αφού τα βλήματά τους περνούσαν πάντα σχεδόν από πάνω, αλλά πέφταν μακριά προς τον Μεσόβραχο. Γιατί γινόταν αυτό δεν μπορούσαμε να το εξηγήσουμε. Και τα αεροπλάνα τους, θυμάμαι, ήρθαν μια μέρα ένα σμήνος από την Κορυτσά κατά μήκος των συνόρων και μας βομβάρδισαν είχαν κι αυτά αποτυχία. Θυμάμαι κείνη τη μέρα, όταν ήρθαν προς το μέρος μας, ότι ρίξαν τις βόμβες από πολύ ψηλά. Εμείς είπαμε ότι τις ρίξαν πολύ μπροστά και μακριά από μας, αλλά προσέξαμε ότι οι βόμβες ακολουθούσαν τη φορά των αεροπλάνων πέφτοντας και σε κάποια στιγμή μας πλησίασαν και φαινόταν πως θα πέσουν όλες πάνω μας. Όμως τα βλήματα μας προσπέρασαν και έπεσαν πιο πέρα στην ίδια τροχιά, αλλά 100-150 μέτρα μακριά από μας, προς την Αλεβίτσα.

Αντεπίθεση: Μπίγλιστα.

Με την κήρυξη του πολέμου τη διοίκηση του λόχου μας, λόχου πολυβόλου, ανέλαβε ο μόνιμος ανθυπολοχαγός Θεοφάνους Νικόλαος από την Πελοπόννησο.

Στις 13 Νοεμβρίου 1940 πρέπει να έχει ευθυγραμμισθεί το Μέτωπο. Οι

Ιταλοί (που στην αρχή αιφνιδίασαν τα φυλάκιά μας, έσπασαν τις γραμμές μας και μπόρεσαν να φθάσουν στη Βωβούσα) αναγκάστηκαν τώρα να συμπτυχθούν και να επιστρέψουν στις βάσεις τους, ύστερα από την πίεση και τα χτυπήματα του στρατού μας.

Έτσι τώρα το στρατηγείο μας προετοίμασε και διέταξε τη γενική επίθεση σε όλο το Μέτωπο. Τη νύχτα 13-14 Νοεμβρίου, εμείς από την Αετοφωλιά παρακολουθήσαμε την επίθεση τμημάτων μας για την κατάληψη της κωμόπολης Μπίγλιστας, που ήταν στο δεξιότερο μέρος του Μετώπου πάνω στο δημόσιο δρόμο Φλώρινας - Κορυτσάς. Βλέπαμε τώρα εμείς τα διασταυρούμενα πυρά μέσα στην Μπίγλιστα, που τελικά υπέκυψε τις πρωινές ώρες, και οι Ιταλοί, αφού άφησαν πολλά λάφυρα, έφυγαν για την Κορυτσά. Ήταν η πρώτη πόλη που έπεσε στα χέρια των Ελλήνων. Αυτό, βέβαια, μας ενίσχυσε πολύ το ηθικό και πιστέψαμε περισσότερο τώρα πως είναι δυνατόν να τσακίσουμε την άνοπλη Ιταλία.

Γενική επίθεση. Κομνηνάδες.

Έτσι, με την ευθυγράμμιση του Μετώπου, άρχισε ταυτόχρονα και η γενική εξόρμηση. Στις 14 Νοεμβρίου μονάδες μας αρχίζουν πρωί-πρωί την γενική επίθεση για την κατάκτηση του ορεινού συγκροτήματος Μοράβα. Πίσω του ακριβώς είναι η Κορυτσά. Οι Ιταλοί, που είναι καλά οργανωμένοι, αμύνονται με πείσμα.

Την ίδια μέρα το τάγμα μας παίρνει διαταγή και εγκαταλείπουμε την Αετοφωλιά, αφού οι Ιταλοί, που ήταν απέναντί μας, συμπτύχθηκαν προς τον Μοράβα. Το βράδυ φθάσαμε στο χωριό Κομνηνάδες Καστοριάς, που βρίσκεται και αυτό πάνω ακριβώς στα σύνορα και δεξιότερα. Ξέραμε ότι πάμε για τη μεγάλη επίθεση, αν και διαδόθηκε ότι εμείς, το τάγμα μας, θα ήταν οπισθοφυλακή, για να καλύπτει τα νώτα της ΙΧ Μεραρχίας μας.

Στους Κομνηνάδες βρήκαμε μεγάλη κίνηση. Μονάδες ιππικού, μονάδες πυροβολικού, τμήματα υγειονομικού, πολλούς τραυματίες και τους πρώτους αιχμαλώτους, που ήταν αρκετοί. Γενικά, όλος αυτός ο οργανισμός ήταν η προετοιμασία για τη μεγάλη εξόρμηση, που θα γινόταν την άλλη μέρα, 15 Νοεμβρίου. Θυμάμαι καλά, σαν τώρα, πως μας έδωσαν ξηρά τροφή και πολλά πυρομαχικά και μείναμε το βράδυ σ' ένα πετρωτό ύψωμα. Κάτω ακριβώς προς τη μεριά της Αλβανίας ήταν τα σύνορα.

Επίθεση στην Αλβανία. Μοράβας. Σέγκουλα - Μέγκουλα.

15 Νοεμβρίου. Προτού ξημερώσει, πήραμε τη διαταγή και ξεκινήσαμε.

Κατεβαίνονας το ύψωμα προς την Αλβανία, κάτω, βρήκαμέ ένα ποτάμι χωρίς πολύ νερό και μας είπαν ότι εδώ είναι τα σύνορα. Το περάσαμε από μέσα και βρεθήκαμε σε αλβανικό έδαφος. Αρχισε να ξημερώνει και οι μάχες είχαν αρχίσει για καλά. Δεξιά μας και αριστερά τα τμήματά μας προσπαθούσαν να σπάσουν την άμυνα του εχθρού. Και δεξιότερα μεν τα τμήματά μας κατόρθωσαν να κάμψουν την άμυνα και να καταλάβουν τα πρώτα χαμηλά υψώματα του Μοράβα, μπροστά μας όμως και αριστερά οι Ιταλοί αμύνονταν με πείσμα.

Θυμάμαι δυο γερές αντιστάσεις πάνω από τα αλβανικά χωριά Σέγκουλα - Μέγκουλα, που αμύνονταν με πείσμα και με τα μυδράλια, το πυροβολικό και τους όλμους μας είχαν καθηλώσει και μας έκαναν μεγάλη ζημιά, έτσι όπως είμασταν ακάλυπτοι στον κάμπο. Η μάχη τη μέρα αυτή μου έμεινε στο μυαλό και την παρομοίωσα σαν μια μεγάλη μάχη του Ναπολέοντα, στο Βατερλώ ή αλλού, που είχα δει κάποτε σ' ένα μεγάλο πίνακα και είχα την εικόνα αυτή στο μυαλό μου. Με την ομάδα πολυβόλων φτάσαμε μετά σ' ένα αμπελάκι και με τα δυο πολυβόλα χτυπούσαμε τις απέναντι και δεξιά αντιστάσεις, που ήταν καλυμμένες από πυκνά μικρά δέντρα. Βρήκαμε μερικούς άντρες και είδαμε από κοντά, δίπλα μας, τους πρώτους σκοτωμένους. Εκεί ήταν και το παρατηρητήριο του πυροβολικού, ίσως ήταν και ο ίδιος ο μετέπειτα θρυλικός Μποτισκάρης. Οι Ιταλοί, που μας επισήμαναν αμέσως, άρχισαν να μας βάλλουν με τα μυδράλια. Πυκνά πυρά και χιλιάδες σφαίρες περνούσαν πάνω από τα κεφάλια μας, αλλά ευτυχώς το σύνορο των χωραφιών, που είχε μια υψομετρική διαφορά 40 πόντους περίπου, μας προφύλαξε, όπως είπα και πιο πάνω. Τη μεγάλη μάχη της 15ης Νοεμβρίου, για την κατάληψη του Μοράβα, του μεγάλου ορεινού αυτού συγκροτήματος, τη θυμάμαι πολύ καλά και είχα πάντα στο μυαλό μου την εικόνα της ζωντανή. Από το πρωί άρχισε σε όλο το μέτωπο του Μοράβα η επίθεση των τμημάτων μας με όλα τα όπλα. Πυροβολικό, όλμους, πολυβόλα και με ένα-δυο αεροπλάνα. Οι Ιταλοί, που ήταν καλά οργανωμένοι, απαντούσαν με όλα τα όπλα, που διέθεταν άφθονα. Νωρίς, όμως, τα τμήματα που ήταν δεξιά μας κατόρθωσαν να απωθήσουν τον εχθρό και να αναρριχηθούν στα πρώτα υψώματα του Μοράβα. Εμείς όμως, το τάγμα μας, που ήμασταν στα χωριά Σέγκουλα - Μέγκουλα, καθώς και άλλα τμήματά μας αριστερότερα, δεν μπορέσαμε να σπάσουμε τις αντιστάσεις, που οι Ιταλοί υπεράσπιζαν με πείσμα. Από το ύψωμα που είμασταν στο αμπελάκι παρακολουθούσα σχεδόν τα πάντα.

Όλοι οι λόχοι είμασταν αγκιστρωμένοι και σχεδόν ακάλυπτοι και εκτεθειμένοι στα πυκνά πυρά του εχθρού. Οι σκοτωμένοι ήταν εδώ και εκεί, όπως επίσης και οι τραυματισμένοι βαριά, που φώναζαν και ζητούσαν βοήθεια. Οι γιατροί και οι τραυματιοφορείς τρέχαν, όσο μπορούσαν, με κίνδυνο της ζωής τους να δώσουν τις πρώτες βοήθειες. Πολλοί τραυματισμένοι μεταφέρονταν με τα φορεία στον πρώτο σταθμό επιδέσεων,

όπου ήταν περισσότεροι γιατροί. Ιππείς τρέχαν και φέρναν τις διαταγές στις μονάδες, το βαρύ πυροβολικό έβαζε συνεχώς και σφυροκοπούσε τις εχθρικές θέσεις.

Μια αερομαχία έγινε πάνω από το κεφάλια μας και σε μια στιγμή είδαμε να πέφτει φλεγόμενο ένα αεροπλάνο και τους δυο αεροπόρους να πέφτουν με τα αλεξίπτωτά τους. Ο ένας έπεσε μακριά προς την Αλεβίτσα. Δεν ξέραμε, όμως, αν ήταν ιταλικό ή ελληνικό. Σε κάποια στιγμή είδαμε στρατιώτες να μεταφέρουν στα χέρια τους τα πυροβόλα του ορειβατικού και ο διμοιρίτης μου ανθυπολοχαγός Σίσκος, που ήταν και αυτός τότε μαζί μας, μου είπε σχεδόν χαρούμενος: Αυτά τα πυροβόλα πρέπει να είναι του Μποτσικάρη, ταγματάρχη, διοικητή τμήματος ή μονάδος του ορειβατικού πυροβολικού. Πράγματι, σε λίγο το πυροβολικό χτύπησε πολύ εύστοχα τους στόχους των εχθρικών αντιστάσεων, τους διέλυσε κυριολεκτικά και τα πολλά πυρά των Ιταλών σχεδόν σταμάτησαν. Ακριβώς τότε είδα να έρχεται ένας συνταγματάρχης ψηλός, αδύνατος, καβάλα σε μια άσπρη φοράδα και έδωσε τη διαταγή της γενικής επίθεσης «εφ' όπλου λόγχης».

Οι σάλπιγγες ακούστηκαν να ηχούν με το γνωστό: Προχωρείτε - προχωρείτε. Σημαίες ξεδιπλώθηκαν και άστραψαν οι λόγχες στις κάννες των όπλων και όλοι μας τότε, λόχοι, διμοιρίες, πεταχτήκαμε όρθιοι και με ενθουσιασμό φωνάζοντας:

Αέρα - Αέρα!

Τα λίγα πλέον πυρά των Ιταλών δεν μας εμπόδισαν καθόλου και σε λίγο τα πάντα εσίγησαν και οι Ιταλοί έφυγαν τρομαγμένοι. Εμείς αρχίσαμε τώρα να ανεβαίνουμε στον Μοράβα. Οι απώλειες του τάγματός μας πρέπει να ήταν: Νεκροί 6-8 και τραυματισμένοι 15-20, αν και δεν τα λέγαν αυτά. Εκείνη τη μέρα τραυματίστηκε, μάλλον βαριά, ο Χρήστος Τσιμποκλής του βου Λόχου. Οι μονάδες που έλαβαν μέρος στη μάχη αυτή ήταν τα Συντάγματα 27ο Κοζάνης, 32ο Καστοριάς και 53ο της Νεαπόλεως, που αποτελούσαν την ΙΧ Μεραρχία με διοικητή, αν θυμάμαι καλά, τον στρατηγό Ζυγούρη. Οι απώλειες των Ιταλών εκείνη τη μέρα ήταν μεγάλες. Λάφυρα είχαμε πολλά σε οπλισμό, τρόφιμα και ζώα, καθώς και αιχμαλώτους αρκετούς.

Μάχες στο Μοράβα. Επιτυχίες. Αιχμάλωτοι Ιταλοί.

Ήταν τότε και μονάδες του 65ου Συντάγματος Θεσσαλονίκης. Εμείς είχαμε Διοίκηση Συντάγματος τον συνταγματάρχη Ηλία Μπουμπουρίδη. Καλός αξιωματικός και άνθρωπος. Το τάγμα μας όμως τότε δρούσε ως ανεξάρτητο ή υπαγόταν πολλές φορές και σε άλλες μεγάλες μονάδες.

Η μεγάλη αυτή μάχη μας έδωσε μια εμπειρία και μια αλλαγή στην τα-

κτική. Το πρωί, θυμάμαι, είχαμε μπει στη μάχη τραγουδώντας το·

Σαν πεθάνω μες στη μάχη, στου πολέμου τη φωτιά...,
σχεδόν αδιαφορώντας για τις σφαίρες, που σφύριζαν δίπλα μας, ή τα βλήματα, που σκάζαν ανάμεσά μας. Όταν, όμως, αργότερα στο αμπελάκι, όπου πιάσαμε θέσεις και βάλαμε απέναντι και είδαμε από κοντά, δίπλα μας, ένα συνάδελφο που δέχθηκε μια σφαίρα και έμεινε σε ένα λεπτό νεκρός, σοκαριστήκαμε, φοβηθήκαμε πολύ και συνειδητοποιήσαμε, ότι δεν πρέπει καθόλου να αφήνουμε άσκοπα το σώμα μας εκτεθειμένο στα πυρά κατά την ώρα της μάχης. Θυμήθηκα εκείνη την ώρα ένα παλιό διήγημα, πολεμικό, που είχα διαβάσει κάποτε, του Νικολάου Πετιμεζά (Λαύρα) από τον πόλεμο του '12-'13 και το θυμόμουν πάντα. Έλεγε για ένα παπιά στη μάχη, όταν έθαβαν τους νεκρούς, που δεν μπορούσε να το χωνέψει, πώς είναι δυνατόν μια σφαίρα, ένα τόσοδά σιδεράκι, να μπορεί τόσο εύκολα να αφαιρέσει τη ζωή ενός ανθρώπου.

Συνειδητοποιήσαμε, λοιπόν, τότε κι εμείς ότι πρέπει στο εξής ν' ακολουθήσουμε πιστά αυτά που είχαμε μάθει στο στρατό, στην εκπαίδευση: Πώς; Πότε; και Πού; Να κάνουμε, δηλαδή, καλή εκμετάλλευση του εδάφους, διότι οι σφαίρες δεν αστειεύονται. Και ευτυχώς για μας εκείνη την ώρα, που βρέθηκε εκεί ένα μικρό, φυσικό, οχταδάκι (μικρός όχτος*) και είχαμε προκάλυμμα και φάγαμε κυριολεκτικά το χώμα, γιατί ο εχθρός μας επισήμανε από την πρώτη στιγμή, μας έβαλλε από απέναντι με τα μυδράλια χιλιάδες σφαίρες, που περνούσαν πάνω από τα κεφάλια μας. Αργότερα που πέρασα πάρα πολλές μάχες, διαπίστωσα ότι στη μάχη για να μην σκοτωθεί κανένας, παίζει ρόλο η τύχη κατά 50% και κατά 50% η σωστή χρησιμοποίηση του εδάφους και η ψύχραιμη αντιμετώπιση όλων των περιστάσεων

Τώρα, ύστερα από πολλές περιπτώσεις, τον πολεμιστή τον παρομοιάζω με τον οδηγό ενός αυτοκινήτου. Όπως δηλαδή ο οδηγός δεν πρέπει ούτε δευτερόλεπτο να αφαιρείται κατά την οδήγηση, έτσι και ο πολεμιστής, πρέπει να είναι πάντα συγκεντρωμένος και δεν πρέπει ούτε στιγμή να αφήνει εκτεθειμένο τον εαυτό του άσκοπα την ώρα της μάχης.

Μετά την επιτυχία της πρώτης μέρας, το ίδιο βράδυ, με διαταγή βέβαια της Διοικήσεως, το τάγμα μας για να γίνει εκμετάλλευση της επιτυχίας, όπως λένε στο στρατό, κινηθήκαμε, ακολουθώντας κατά πόδι τους Ιταλούς, που οπισθοχωρούσαν προς τα υψώματα του Μοράβα και σε κάποιο ύψωμα σταμάτησαν για να αμυνθούν. Φυσικά κι εμείς σταματήσαμε και αρχίσαμε προετοιμασίες για να ενεργήσουμε επίθεση την άλλη μέρα. Έτσι νύχτα, στις 16 Νοεμβρίου, κάναμε την επίθεση και οι Ιταλοί, που δεν περίμεναν, φαίνεται, να κάνουμε αμέσως επίθεση, τα εγκατέλειψαν εύκολα και έφυγαν, αφού, όπως είδαμε, είχαν πρόχειρα χαρακώ-

* Ιδιωμ. λέξη που σημαίνει φυσικό ανάχωμα (σημ. επιμελ. εκδόσεως).

ματα. Το τάγμα μας την ημέρα αυτή είχε μεγάλες επιτυχίες. Θυμάμαι, είχαμε σ' ένα αυχένα τα πολυβόλα, μια ομάδα και μια διμοιρία του 9ου Λόχου, βάλλαμε στο απέναντι ύψωμα, που το είχαν οχυρώσει καλύτερα οι Ιταλοί και μας σφυροκοπούσαν με τους όλμους και τα βαριά πολυβόλα τους. Εμείς, όμως, είχαμε πάρει πολλά υψώματα και είχαμε διεισδύσει αρκετά στο εχθρικό έδαφος. Εκεί και λίγο δεξιότερα τμήματά μας πιάσαν δώδεκα αιχμαλώτους και ίσως οι περισσότεροι ήταν αξιωματικοί. Ο ένας μάλιστα ήταν Αλβανός με πολιτικά, που ίσως τον χρησιμοποίησαν για οδηγό, για να παραδοθούν.

Αιχμάλωτος Ιταλός αξιωματικός. Αιχμαλωτίστηκε στον Μοράβα Κορυνθίας.

Ήταν όλοι σχεδόν νεαροί. Τους προσφέραμε τσιγάρα και τους ενθαρρύνσαμε, λέγοντάς τους ότι γι' αυτούς τέλειωσε ο πόλεμος και θα φεύγαν για την Αθήνα. Μας ευχαρίστησαν και μας έδειχναν φωτογραφίες, που είχαν όλοι μαζί τους άφθονες.

Εμείς, όταν είδαμε τις οικογενειακές τους φωτογραφίες, τα σπίτια τους, τα σαλόνια, βεράντες, κήπους, πισίνες κ.λπ., μείναμε με το στόμα ανοιχτό. Σίγουρα όλοι μας πρώτη φορά βλέπαμε τόση πολυτέλεια και, θυμάμαι, ένας συνάδελφος που είπε:

— Να, ρε, γιατί δεν πολεμάνε και παραδίνονται, την αγαπάν πολύ τη ζωή. Αμ' αυτή η ζωή αξίζει! Προ ολίγου είχε έρθει ένας σύνδεσμος του λόχου από αριστερά και μας είπε ότι τμήματα του τάγματος πιάσανε ένα τάγμα ολόκληρο, μαζί με τον συνταγματάρχη - διοικητή τους. Πράγματι, ένα τάγμα ιταλικό, που ήταν αριστερά και πίσω μας, όταν άκουσε τα δικά μας πολυβόλα, που είμασταν προχωρημένοι πολύ, νόμισε ότι υπερφαλαγγίσθηκε και παραδόθηκε όλο με τον οπλισμό του. Τα λάφυρα σε τρόφιμα, πυρομαχικά και ζώα ήταν άφθονα. Όταν αργότερα είδαν, ότι δεν υπήρχε μεγάλη δύναμη ελληνική, κατάλαβαν την γκάφα τους και ο διοικητής τους ομολόγησε ότι την έπαθε.

Γενικά πάντως οι Ιταλοί μας έλεγαν ότι δεν τον ήθελαν τον πόλεμο και ότι όλοι έχουν διάθεση να παραδοθούν, αρκεί να είναι εξασφαλισμένοι και να προωθηθούν για την Αθήνα ή Αίγυπτο κ.λπ.

— Γιατί να πολεμήσουμε; Τι μας κάνετε εσείς; Γιατί να σας κατακτήσουμε και να μπούμε στη χώρα σας; Εμείς δεν έχουμε δίκιο. Το δίκιο είναι με το μέρος σας. Αν ερχόσασταν κι εσείς να μας κατακτήσετε, θα κάναμε κι εμείς το καθήκον μας και θα σας πολεμούσαμε.

Λίγες ήταν οι απώλειες μας εκείνη την ημέρα. Μόνο που διαδόθηκε ότι στην ανυπομονησία του ο δραστήριος λοχαγός μας ξεκίνησε την επίθεση λίγο νωρίτερα από την συμφωνηθείσα ώρα με το πυροβολικό και χάσαμε δυο στρατιώτες. Δεν επιβεβαιώθηκε, όμως, και μάλλον ήταν διαδόσεις.

Εδώ πρέπει για λίγο να αναφερθώ σε ένα λυπηρό περιστατικό γύρω από την υπόθεση της τύχης των αιχμαλώτων. Ο μόνιμος επιλοχίας του λόχου «Ζ»* είπε κάποια στιγμή ότι πρέπει να τιμωρηθούν οι αιχμάλωτοι, διότι είχαν κακό σκοπό. Όλοι μας αντιδράσαμε και θυμάμαι τον στρατιώτη Βλαχάβα, δάσκαλο, και τον λοχία Παντόπουλο, που μαζί προσπαθήσαμε να πείσουμε τον επιλοχία να αλλάξει γνώμη. Έφυγε και ξαναγύρισε σε λίγο με δυο δικούς του στρατιώτες και είπε ότι έχει διαταγή να πάρει τους αιχμαλώτους και να τους πάει στο τάγμα. Τους πήρε και έφυγε. Όμως τι έγινε;

* Ο συγγραφέας αποφεύγει να κατονομάσει ακριβώς τον λόγο για ευνοήτους λόγους (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

Μοράβας—Βίγλα: Επιτυχίες.

Οι επιτυχίες μας συνεχίζονται με γρήγορο ρυθμό. Τα υψώματα πέφτουν το ένα μετά το άλλο. Οι Ιταλοί που δεν προλαβαίνουν να οργανωθούν για να αντισταθούν σοβαρή άμυνα, οπισθοχωρούν προς τις κορυφές του Μοράβα. Τώρα το μισό βουνό είναι στα χέρια μας.

Στις 17 Νοεμβρίου στόχος μας είναι ένα μεγάλο πέτρινο ύψωμα, που λέγεται Βίγλα. Εκεί κάναμε τώρα τις επιθέσεις μας και ύστερα από κάπως ισχυρή αντίσταση των Ιταλών τελικά έπεσε και το καταλάβαμε και αυτό.

Το πυροβολικό του Μποτσικάρη κάνει καλή δουλειά και οι Ιταλοί, που το έχουν προσέξει, τον τρέμουν, όπως μας είπαν πολλοί αιχμάλωτοι. Ο αρχηγός του Μεραρχιακού Πεζικού Μπεγέτης ακούραστος βρίσκεται πάντα στην πρώτη γραμμή και δίνει παντού τις οδηγίες του. Οι δύο αυτοί άξιοι αξιωματικοί, ο Μποτσικάρης και ο Μπεγέτης, βρίσκονται πάντα μπροστά, στην πρώτη γραμμή, και η προσφορά τους είναι πολύ μεγάλη κατά γενική ομολογία.

Στη μάχη αυτή είχαμε λιγότερους νεκρούς και ανάλογους τραυματίες. Εδώ σκοτώθηκε και ο στρατιώτης Ραμαντάνης από τα Γρεβενά, βοηθός ναρμακοποιού, ένα εξαιρετικό παιδί. Λυπηθήκαμε όλοι.

18 Νοεμβρίου: οι μάχες εξακολουθούν σκληρές σε όλο το μέτωπο του Μοράβα. Τα ελληνικά στρατεύματα προσπαθούν με όλα τα μέσα, και προπαντός με τους αιφνιδιασμούς που κάνουν την νύχτα, να εξουδετερώσουν τις εχθρικές αντιστάσεις και να φτάσουν γρήγορα στην κορυφή του Μοράβα. Και πετυχαίνουν πράγματι πολλά.

Οι Ιταλοί που ξέρουν καλά πως, αν πέσει ο Μοράβας, πέφτει αυτομάτως και η Κορυτσά καθώς και όλη η περιοχή που είναι προς τη λίμνη Μαλίκη, Πυργούς και Πόγραδετς. Γι αυτό αμύνονται να κρατήσουν τις θέσεις τους πάση θυσία. Φέρνουν στο μέτωπο αυτό νέες δυνάμεις και αλλάζουν εύκολα στρατηγούς. Δεν πετυχαίνουν, όμως, τίποτα και ο κλοιός περισφίγγεται. Οι Ιταλοί στρατιώτες εξακολουθούν να αυτομολούν και να μας χαρίζουν άφθονες φωτογραφίες, που εμείς στέλνομε στους συγγενείς και φίλους στα χωριά μας.

Η Δάρδα, ένα μεγάλο ελληνικό χωριό* στο αριστερό μέρος του Μοράβα και πάνω στο δρόμο που πάει για την Κορυτσά (από τα δεξιά πάει από την Μπίγλιστα), παρ' όλες τις πιέσεις δεν πέφτει.

Εκείνη την ημέρα το τάγμα μας πήρε διαταγή να χτυπήσουμε και να

* Κωμόπολη στις ανατολικές κλιτύς του βουνού Γράμμου, ανάμεσα σε δυο ποτάμια με 2.000 χριστιανούς κατοίκους, αλβανόφωνους και ελληνόφωνους σε σημαντικό βαθμό στο τέλος του 19ου αιώνα (Λεξικόν Εγκυκλοπαιδικόν Μπαρτ-Χιρστ, τόμ. 3, Αθήνησι 1892, σ. 441). Κύρια απασχόληση των κατοίκων της στα χρόνια της τουρκοκρατίας ήταν η υλοτομία, εξ αιτίας της οποίας ταξίδευαν σε μακρινές περιοχές και ιδιαίτερα στη Θεσσαλία, όπου εγκαταστάθηκαν πολλοί μόνιμα μετά την απελευθέρωση του 1821.

καταλάβουμε τα αριστερά υψώματα, που είναι ακριβώς απάνω και πίσω από τη Δάρδα. Πράγματι, τη νύκτα 18 Νοεμβρίου, χτυπήσαμε αιφνιδιαστικά τα υψώματα αυτά και, όπως δεν ήταν καλά οχυρωμένα, τα πήραμε εύκολα.

Ένα, όμως, υψωματάκι, θυμάμαι, που ήταν στο τέλος, το πληρώσαμε ακριβά, ο 9ος Λόχος και η διμοιρία μας, η διμοιρία πολυβόλων, που ακολουθούσε τον 9ο Λόχο. Αφού καταλάβαμε το υψωματάκι, οι Ιταλοί από απέναντι χτυπούσαν με τα πολυβόλα και τους όλμους και μας έφεραν σε δύσκολη θέση. Ο λοχαγός Δρακόπουλος φωνάζει να 'ρθουν γλήγορα τα πολυβόλα, που, επειδή τα φέρναν οι άντρες στον ώμο, καθυστέρησαν λίγο. Αλλά και στο υψωματάκι, που ήταν το μισό ξέφωτο και το άλλο μισό όλο μικρή οξυά και πολύ πυκνή και ήταν πολύ δύσκολο να περάσει άνθρωπος από ένα στενό μονοπατάκι που είχε ανοιχτεί, ήταν πολλοί σκοτωμένοι και τραυματίες. Θυμάμαι που φώναζα να παραμερίσουν οι άντρες για να περάσουν οι πολυβολητές. Οι σφαίρες περνούσαν βροχή κι εμείς είμασταν εγκλωβισμένοι μέσα στις οξυές και εκτεθειμένοι στα πυρά. Τελικά, με μεγάλη προσπάθεια, πηδήσαμε πάνω από τα πτώματα και τους τραυματίες και στήσαμε τα δυο πολυβόλα και αρχίσαμε να βάλουμε πυκνά πυρά στα απέναντι πολυβολεία των Ιταλών. Τα ιταλικά πολυβόλα αραιώσαν τα πυρά, και ύστερα από λίγο σταμάτησαν τελείως, χωρίς να καταλάβουμε για ποιο λόγο σταμάτησαν έτσι απότομα.

Η ημέρα ήταν καλή, καθήσαμε, θυμάμαι, στον ήλιο πολλοί συνάδελφοι και ο Θανάσης Γιαννούσης ανθυπολοχαγός, πατριώτης και συγγενής, μου είπε:

— Έλα, την γλυτώσαμε και σήμερα, Βασίλη! Για να δούμε μέχρι πότε;

— Όποτε τύχει, Θανάση, και όπως τύχει, του είπα. Και σε λίγο αυτός, που είχε αδυναμία στο φαγητό, μου είπε να φάμε λίγο, γιατί δεν ξέρουμε τι μας περιμένει. Βγάλαμε από τα σακκίδια ό,τι είχαμε και αρχίσαμε να τρώμε. Οι τραυματιοφορείς πίο κάτω ανοίγαν γούρνες να θάψουν τους σκοτωμένους, που, αν θυμάμαι καλά, σ' αυτό το μέρος ήταν 7—8. Και οι τραυματίες γύρω στους 15. Μεταξύ αυτών ήταν και ο λοχίας Αρώνης του λόχου μας. Θυμάμαι, ήρθε κοντά μας και έσκουζε, γιατί πονούσε πολύ, και περίμενε τη σειρά του να τον δουν οι γιατροί, που ήταν πίο κάτω και δίναν βοήθεια στους πίο βαριά τραυματισμένους. Άκουσα όμως τον Γιαννούση, που του είπε: Έ, εσύ φθηνά τη γλύτωσες, ενώ εμείς δεν ξέρουμε τι τέλος θα έχουμε. Δεν είχαμε ακόμα τελειώσει το φαγητό και ακούσαμε τη φωνή του λοχαγού μας, που είπε να εγκαταλείψουμε αμέσως το υψωματάκι και να τον ακολουθήσουμε.

Ο ανθυπολοχαγός Σίσκος, θυμάμαι, μου είπε: Είδαμε μεγάλη κίνηση από απέναντι, που ήταν πολύ κοντά μας. Μας χώριζε μόνο μια χαράδρα. Έφεραν οι Ιταλοί νέες δυνάμεις. Είναι οργανωμένοι καλά και μάλλον ετοιμάζονται για αντεπίθεση.

Ξεκινήσαμε γρήγορα δυο διμοιρίες του 9ου Λόχου, και η διμοιρία μας

με τα πολυβόλα, από ένα δύσβατο δρόμο από τα δεξιά, με σκοπό βέβαια να αιφνιδιάσουμε τους Ιταλούς, που εκείνη τη στιγμή άρχισαν να βάλουν με πολλά πυρά, όλμους και πολυβόλα προς το ύψωματάκι, που εμείς αφήσαμε νωρίτερα. Τελείως ανενόχλητοι εμείς προχωράμε προς την απέναντι πλαγιά, που είναι γιομάτη από πυκνή οξυά και την κατέλαβαν οι Ιταλοί. Ακροβολισθήκαμε όλοι και με τα πολυβόλα στα χέρια, έτοιμοι, και με εφ' όπλου λόγχη πλησιάσαμε, χωρίς να μας πάρουν είδηση, πολύ κοντά. Όταν, όμως, κάποιος Ιταλός μας είδε, φώναξε και μας έβαλαν με τα όπλα. Αμέσως εμείς αρχίσαμε να βάλουμε με τα πολυβόλα και όλα τα όπλα μας, οπότε οι Ιταλοί σε λίγο τα εγκατέλειψαν όλα και φύγαν. Ελεύθεροι τότε εμείς μπήκαμε στα χαρακώματά τους, που τα είχαν καλά καμουφλαρισμένα και οχυρωμένα. Τα πολυβολεία τα είχαν με κορμούς δέντρων. Θυμάμαι, εγώ με μερικούς άνδρες μπήκα αριστερά σ' ένα πολυβολείο που ήταν σκαμμένο και σκεπασμένο με κορμούς δέντρων για προφύλαξη από τους όλμους ή το πυροβολικό. Ένας Ιταλός βγήκε με τα χέρια ψηλά, και μέσα ήταν ένας σκοπευτής σκοτωμένος. Έστειλα τον Ιταλό πιά πέρα, που ήταν ο λοχαγός κι εμείς μπήκαμε σε μια καλύβα που είχαν οι Ιταλοί περιποιημένη, με ξύλινα κρεβάτια. Είχαν όλα τα καλά μέσα. Κουραμάνες από άσπρο αλεύρι, κεφαλοτύρι ολόκληρο, μεγάλο, όπως είχαν συνήθως αυτοί, δυο κάσες σφραγισμένες και μια ανοιχτή με ωραία ξανθιά σταφίδα, κουτιά με κουραμπιέδες και χαλβά. Επίσης βρήκαμε κρεμασμένες κιθάρες, μανδολίνα, καπέλα με φτερά και δυο κουτιά σφραγισμένα που, θυμάμαι καλά, πως κάποιος τ' άνοιξε με προσοχή και είδε ότι μέσα είχαν προφυλακτικά. Και άκουσα κάποιον που είπε: βρε τους μακαρονάδες, τι σκοπό είχαν, να μας γ..... όλους;! Φώναξα και τους υπόλοιπους άνδρες και τα μοιράσαμε όλα αυτά τα φαγώσιμα. Μερικοί πήραν και από μια κιθάρα και κάποιος βρήκε και πήρε μια φουσαρμόνικα. Δεν θυμάμαι όμως καλά, αν μετά το εγκαταλείψαμε το ύψωμα αυτό, ή ήρθαν και μας αντικατέστησαν άλλοι.

Θυμάμαι καλά μόνον ότι την άλλη μέρα το πρωί, στις 19 Νοεμβρίου, βρεθήκαμε όλο σχεδόν το τάγμα σ' ένα ανοιχτό μέρος και ήταν και ο ίδιος ο διοικητής, ταγματάρχης Στολιόπουλος.

Από τη νύχτα στις 19 Νοεμβρίου, άρχισαν σφοδρές μάχες στο απέναντι και λίγο δεξιά ύψωμα, μια κορυφογραμμή 300—500 μέτρα κατά μήκος της πρώτης γραμμής. Τμήματα του 65ου Συντάγματος ή το 28ο το κατέλαβαν με επίθεση, αφού πρώτο το πυροβολικό μας το χτύπησε και το όργωσε κυριολεκτικά. Ύστερα οι Ιταλοί με τον ίδιο τρόπο το ξαναπήραν με αντεπίθεση. Και τελικά ο Στρατός μας το ξαναπήρε με άλλη εξόρμηση και το οχύρωσε κάπως πιά σίγουρα. Οι απώλειες, και από τα δύο μέρη, ήταν πολλές.

Στο αριστερό μέρος και λίγο πίσω μας, διότι εμείς είχαμε προχωρήσει πολύ, γινόταν σκληρές μάχες. Οι δικοί μας επεδίωκαν να πάρουν το μεγάλ-

λο χωριό Δάρδα, που ήταν, όπως μας έλεγαν, Έλληνες, χριστιανοί όλοι τους. Οι Ιταλοί όμως αμύνονταν με πείσμα.

Κάποια στιγμή διατάχθηκαν δυο διμοιρίες και μια ομάδα πολυβόλων, να πάνε και να χτυπήσουν τους Ιταλούς σχεδόν από τα νώτα.

Θυμάμαι, ξεκινήσαμε δυο διμοιρίες με τον υπασπιστή του τάγματος Σγώνη και τον ανθυπολοχαγό Εξαδάκτυλο και εγώ με την ομάδα μου με τα πολυβόλα. Ήταν ένα ύψωμα δεξιά και πάνω ακριβώς από τη Δάρδα, όπου ήταν λίγοι οι Ιταλοί που με τα πρώτα πυρά το εγκατέλειψαν.

Όταν βγήκαμε στην κορυφή, είδα όλο το χωριό κάτω από τα πόδια μας. Οι δικοί μας έβαζαν από παντού και οι Ιταλοί αμύνονταν από ορισμένες θέσεις. Είδαμε τότε ότι στο καμπαναριό της εκκλησιάς, που ήταν κάτω από μας ακριβώς, οι Ιταλοί είχαν δυο μυδράλια καμουφλαρισμένα και χτυπούσαν παντού με άνεση. Αμέσως στήσαμε τα δυο πολυβόλα, και αρχίσαμε πυκνά και συνεχή πυρά. Οι Ιταλοί αιφνιδιάστηκαν ξαφνιάστηκαν που δέχτηκαν πυρά από τα νώτα και, όσοι δεν σκοτώθηκαν, τσακίστηκαν να κατέβουν.

Ύστερα από λίγη ώρα οι Ιταλοί είχαν καμφθεί σχεδόν και μετά από μια γενική εξόρμηση όλων των τμημάτων μας, που είχαν προορισμό την κατάληψη της Δάρδας, οι Ιταλοί την εγκατέλειψαν και συμπύχθηκαν σε άλλα υψώματα προς τα πίσω. Εμείς επιστρέψαμε στην μονάδα μας σχεδόν χωρίς καμμία απώλεια, εκτός από δυο-τρεις τραυματίες, νομίζω.

Την ίδια μέρα ο ανθ/γός Μάνθος ήρθε και μου είπε, αν θέλω εγώ να πάω στην διμοιρία του, διότι είχε μείνει με ένα λοχία, ενώ εμείς είμαστε τρεις.

Του είπα ότι, αν ο λοχαγός συμφωνεί, εγώ πηγαίνω, διότι στη διμοιρία αυτή ήταν και ο φίλος μου και παλιός γνώριμος από το '36 λοχίας Ιωάννης Ευθυμίου (που σκοτώθηκε αργότερα στο Μνήμα της Γριάς, 16-2-'41) και ο μόνος επίσης Βελεστινιώτης Γιάννης Παπατόλιας, που ήταν επικεφαλής των ημιονηγών της διμοιρίας μας. Έτσι το βράδυ αυτό πήγα στην 1η Διμοιρία.

Εκείνο, όμως, το βράδυ, προτού νυχτώσει, συνέβη και παρακολουθήσαμε ένα συνταρακτικό γεγονός, που μας συγκλόνισε όλους. Το παρακολουθήσαμε σχεδόν από κοντά, χωρίς όμως να μπορέσουμε να κάνουμε τίποτα, διότι μας χώριζε μια χαράδρα με τις δυο πλαγιές γιομάτες πυκνή, αδιάβατη οξυά.

Στην απέναντι κορυφογραμμή, που είχαν γίνει οι μεγάλες μάχες, και την κατείχαν τώρα οι δικοί μας, προς το τέλος της ήταν ένα ξέφωτο μέρος, μισό στρέμμα περίπου, και, επειδή ήταν στο τέλος, το κατείχε αυτό το μέρος ένας λόχος ολόκληρος. Εκείνη την ώρα πρέπει να έτρωγαν οι στρατιώτες ξένοιαστοι. Σε κάποια στιγμή μια μεγάλη ομάδα Ιταλών με τα χέρια ψηλά πλησίασαν τους Έλληνες να παραδοθούν. Οι δικοί μας σηκώθηκαν πολλοί όρθιοι και τους δεχόταν ξένοιαστοι, όπως πάντα. Οι Ιταλοί, όμως, μόλις έφτασαν στα 10-15 μέτρα, έπεσαν όλοι οι μπροστινοί

μπρούντα και οι υπόλοιποι 6-7 με τα αυτόματα, που εξείχαν κρυμμένα, άρχισαν να θερίζουν τους δικούς μας ξένοιαστους στρατιώτες, που δεν πρόλαβαν να αντισταθούν. Σωρό πέφταν τα πτώματα των νεκρών και οι τραυματισμένοι. Ο λοχαγός των και οι διμοιρίτες σκοτώθηκαν όλοι μαζί με πολλούς στρατιώτες, αλλά και όσοι πρόλαβαν να φύγουν, πολλοί σκοτώνονταν στην πλαγιά φεύγοντας.

Εμείς, μάρτυρες της τραγωδίας αυτής, τους παρακολουθούσαμε με αγωνία και φρίκη, αλλά και θυμό και μίσος για τους Ιταλούς και την άτιμη πράξη τους, χωρίς όμως δυστυχώς να μπορέσουμε αυτή τη στιγμή να τους προσφέρουμε καμιά βοήθεια, διότι, όπως είπα και πιο πάνω, ήταν τελείως αδύνατον να διασχίσουμε το πολύ πυκνό δάσος.

Έβλεπα τότε, θυμάμαι, τον διοικητή μας Ηλία Στολιόπουλο, που καταστεναχωρημένος φώναζε διαρκώς: Βρε τι πάθαμε, τους κερατάδες, τους άτιμους!

Ήταν το πρώτο τόλμημα των Ιταλών που, έστω και μπαμπέσικα, μας ξάφνιασε. Ήταν, όμως, και το πρώτο πάθημα, που μας έκανε όλους, αξιωματικούς και οπλίτες, να είμαστε προσεκτικοί στο εξής και να παίρνουμε όλα τα μέτρα που χρειάζονταν.

Το πρωί, στις 20 Νοεμβρίου, η 1η Διμοιρία μας, διμοιρία πολυβόλων, πήρε διαταγή να πάει προς ενίσχυση, στο τάγμα που έδωσε την άλλη μέρα σκληρές μάχες και είχε πολλές απώλειες στο απέναντι ύψωμα - κορυφογραμμή.

Πήγαμε, λοιπόν, και βρήκαμε τη διοίκηση του τάγματος και εκεί έμεινε ο διμοιρίτης Μάνθος με την μια ομάδα του Ευθυμίου και εγώ με την ομάδα μου πήρα διαταγή να πάω στο τέρμα της κορυφογραμμής, που είχε γίνει το μεγάλο μακελειό το άλλο βράδυ και τώρα βρισκόταν εκεί ένας καινούργιος λόχος, που, όμως, δεν είχε πολυβόλα μαζί του. Πήρα την καινούργια ομάδα, που τους άντρες δεν τους γνώριζα πολύ καλά, απλώς τους ήξερα.

Ξεκινήσαμε με προσοχή και προχωρούσαμε στην κορυφογραμμή, αφού έστειλα 5-6 άντρες μπροστά για ανίχνευση. Η κορυφογραμμή ήταν μακελεμένη από τις οβίδες του πυροβολικού και από τις δυο πλευρές, Ελλήνων και Ιταλών, αφού είχε καταληφθεί διαδοχικά από τις δυο μεριές.

Δέντρα γκρεμισμένα κάτω και μεγάλα κλωνάρια τσακισμένα. Γούρνες μεγάλες ανοιγμένες από τα βλήματα και κάπου-κάπου και γούρνες φρεσκοσκεπασμένες από χώμα, όπου ασφαλώς ήταν θαμμένοι οι νεκροί. Τα αίματα διακρίνονταν φρέσκα ακόμα και πολλές σάρκες, που δεν πρόλαβαν ή δεν τις είδαν για να τις θάψουν. Σ' ένα σημείο είδαμε πάνω σ' ένα θάμνο άντερα κρεμασμένα και άκουσα κι ένα παγωμένο, μακάβριο αστείο που είπε κάποιος. Φώναξε σε έναν συνάδελφο να τα πάρει να κάνει κοκορέτσι. Πιο πέρα, όμως, βρήκαμε ένα πόδι κομμένο από βλήμα κάτω από το γόνα με το άρβυλο και τότε ο άλλος του ανταπέδωσε το πείραγμα λέγοντάς του: έλα, πάρε και σύ αυτό, να φτιάξεις πατσά.

Δεν τους γνώριζα καλά αυτούς τους νέους άνδρες για να τους ψυχολογήσω, για ποιο λόγο τα είπαν αυτά σε τόσο τραγικές στιγμές. Να δείξουν ότι το έχουν πάρει απόφαση για όλα και δεν τους κάνει καμμία εντύπωση αυτό; Ή άλλο τίποτα!...

Σχεδόν είχε νυχτώσει, όταν φθάσαμε στο φαλακρό υψωματάκι. Φώναζα δυο - τρεις φορές και άκουσα ένα νεαρό ανθυπολοχαγό να λέει, ποιό είστε; Του είπα ότι είμαστε μια ομάδα πολυβόλων και ήρθαμε για ενίσχυσή τους. Α, ναι, είπε, είμαστε όλοι εδώ χαμηλότερα στα χαρακώματα. Τον ρώτησα για τον λοχαγό και μου είπε ότι είναι εκεί πιο κάτω. Προτού προχωρήσω για τον λοχαγό, που ήταν στο χαρακώμα λίγο παρακάτω, πρόσεξα ότι πάνω στο υψωματάκι, που ήμουν εγώ με τους άντρες μου, ήταν δυο μεγάλοι σωροί σκεπασμένοι με αντίσκηνα, όπως σκεπάζαμε εμείς στο χωριό τα καλαμπόκια ή τα κουκκιά. Υποθέσαμε ότι θα είναι λάφυρα από τους Ιταλούς.

Σήκωσα ένα αντίσκηνο και έβαλα το χέρι να δω τι είναι. Κατάλαβα κάτι σαν τρίχες. Κοίταξα καλύτερα και τότε κατάλαβα πως ήταν τα πτώματα των χθесινών νεκρών. Ύστερα προχώρησα προς τον λοχαγό που τον βρήκα να καπνίζει μέσα στο χαρακώμα μαζί με τους άντρες του. Τον ρώτησα πού θέλει να στήσω τα πολυβόλα και μου είπε πως μόνο στην κορυφή, στο ίσιωμα, διότι πιο χαμηλά ήταν τα χαρακώματα, που ήταν ο λόχος του, και δεν χωρούσε ούτε ένα στρατιώτη. Μου έδειξε ότι εκεί απέναντι και αριστερά είναι τα εχθρικά χαρακώματα και καλύπτουν τα 3/4 γύρω-γύρω και ότι εμείς έχουμε μόνο το 1/4 ελεύθερο χώρο στα νώτα. Αν και η θέση που υπέδειξε ο λοχαγός δεν ήταν η ενδεδειγμένη, δεν γινόταν όμως κι αλλιώς. Πήρα τους άντρες, πετάξαμε όλοι τις χλαίνες, αν και το κρύο ήταν πολύ τσουχτερό, διότι ψιλοχιόνιζε, και με τα ατομικά σκαπανικά μας αρχίσαμε να σκάβουμε σ' ένα σκληρό και αμμουδερό χώμα, για να φτιάξουμε τα ατομικά μας ορύγματα ίσα-ίσα να βάλουμε τα κεφάλια μας και τα πολυβόλα, που τα στήσαμε ανάλογα για να καλύπτουν όλο το Μέτωπο. Η βολή βέβαια θα γινόταν υπεράνω φιλίων τμημάτων. Κοιμηθήκαμε, θυμάμαι, σαν σαρδέλες. Μόνον οι προμηθευτές έμειναν πιο κάτω 5-6 μέτρα σε απυρόβλητο μέρος. Εμείς είμασταν εκτεθειμένοι στα πυρά από παντού, εκτός από ένα σημείο, που κάπως μας κάλυπταν οι σωροί με τα πτώματα των νεκρών, που ήταν δίπλα μας στα 3 μέτρα. Βέβαια ήταν και τα ορύγματά μας, που όμως θέλαν μεγάλη προσοχή, διότι ήταν πολύ ρηχά. Ήταν ίσα-ίσα.

Θα ήταν μεσάνυκτα, όταν ξαφνικά ακούσαμε πυκνά πυρά από το απέναντι ψηλότερο ύψωμα, που σύντομα γενικεύτηκαν και καιγόταν το πελεκούδι. Είδαμε τότε δικά μας τμήματα, που έκαναν επίθεση από τα αριστερά και άκουσα το λοχαγό να λέει ότι το 32ο Συν/γμα, νομίζω, έκανε επίθεση. Σε λίγο άναψε όλο το Μέτωπο. Πυροβολικό, όλμοι και προπαντός πολυβόλα έβαλλαν και ξερνούσαν φωτιές. Βάλαμε κι εμείς με τα δυο πολυβόλα και σε λίγο ακούσαμε να μας χτυπούν από παντού και να

περνούν πάνω από τα κεφάλια μας χιλιάδες σφαίρες. Μας είχαν επισημάνει. Είπα τότε στους στρατιώτες να μην βάλει κανένας και να προφυλαχθούν χωμένοι στα ορύγματα, διότι δεν υπάρχει κανένας φόβος να μας επιτεθούν. Μάλλον αυτοί φοβήθηκαν επίθεση από τη μεριά μας. Σφαίρες φάγαμε πολλές, αλλά μας προφύλαγε το όρυγμα και το χώμα που είχαμε μπροστά μας καθώς και τα κράνη. Έτσι δεν είχαμε απώλειες, εκτός από ένα τραυματία.

Μισή ώρα θα διήρκεσε αυτή η σφοδρή μάχη και σε λίγο οι Ιταλοί κάμφθηκαν και τα εγκατέλειψαν όλα. Όλο το αριστερό τμήμα του Μοράβα ήταν ελεύθερο τώρα, δικό μας. Το πρωί στις 21 Νοεμβρίου σηκωθήκαμε και αγναντεύαμε όλα τα απέναντι υψώματα, που ήταν οι ψηλότερες κορυφές του Μοράβα, χωρίς να υπάρχει ούτε ένας Ιταλός πλέον επάνω.

Πρώτη δουλειά το πρωί ήταν να ανοίξουμε ένα μεγάλο λάκκο-τάφο και να θάψουμε όλους τους νεκρούς που ήταν στο υψωματάκι. Ήταν 40-50 περίπου και μαζί τους και ο λοχαγός, που τώρα μου διαφεύγει το όνομά του. Επίσης νομίζω και δυο ανθυπολοχαγοί. Για τη νεκρώσιμη λειτουργία είχε έρθει ένας νέος αρχιμανδρίτης, που είχε το βαθμό του λοχαγού, ο οποίος μάλιστα μας μίλησε ανάλογα. (Αργότερα έμαθα ότι ήταν ο μετέπειτα δεσπότης Βόλου Δαμασκηνός). Την ώρα που μας μιλούσε ο αρχιμανδρίτης παρουσιάστηκαν πολλά αεροπλάνα, που έρχονταν από την Κορυτσά προς το μέρος μας. Εμείς όλοι σκορπίσαμε τότε δίπλα στις οξυές, αλλά τα αεροπλάνα είχαν άλλο προορισμό: προχώρησαν στον ελληνικό χώρο, ακούσαμε που έρριξαν τις βόμβες και γύρισαν αμέσως για το εσωτερικό της Αλβανίας. Αφού τελειώσαμε και σκεπάσαμε τον τεράστιο αυτό τάφο, όπου άφησαν τη ζωή τους, τα κόκκαλα και τα όνειρά τους τόσοι νέοι στο άνθος της ηλικίας τους, στο υψωματάκι αυτό 2-3 χιλιόμετρα πάνω από τη Δάρδα, ελεύθεροι πλέον και ξένοιαστοι από τα βλέμματα και τα βλήματα του εχθρού, καθίσαμε όλοι να ξεψειριαστούμε, γιατί είχαμε πάρα πολλές ψείρες. 4-5 από την ομάδα μου κατεβαίναμε την πλαγιά προς νερού και, όπως περπατούσα ξένοιαστος, σκόνηταψα στο πτώμα ενός Έλληνα στρατιώτη, που ήταν πεσμένος μπρούμυτα. Ήταν νέος, περιποιημένος, με μαύρα κατσαρά μαλλιά. Ήταν γεμιστής οπλοπολυβόλου, διότι είχε ένα σακκίδιο στην πλάτη με σφαίρες. Στο αριστερό, τεντωμένο χέρι είχε ένα μαύρο ρολόι και σκέφθηκα πόσο πολύτιμα θα ήταν τα πράγματά του στους δικούς του, να τα έχουν για ενθύμιο. Φώναξα τότε το στρατιώτη της ομάδας μου Μίμη Ζήση, που ήταν δίπλα μου, ένα ψηλό, λεπτό παιδί από το Σπήλαιο Γρεβενών, να έρθει να πάρουμε τα πράγματα του σκοτωμένου συναδέλφου και να τα δώσουμε στον λοχαγό για να τα στείλει στην οικογένειά του. Αλλά κι αυτός είπε ότι δεν απλώνει χέρι σε σκοτωμένο. Υπήρχε ανέκαθεν στους πολεμιστές η γνώμη ότι όποιος πάρει πράγματα από σκοτωμένο θα σκοτωθεί κι αυτός. Ο φόβος φυλάει τα έρημα. Η άποψη αυτή πρέπει να είχε κάποια σκοπιμότητα, διότι φαίνεται πως πάντα στους πολέμους θα υπήρ-

χαν, έστω ελάχιστοι, πλιατσικαδόροι και τυμβωρύχοι, που προσπαθούσαν σε τέτοιες τραγικές στιγμές να πάρουν και να κερδίσουν κάτι. Πολλοί, όμως, από αυτούς σκοτώνονταν στην ώρα της μάχης, προπαντός, αφού ήταν εκτεθειμένοι. Στο τάγμα μας δεν ακούστηκε ούτε μια τέτοια περίπτωση.

Την ίδια εκείνη στιγμή άκουσα και από άλλους στρατιώτες, που ήταν πιο πέρα, ότι υπάρχουν και άλλοι νεκροί πιο κάτω. Γύρισα και είπα στο λοχαγό ότι είναι και άλλοι νεκροί και να στείλει στρατιώτες, για να τους θάψουμε. Ο λοχαγός τότε μου απάντησε:

— Λοχία, όλες οι πλαγιές αυτές θα είναι γιομάτες πτώματα. Αυτοί είναι οι άγνωστοι στρατιώτες και δεν χρειάζεται να κάνουμε τίποτα!

Έτσι τελείωσε η κατάκτηση του Μοράβα, 8-9 μέρες τώρα, και η Κορυτσά, επιτέλους, ήταν στα χέρια μας!

Στις 22 Νοεμβρίου, νύκτα, μια μικρή αντίσταση στη μοναδική κορυφή του Μοράβα, αφού έβαλε λίγα πυρά, την εγκατέλειψε και έγινε άφαντη. Και εμείς τότε, το τάγμα μας, που ήταν πάντα στην πρώτη γραμμή, αρχίσαμε πρωί-πρωί να κατεβαίνουμε συνταγμένοι προς την Κορυτσά. Το πρώτο χωριό που συναντήσαμε και καθίσαμε για λίγο ήταν, θυμάμαι, Αρβαν'τόβλαχοι, χριστιανοί, που μας δέχτηκαν με ενθουσιασμό. Μιλήσαμε, θυμάμαι, βλάχικα και μου είπαν ότι είναι πολύ χαρούμενοι και ευχαριστημένοι, που ήρθαμε εμείς, διότι και αυτοί Έλληνες και χριστιανοί είναι και τώρα θα είναι ελεύθεροι. Ένας από αυτούς πετάχθηκε και πήγε στο σπίτι του που ήταν δίπλα μας, ένα διώροφο παλιού ρυθμού, και μας έφερε αρκετά καρύδια (νούτσι) και ένα μπουκάλι τσίπουρο. Τους ρώτησα μήπως ξέρουν, αν οι Ιταλοί έχουν αλλού γραμμή αντιστάσεως, και μου είπε δείχνοντας μακριά, 30 χιλ. περίπου, ότι, αν έχουν, πρέπει να έχουν εκεί κάτω που είναι κάποιοι βράχοι.

Μου είπε την αλήθεια, πράγμα που διαπιστώσαμε αργότερα. Πιο κάτω μετά σ' ένα ξέφωτο ύψωμα, πάνω από την Κορυτσά σταμάτησε όλο το τάγμα μας. Από εκεί βλέπαμε την Κορυτσά ελεύθερη πλέον από Ιταλούς και πέρα στο βάθος οι Ιταλοί οπισθοχωρούσαν προς το Πόγραδετς, αφήνοντας πίσω πάρα πολλά λάφυρα σε τρόφιμα, πολεμοφόδια κ.λπ.

Προηγουμένως εμείς είχαμε παρακολουθήσει τον Μποτσικάρη να χτυπάει με το ορειβατικό τους ιταλικούς στρατώνες αεροδρομίου με μεγάλη επιτυχία. Το ίδιο απόγευμα, στις 22 Νοεμβρίου, μερικοί αξιωματικοί και στρατιώτες ζήτησαν άδεια και πήγαν στην Κορυτσά. Όταν αργότερα επέστρεψαν, μας μιλούσαν με ενθουσιασμό και μας διηγούνταν πολλά καλά για την Κορυτσά και προπάντων ότι υπήρχε πολύς πληθυσμός ελληνικός, που τους υποδέχθηκε με πολλή χαρά. Εμείς οι άλλοι περιμέναμε να ξημερώσει και να μπούμε μέσα.

Την άλλη μέρα, 23 Νοεμβρίου, επίσημα και θριαμβευτικά μπήκαν στην Κορυτσά τα ελληνικά στρατεύματα, υπό την ηγεσία (όπως ακούστηκε)

του αντισυνταγματάρχη Χατζή, γνωστού μας από το 1936, που ήταν και ο πρώτος φρούραρχος της Κορυτσάς.

Οι κάτοικοι, και ιδίως οι Έλληνες, τους έκαναν μεγάλη υποδοχή. Το τάγμα μας πήρε διαταγή και κατεβήκαμε από τους πρώτους στην Κορυτσά. Όμως δεν πήγαμε καθόλου στην πόλη, αλλά πήραμε θέσεις έξω και αριστερά της Κορυτσάς και εκεί κάναμε, θυμάμαι, πρόχειρα ορύγματα, για να αποκρούσουμε τυχόν αντεπιθέσεις των Ιταλών, που, βέβαια, ήταν αδύνατο να επιχειρήσουν κάτι τέτοιο. Απλώς ήμασταν πλαγιοφυλακή. Νύχτα, στις 24 Νοεμβρίου, και με δυνατή και ραγδαία βροχή, αφήσαμε τις θέσεις μας και την Κορυτσά και ακολουθούσαμε από τους πρώτους τους Ιταλούς, που οπισθοχωρούσαν προς Μαλίκη - Πόγραδετς, στο μεγάλο δρόμο που κατέληγε στο Ελβασάν. Όλη μέρα περπατούσαμε στον κάμπο της Κορυτσάς - Μαλίκης και με βροχή, φορτωμένοι με το βαρύ γυλιό και πλήρη οπλισμό. Τα βρεγμένα ρούχα μας δυσκόλευαν πολύ στην πορεία. Φτάσαμε στο Μαλίκι, όπου χωρίζουν οι δυο δρόμοι. Ο ένας πηγαίνει δεξιά προς Πυργούς, Πόγραδετς και ο άλλος αριστερά πλάι στον ποταμό Δεβόλη. Πιο πάνω ήταν αργότερα η γέφυρα και οι παράγκες για τον εφοδιασμό.

Εμείς περάσαμε τον ποταμό με πρόχειρη γέφυρα, από βάρκες, αν θυμάμαι καλά. Την άλλη μέρα, 25 Νοεμβρίου, προχωρήσαμε το δρόμο δεξιά, με προφύλαξη, διότι εκεί υπάρχουν αριστερά του δρόμου υψωματάκια και είχαμε διακρίνει κινήσεις Ιταλών. Πράγματι, από ένα ύψωμα αριστερά δεχτήκαμε πυρά και αμέσως πήραμε θέση μάχης και ετοιμαστήκαμε για επίθεση, αν και καταλάβαμε ότι δεν είχαν σκοπό να προβάλουν σοβαρή αντίσταση, αλλά ήταν μόνο για καθυστέρηση. Μόλις βάλαμε με τα πολυβόλα και ξεκινήσαμε με εφ' όπλου λόγχη για επίθεση, οι Ιταλοί το 'βαλαν στα πόδια και εμείς τους ακολουθούσαμε πάντα με προφύλαξη στα μέρη αυτά και στις 26 το βράδυ είδαμε, σε μια τοποθεσία που ήταν κάτι βράχοι, πολλές κινήσεις.

Η μάχη στο Μαύρο Βράχο.

Στις 27 ή 28 Νοεμβρίου το τάγμα μας βγήκε αριστερά σε κάτι υψώματα, που ήταν βράχοι. Αντίκρυσα τότε ένα χιονισμένο τοπίο, που μου φάνηκε γνώριμο. Πώς, όμως, αφού πρώτη φορά πήγα εκεί; Θυμήθηκα μετά ότι την εικόνα αυτή την είχα στο μυαλό μου από ένα όνειρο, που είχα δει πριν 20 μέρες.

Το βάρος εκείνη την ημέρα το σήκωσε ο 9ος Λόχος του Δρακόπουλου με τη 2η Διμοιρία Πολυβόλων του Σίσκου και ίσως και τμήματα του 10ου Λόχου. Πρέπει, όμως, να ήταν και άλλα τμήματα από άλλο τάγμα. Εμείς, η 1η Διμοιρία Πολυβόλων, με τον 6ο Λόχο πιάσαμε θέσεις δεξιά και μάλλον είμασταν πλαγιοφυλακή.

Η μάχη άρχισε νωρίς, χωρίς, όμως, καλή προετοιμασία και πυροβολικό. Οι Ιταλοί, που ήταν καλά οχυρωμένοι μέσα σε φυσικές σπηλιές, αμύνονταν με πείσμα και έφεραν σε πολύ δύσκολη θέση τις δυνάμεις μας, που ήταν εκτεθειμένες, και φυσικά οι απώλειες ήταν πολλές. Σε κάποια στιγμή μάλιστα τόλμησαν και έκαναν και αντεπίθεση, που ευτυχώς αποκρούστηκε. Οι διμοιρίες του Λιόση και του Γιαννούση, καθώς και η διμοιρία Σίσκου, ήρθαν σε πολύ δύσκολη θέση και είχαν μείνει χωρίς πυρομαχικά. Οι απώλειες σε σκοτωμένους ήταν πολλές. Από τους πρώτους σκοτώθηκε ο γενναίος λοχαγός Δρακόπουλος, διοικητής του 9ου Λόχου. Επίσης, θυμάμαι, σκοτώθηκε και ο φίλος μου δεκανέας Παπαδήμας ή Καραδήμας μαζί με τους σκοπευτή και γεμιστή, που μου διαφεύγουν τώρα τα ονόματά τους, αλλά τους ήξερα καλά, διότι τους είχα στην ομάδα μου από την αρχή, όταν ήμουν στην 2η Διμοιρία Πολυβόλων. Θυμάμαι πάντα τον δεκανέα Παπαδήμα από την επαρχία Βοΐου, κτίστη ή εργολάβο, που μου έλεγε:

— Να σκοτωθώ, Βασίλη, νηστικός ή χωρίς νερό δεν με νοιάζει· όμως, χωρίς τσιγάρο δεν το θέλω.

Οι απώλειες ήταν πολλές, αλλά δεν θυμάμαι ονόματα. Επίσης θυμάμαι πως πολλοί ήταν και οι τραυματίες, που περνούσαν από κοντά μας, άλλοι πεζοί, όσοι μπορούσαν, και άλλους τους μετέφεραν στα φορεία για το δημόσιο δρόμο και μετά για Κορυτσά. Εκείνη τη μέρα συνάντησα, (πέρασε τραυματίας), ένα πολύ καλό φίλο, το Μιχάλη Λιάπη από το Επταχώρι Καστοριάς, που τον είχα στη διμοιρία μου και τον εκπαίδευα το 1937 στα Σέρβια. Αυτός, όμως, τώρα δεν ήταν στο τάγμα μας (γι' αυτό είπα πιο πάνω ότι πρέπει να ήταν και από άλλο τάγμα).

Πάντως τα πράγματα ήταν πολύ δύσκολα για μας, γι' αυτό έτρεξαν και άλλες ενισχύσεις, αλλά το σπουδαιότερο ήταν ότι κάποια στιγμή έφτασε εκεί ο αντισυνταγματάρχης, θρυλικός πλέον Μποτισκάρης, με ένα ή δύο πυροβόλα ορειβατικού, που τα έστησε γρήγορα και άρχισε να βάλει στους δύσκολους στόχους, που ήταν οι φυσικές σπηλιές μέσα στο Βράχο και το άνοιγμα ήταν πολύ μικρό. Θυμάμαι, ο Μποτισκάρης έβαλε δυο τρία βλήματα δοκιμαστικά, όπως έκανε πάντα. Με το τεντωμένο χέρι υπολόγιζε και έδινε τα στοιχεία στους πυροβολητές και είχε πάντα σπουδαία επιτυχία. Έτσι και τώρα, αφού τα πρώτα βλήματα πέσαν κοντά στους στόχους, τα άλλα έπεσαν έσκασαν μέσα στις σπηλιές και έφεραν την καταστροφή και το μεγάλο πανικό στους Ιταλούς, που τρομαγμένοι, όσοι μπορούσαν, πετάγονταν έξω σαν τα πρόβατα, όταν μπαίνει ο λύκος στο μαντρί.

Και οι απώλειες των Ιταλών φυσικά ήταν πάρα πολλές. Οι Ιταλοί τα εγκατέλειψαν κι εδώ όλα και έφυγαν κατατρομαγμένοι προς το ορεινό συγκρότημα Κάμια.

Όλα τότε τα γύρω χωριά, Πυργούς κ.λπ., που ήταν πάνω στο δημόσιο δρόμο για Πόγραδετς, και άλλα 2-3 χωριά που δεν ξέρω τα ονόματά

τους, καθώς και τα χωριά που ήταν αριστερά του δρόμου, Πρενίστι, Στρενάτι, Οσνάτι, ήταν αλβανικά χωριά, Η Νίτσα*, χριστιανικό χωριό, όλοι Αρβανιτοβλάχοι, ήταν το πιο κοντινό χωριό από όλη την πρώτη γραμμή και τα χαρακώματα στο δεξιό μέτωπο.

Μετά από τη μάχη αυτή στο Μαύρο Βράχο, που εμείς μετά τον ονομάσαμε Βράχο του Δρακόπουλου, καθίσαμε δυο τρεις μέρες σε κάτι υψωμάτια, αριστερά από το δημόσιο δρόμο, ενώ δεξιά ήταν μια λίμνη. Δεν θυμάμαι όμως αν ήταν η λίμνη Μαλίκη ή της Αχρίδος, που ήταν μισή αλβανική και μισή σερβική¹. Άκουσα τότε που έγινε λόγος για ένα μοναστήρι του Οσίου Ναούμ, που ήταν απέναντι. Πολλοί το επισκέπτονταν τότε. Από εκεί βλέπαμε το μοναστήρι αυτό και αριστερότερα πάλι, στα μισά του απέναντι βουνού², την ωραία πολιτεία Αχρίδα, που σε μένα ήταν πολύ γνωστή από το βιβλίο του Ίωνα Δραγούμη, που είχα διαβάσει κάποτε, και από τις διηγήσεις των μεγάλων, διότι παλιότερα πήγαιναν πολλοί Περιβολιώτες και μέναν εκεί, προπάντων από τα χωριά Τόιμπασι³ και Τζαμί⁴ (του ν. Λαρίσης). Τη βλέπαμε αυτή την πόλη το βράδυ, ιδίως με τα φώτα και τώρα και αργότερα, που είμασταν στα χαρακώματα στο Μνήμα Γριάς, και θυμάμαι, που λέγαμε: Εμείς είμαστε στην Κόλαση και εκεί είναι ο Παράδεισος⁵ και πολλοί ορκιστήκαμε τότε και κάναμε τάμα, αν ζήσουμε και γυρίσουμε στην Ελλάδα, να την επισκεφθούμε⁵.

Την 1η Δεκεμβρίου το τάγμα μας βρέθηκε στους πρόποδες του ορεινού συγκροτήματος της Κάμιας, που το κατείχαν οι Ιταλοί. Η έδρα του τάγματος, νομίζω, ήταν στο αλβανικό χωριό Οσνάτι. Εγώ με την ομάδα μου ήμουν σε μια τοποθεσία στους πρόποδες του βουνού μαζί με μια διμοιρία του δού Λόχου και ήταν επικεφαλής ο μόνιμος λοχίας Φανίκος από την

* Δεν πρόκειται εδώ για το γνωστό και σημαντικό χωριό στα βόρεια της περιοχής Γράμμου που φέρει αυτό το όνομα, κοντά στη Νικολίτσα, που καταστράφηκαν και τα δύο από τους Τουρκαλβανούς στη Τουρκοκρατία, αλλά για άλλο χωριό πολύ βορειότερα, που ήταν όμως κι αυτό βλαχόφωνο (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

1. Πρόκειται ασφαλώς για τη λιμνη της Αχρίδας, που από τη δυτική της όχθη περνά ο δρόμος για το Πόγραδετς που βρίσκεται στις ακτές της. Ανήκει κατά 3/4 περίπου στη Γιουγκοσλαβία και κατά 1/4 στην Αλβανία. Η λίμνη Μαλίκη βρισκόταν νοτιότερα, στον κάμπο της Κορυτσάς (σήμερα έχει αποξηρανθεί) (σημ. του επιμελητή εκδόσεως).

2. Πρόκειται για το Πέτρινον όρος, Α. της Αχρίδας (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

3. Σήμερα Καλοχώρι.

4. Σήμερα Όσσα.

5. Εγώ πρόπερσι, το 1984, αξιώθηκα και έκανα το ταξίδι αυτό με το γιο μου Τάκη, τη νύφη μου Ιωάννα και τους φίλους και κουμπάρους Άλκη Καραφέρια, γιατρό, και την εξαίρετη γυναίκα του Μαρία, που ήξερε καλά τα σλάβικα και αγγλικά και περάσαμε πολύ καλά. Επισκεφθήκαμε βέβαια και το μοναστήρι, που, όπως είπα, ερχόταν πολύς κόσμος και το έβλεπε. Είναι ακριβώς στα σύνορα Σερβίας - Αλβανίας, στην άκρη και αρχή της μεγάλης και ωραίας λίμνης της Αχρίδος. Νομίζω πως εκεί είναι και οι πηγές του Δρίνου ποταμού, που στη θαυμάσια διαδρομή απολαύσαμε.

Αγιά. (Αργότερα τον συνάντησα στη Λάρισα λοχαγό). Μείναμε εκεί μέχρι τις 3 του μηνός, οπότε μετά κινηθήκαμε αριστερότερα σ' ένα χιονισμένο μέρος, έτοιμοι για επίθεση για να καταλάβουμε την οροσειρά της Κάμιας.

Στις 4 Δεκεμβρίου, μέρα της Αγίας Βαρβάρας, κάναμε νύχτα μια κυκλωτική επίθεση και οι Ιταλοί που αιφνιδιάστηκαν, τα εγκατέλειψαν όλα και έφυγαν άτακτοι. Θυμάμαι ήταν πολύ πρωί, σχεδόν νύχτα, όταν φθάσαμε στα χαρακώματα. Βρήκαμε εκεί μερικούς Ιταλούς, που δεν προλάβαν να φύγουν· τους στείλαμε πίσω στο τάγμα μας. Λίγο πιο πάνω βρήκαμε 3 μεγάλα καζάνια δικά τους, που έβραζαν το φαγητό τους, και είχαν κρέας με μακαρόνια, με πολύ μεγάλες μερίδες. Το κρέας, όμως, ήταν μουλαρίσιο. Είχαν βάλει το μισό μουλάρι και έβραζε και το άλλο μισό ήταν κρεμασμένο από μια οξυά. Σχεδόν ήταν βρασμένο το φαγητό και πέσαμε όλοι επάνω με τις караβάνες. Κάποιος τότε πέταξε μια κουβέντα, μήπως δεν πρέπει να φάμε, μην τυχόν το έχουν δηλητηριασμένο. Για μια στιγμή όλοι σταματήσαμε. Ένας, όμως, στρατιώτης από τον Πειραιά γέμισε την караβάνα και άρχισε να τρώει λέγοντας:

— Εγώ θα φάω και ας πεθάνω χορτάτος.

Κάναμε, όμως, και εμείς την σκέψη, ότι ήταν αδύνατο να προλάβουν οι Ιταλοί να σκεφτούν και να κάνουν τέτοιο πράγμα. Έτσι φάγαμε όλοι. Πάνω που τρώγαμε πέρασε ένας ανώτερος αξιωματικός και μας είπε να φύγουμε αμέσως, διότι είδε του Ιταλούς από απέναντι με τα κιάλια που ετοιμάζαν να βάλουν με τους όλμους. Και πράγματι, μόλις απομακρυνθήκαμε 50-60 μέτρα, άρχισαν να πέφτουν βροχή οι όλμοι στο μέρος αυτό κι εμείς απορήσαμε πως είχαν οι Ιταλοί για πρώτη φορά τέτοια επιτυχία.

Προχωρούσαμε τώρα μέσα σε 50-60 πόντους χιόνι. Σ' ένα σημείο, θυμάμαι, αντάμωσα τον στρατιώτη Θωμά Παναγιωτόπουλο από τη Νεάπολη Κοζάνης, που τότε είχε στο Βόλο (Κ. Καρτάλη) το ζαχαροπλαστείο «Αμερικανικό» με τον αδελφό του. Τον γνώρισα και μιλήσαμε για λίγο. Μου είπε πως ήταν άρρωστος και οι γιατροί τον έστειλαν πίσω.

Εμείς κάπου σ' ένα μέρος μέσα στα χιόνια σταματήσαμε, ενώ οι Ιταλοί οπισθοχωρούσαν εύκολα. Την άλλη μέρα, 5 Δεκεμβρίου, του αγίου Σάββα, συνεχίσαμε τις εξορμήσεις, εμείς από τα αριστερά και από τα δεξιά, από το Πόγραδετς, άλλα τμήματα του 32ου ή 28ου Συντάγματος, για την εκκαθάριση της Κάμιας. Οι Ιταλοί εδώ δεν πρόβαλαν σκληρές αντιστάσεις και έτσι τελικά το βράδυ είχε πέσει όλο το ορεινό συγκρότημα της Κάμιας. Δεν είμασταν όλο το τάγμα μαζί και δεν θυμάμαι καλά τι απώλειες είχαμε σε νεκρούς ή τραυματίες. Θυμάμαι μόνον καλά, ότι από την ομάδα μου έλειπαν 3-4 άντρες. Εκείνη την ημέρα σκοτώθηκε ένας ταγματάρχης από άλλο Σύνταγμα, ίσως λέγονταν Σπυρόπουλος, που ήταν κι αυτός στην πρώτη γραμμή. Με την κατάληψη και της κορυφής η Κάμια έπεσε και οι Ιταλοί άρχισαν γρήγορα και άδειαζαν το Πόγραδετς και όλα τα γύρω χωριά. Θυμάμαι εκείνο το βράδυ μαζευτήκαμε όλος ο λόχος

στην κορυφή και μας έδωσαν ξηρά τροφή, ρέγγες, σαρδέλα και σύκα. Πολύ κουρασμένοι καθήσαμε να φάμε, γιατί είμασταν και πεινασμένοι πολύ.

Μια επικίνδυνη αποστολή.

Δεν είχε νυχτώσει καλά και προτού τελειώσουμε το φαγητό, ένας σύνδεσμος ήρθε και έδωσε μια διαταγή: σε λίγο φώναξαν έναν ανθυπολοχαγό του βου Λόχου (δεν θυμάμαι ποιον) κι εμένα να πάρουμε τους άντρες μας και να φύγουμε αμέσως για μια σοβαρή αποστολή, που θα διάβαζε πιο κάτω ο ανθυπολοχαγός. Αφού προχωρήσαμε πιο κάτω τον κατήφορο, με φώναξε ο ανθυπολοχαγός και μου είπε ότι έχουμε μια επικίνδυνη αποστολή, που χρειάζεται προσοχή και ψυχραιμία πολλή. Θα κατέβουμε, είπε, το ύψωμα Ποδαρικό αυτό τέρμα μέχρι το τέλος και ανάμεσά μας θα είναι ιταλικός στρατός, πολύ κοντά μας. Θα μπορούμε δηλαδή σφήνα, χωρίς να μας πάρουν μυρωδιά, και για κανένα λόγο δεν θα κάνουμε χρήση των όπλων, εκτός αν κινδυνεύει η ζωή μας. Εξηγήσαμε στους άντρες τι πρέπει να ξέρουν και κατεβαίναμε τον κατήφορο στο εχθρικό έδαφος με μεγάλη προφύλαξη, όπως έπρεπε.

Οι στρατιώτες μας είχαν δώσει τόσες μάχες και γνώριζαν τη θέση μας και προχωρούσαν σύμφωνα με τις οδηγίες. Σ' ένα σημείο, που ακούσαμε δεξιά και αριστερά κουβέντες Ιταλών, αφήσαμε έναν λοχία με μια ομάδα και πιο κάτω 200 μέτρα αφήσαμε άλλον λοχία με μια ομάδα κι εγώ άφησα ένα στοιχείο με τον δεκανέα πολυβόλων. Κι εμείς οι υπόλοιποι προχωρούσαμε, νύχτα βέβαια, καλυμμένοι από το πυκνό δάσος από δέντρα 3-4 μέτρων οξυές, ή δρυς (λιανούρα). Όσο κατεβαίναμε μέσα για να φτάσουμε εκεί που τελειώνει το υψωματάκι Ποδαρικό, τόσο πιο κοντά ήταν οι Ιταλοί, που ακούγονταν τώρα καθαρά, μόνον που δεν καταλαβαίναμε τι λένε και δεν ξέραμε αν ετοιμάζονταν για αντεπίθεση, υπήρχε μια μικρή εκδοχή, ή ετοιμαζόταν (το και πιθανότερο) να φύγουν.

Μόλις φτάσαμε στο τέρμα με τον ανθυπολοχαγό και τους υπόλοιπους άντρες, πήραμε αμέσως θέσεις μάχης, με μεγάλη προσοχή βέβαια. Φυσικά είμασταν όλοι σε αυστηρή επιφυλακή, δεν θα κοιμόνταν κανένας και είμασταν έτοιμοι για ό,τι και αν συνέβαινε. Σίγουρα, αν γινόταν κάτι, είμασταν όλοι καταδικασμένοι. Αυτό το ξέραμε όλοι καλά, αλλά είμασταν αποφασισμένοι για όλα, ακόμη και να πληρώσουν ακριβά το τομάρι μας. Βρισκόμαστε μέσα στις γραμμές και στα νώτα τους, ένα χιλιόμετρο μέσα στον κάμπο, και παρακολουθούμε όλες τις κινήσεις τους. Οι αισθήσεις μας ήταν σε υπερένταση. Αποβραδύς ακούγαμε αυτοκίνητα και άλλα μηχανήματα που έρχονταν προς το μέρος των Ιταλών. Στην αρχή υποθέσαμε πως ερχόταν ενισχύσεις για κάποια αντεπίθεση. Αργότερα, όμως, από

τις φωνές που ακούγαμε καθαρά από πολύ κοντά και από τους κρότους που ακούγονταν, καταλάβαμε ότι μάλλον φόρτωναν τα αυτοκίνητά τους. Έτσι βγάλαμε το συμπέρασμα πως μάλλον φεύγουν.

Δεξιά μας προς το Πόγραδετς ήταν το χωριό Γκορίτσα, το θυμάμαι καλά. Είχαμε ακούσει πως την προηγούμενη μέρα 4-5 στρατιώτες του Λόχου Διοικήσεως είχαν μπει μέσα στο χωριό, αλλά ήταν ακόμα Ιταλοί και δυο από τους στρατιώτες αυτούς σκοτώθηκαν.

Προς τα αριστερά, λίγο πιο ψηλά, πρέπει να ήταν το χωριό Λάγκα. Και τα δυο αυτά χωριά ήταν χριστιανοί, Αρβανιτόβλαχοι.

Όταν άρχισε να ξημερώνει, το πρωί 6 Δεκεμβρίου, εμείς, που είμασταν στο υψωματάκι, είδαμε καθαρά ότι οι Ιταλοί φεύγαν και μάλιστα πολύ βιαστικά. Φοβόταν μην τους πάρει η μέρα, διότι βρίσκονταν στον κάμπο. Όταν ξημέρωσε, τους παρακολουθήσαμε καλά πλέον με τι βιασύνη και ατσαλοσύνη φεύγαν για να γλυτώσουν, να ριχτούν στα απέναντι υψώματα και είδαμε με το χάραμα εκείνη την ημέρα, 6 Δεκεμβρίου, του Αγίου Νικολάου, μια εικόνα που μας γέμισε χαρά, υπερηφάνεια και ενθουσιασμό: Οι Ιταλοί φεύγαν από παντού, πανικόβλητοι, με όλα τα μέσα προς το Ελβασάν, από όλα τα μέρη και προπάντων από το Πόγραδετς, όπου φαίνεται είχαν μεγάλη δύναμη και είχαν τώρα εγκλωβισθεί.

Γέμισε ο δημόσιος δρόμος Πρόγραδετς - Ελβασάν ιταλικό στρατό και σχηματίστηκε μια τεράστια φάλαγγα 3-4 χιλιόμετρα κι εμείς που είμασταν πολύ κοντά στο δρόμο, 300-400 μέτρα, τους παρακολουθήσαμε με ικανοποίηση για την κατάντια τους. Ενάμισυ μήνα νωρίτερα ερχόταν αγέρωχοι και περήφανοι για να μας κατακτήσουν και τώρα, πανικόβλητοι και σε κακά χάλια, φεύγαν ντροπιασμένοι. Μερικοί, θυμάμαι, είπαν να τους βάλουμε με τα πολυβόλα, αλλά ο ανθυπολοχαγός κι εγώ και άλλοι συνάδελφοι είπαμε όχι, διότι οι Ιταλοί που περνούσαν ήταν πάρα πολλοί, ενώ εμείς είμασταν πολύ λίγοι και αποκομμένοι μέσα στον κάμπο. Η ανακούφιση, ο ενθουσιασμός και η χαρά μας ήταν μεγάλη. Μερικοί άρχισαν και χόρευαν κιόλας. Ο ανθυπολοχαγός είπε: Αυτοί φεύγουν τώρα για Ελβασάν, Τίρανα.

Κάποια στιγμή ήρθε ένας έφιππος σύνδεσμος και μας είπε να συμπυκνώσουμε γρήγορα, διότι, όπως άκουσε, το τάγμα μας ίσως και όλη η ΙΧ Μεραρχία θα φύγει για ανάπαυση ή στην Ελλάδα ή στην Κορυτσά. Η χαρά μας δεν περιγράφονταν. Τότε, θυμάμαι, σε στιγμές έξαρσης και ψυχικής ανάτασης, μου ήρθε η έμπνευση και έγραψα μερικούς στίχους, μάλλον σατιρικούς, που αργότερα τους τραγουδήσαμε με τους άντρες μου στο σκοπό των κρητικών μαντινάδων. Μια που εδώ γράφω όλα τα γεγονότα και βιώματα από αυτόν τον πόλεμο, τους γράφω κι αυτούς μαζί με τα άλλα να βρίσκονται:

Τα όνειρα των Ιταλών

Οι Ιταλοί λογάριζαν μέσα σε μια βδομάδα
και ίσως δίχως πόλεμο να πάρουν την Ελλάδα.

Θα έμπαιναν στα Γιάννινα και στη Θεσσαλονίκη
και στην Αθήνα ύστερα θα γιόρταζαν τη νίκη.

Για τούτο είχαν έτοιμα κιθάρες, μαντολίνα,
φτερά για τα καπέλα τους, μουλάρια για την... πείνα.

Για όπλα δεν τους ένοιαζε, τα είχαν για τα μάτια.
Βρε, τους κουτούς πού πήγαιναν ξυπόλυτοι στ' αγκάθια;

Θα πάμε, αναρτήσατε, τους είπε ο Μουσολίνι.
Οι Έλληνες θα μας δεχθούν και μάχη δεν θα γίνει.

Μα οι Έλληνες στα Γιάννινα δεν άφησαν να πάνε,
αλλά τους επιτέθηκαν, παντού τους κυνηγάνε.

Κι απ' την Αθήνα πόλεγαν να πάνε τα θηρία,
το 'σκάσαν για τα Τίρανα να βρούνε σωτηρία.

Λάφυρα πήραμε πολλά, τουφέκια και κανόνια,
δέκ' αποθήκες υλικό κι είκοσι μακαρόνια.

Η Ιταλία έπεσε, νικήθηκε η καημένη.
Αυτή ερχόταν για μαλλί, μα βγήκε κουρεμένη!

Τους στίχους αυτούς έγραψα στις 6 Δεκεμβρίου στο πιο προχωρημένο
χαράκωμα του δεξιού, και ίσως όλου του μετώπου, μέσα σε λίγη ώρα, σε
στιγμές μεγάλης εθνικής υπερηφάνειας και ψυχικής ανάτασης.

6 Δεκεμβρίου, μέρα θριάμβου.

Η έκτη Δεκεμβρίου του 1940 ήταν για μας μια σημαδιακή μέρα. Ήταν
η μόνη μέρα που ζήσαμε χαρούμενοι και ευτυχισμένοι και ίσως από τις
σπάνιες μέρες της ζωής μας, που ζήσαμε τόσο χαρούμενοι και ευτυχισμέ-
νοι. Οι αξιωματικοί μας, λοχαγός Θεοφάνους Νικόλαος, διοικητής της
Πολυβολαρχίας και ο διοικητής Τάγματος Στολιόπουλος Ηλίας μας συγ-
χάρηκαν, γιατί φέραμε σε πέρας καλά την επικίνδυνη και σοβαρή αυτή
αποστολή, πού, όπως καταλάβαμε μετά, είχε σκοπό να φέρει σύγχιση
στις γραμμές και στα νώτα του εχθρού, αν εκδηλωνόταν αντεπίθεση των
Ιταλών.

Θυμάμαι τώρα τις τραγικές στιγμές που έζησα τότε και προπάντων αρ-
γότερα στο Μνήμα της Γριάς και, επειδή είναι βιώματα που χρόνια σέρ-

νω μαζί μου, νιώθω τώρα την ανάγκη και επιθυμία να τα γράψω, γιατί ξέρω ότι όλοι οι γέροι ζουν με τις παλιές αναμνήσεις και τις νοσταλγούν, καλές ή άσχημες.

Μόλις συγκεντρώθηκε όλη η δύναμη του τάγματος, πήραμε το δρόμο για το χωριό Πυργούς. Το βράδυ μείναμε, θυμάμαι, σε μια τοποθεσία σε κάτι χωράφια με καλαμποκιές και κοιμηθήκαμε καλά. Την άλλη μέρα κατεβήκαμε κάτω στον κάμπο σ' ένα χωριό πάνω στη δημοσιά Κορυτσά-Πόγραδετς. Πρέπει να ήταν το χωριό Πυργούς. Μάθαμε πως μάλλον θα μείνουμε εκεί για ανάπαυση κανένα μήνα, αλλά και να περάσουμε σε κλίβανο, γιατί είμασταν γιομάτοι ψείρες, που ρουφούσαν το αίμα μας. Στον κλίβανο αρχίσαμε να περνάμε την ίδια κιόλας μέρα. Δεν προλάβαμε να περάσουμε ούτε οι μισοί, αφού είχαμε μόνο 4 μέρες, και ήρθε διαταγή να φύγουμε αμέσως πάλι για το Μέτωπο. Και τούτο γιατί, όπως διαδόθηκε, η Μεραρχία που μας είχε αντικαταστήσει, νομίζω η 17η, αιφνιδιάστηκε από αντεπίθεση των Ιταλών και εγκατέλειψε τις θέσεις πάνω στις γραμμές. (Οι ιστορικοί ίσως γράψαν λεπτομέρειες). Έτσι εμείς στις 12 Δεκεμβρίου, μέρα του αγίου Σπυρίδωνα, με βαρειά καρδιά πήραμε το δρόμο για τα χαρακάματά. Μας στεναχώρησε βέβαια αυτό, όμως είχαμε συνηθίσει να προσαρμοζόμαστε εύκολα. Φτάσαμε νύχτα στο χωριό Νίτσα, που ήταν όλοι χριστιανοί Αρβανιτόβλαχοι, με καταρρακτώδη βροχή, σκοτάδι πίσσα. Βρεγμένοι ως το κόκκαλο και κατακουρασμένοι ψάχναμε για καταλύματα να μείνουμε. Ο ανθυπολοχαγός μου είπε:

— Πάρε τους άντρες και τακτοποίησέ τους, εγώ δεν μπορώ.

Έβαξα σε 2-3 σπίτια, αλλά δεν μας βόλευε. Πιο κάτω είδα ένα σπίτι, που είχε και υπόστεγο για τα ζώα και κάπως βολικό. Πήγα τότε εκεί, ανέβηκα 5-6 σκαλοπάτια και χτύπησα την πόρτα. Άκουσα ένα γέρο να λέει στη γριά του, στα βλάχικα:

— Κρύψε τη νύφη.

Μπήκα μέσα και τους εξήγησα ότι θέλαμε να μείνουμε μόνο μια βραδιά, χωρίς να τους επιβαρύνουμε σε τίποτα. Όταν είδαν ότι τους μίλησα βλάχικα, ο γέρος και η γριά έτρεξαν με καλοσώρισαν, με φίλησαν και μου είπαν με χαρά:

— Κι εμείς Έλληνες είμαστε. Να περάσουν τα παιδιά.

Και μου έδειξαν ένα μεγάλο δωμάτιο δεξιά, που χώρεσε άνετα όλους τους άντρες. Έδειξαν στα παιδιά που είχαν τα ξερά ξύλα και έκαιγε όλη τη νύχτα το μεγάλο τζάκι. Τα ζώα τα βάλουμε στο υπόστεγο. Εγώ με τον συμπατριώτη μου Γιάννη Παπατόλια περάσαμε στο δωμάτιό τους, όπου έκαιγαν στο τζάκι χοντρά κούτσουρα. Ύστερα φώναξαν και τη νύφη με τον άντρα της και τὰ δύο παιδιά τους, τον Νίδα (Λεωνίδα) 10-11 χρόνων και μια κόρη 7-8 χρόνων. Ύστερα πεθερά και νύφη, στα σβέλτα, έφκιασαν πίττες, μια τυρόπιττα με φύλλα από σταρίσιο αλεύρι και μια από μπουμπότα (καλαμποκάλευρο), κολοκύθι (καλκαμπάκι) και μπλουγούρι. Όταν ψήθηκαν, έδωσαν και στους άντρες από λίγη πίττα και καρύδια.

Έστρωσαν τραπέζι στο δωμάτιο που έμεναν αυτοί και φάγαμε μαζί.

Ο γέρος, που είχε κάνει στα νιάτα του στον Αλμυρό και ήξερε κάπως και τα ελληνικά, μας μιλούσε με ενθουσιασμό για την Ελλάδα και τα ωραία μέρη του Βελεστίνου, Αλμυρού και Βόλου, τα άγια χώματα, όπως έλεγε με πολύ συγκίνηση, και η νύφη είπε ότι ο αδελφός του παππού της ήταν καπετάνιος στον Αλμυρό και πολεμούσε τους Τούρκους και μας πρόσθεσε:

— Αν μεγαλώσουν τα παιδιά, θα τα στείλω στην Ελλάδα.

Και οι δύο μικροί μας είπαν ότι θέλουν πολύ να έρθουν στην Ελλάδα.

Ζήσαμε μια ωραία οικογενειακή βραδυά μέσα σε θαλπωρή. Ο γιός των γερόντων Γληγόρης, ένας νέος άντρας 30—35 χρόνων, πολύ καλός και πρόθυμος για κάθε εξυπηρέτηση, μας εντυπωσίασε.

Το πρωί, στις 13 Δεκεμβρίου, αφού ευχαριστήσαμε την καλή οικογένεια, ξεκινήσαμε για τα χαρακώματα. Η γριά, θυμάμαι, μας είπε:

— Αν πάτε προς το χωριό Λάγκα, έχω την κόρη μου παντρεμένη. Να πείτε ότι είμαστε καλά όλοι.

Πήραμε τον ανήφορο σε μια χαράδρα. Δίπλα κυλούσε ένα ποταμάκι με γάργαρο νερό. Σε ένα μέρος, που το ποταμάκι ήταν κοντά στο δρόμο, 10 μέτρα περίπου, κατεβήκαμε πολλοί και ήπιαμε νερό, γεμίσαμε και τα παγούρια. Πενήντα μέτρα πιο πάνω, βρήκαμε μέσα στο νερό δυό ψόφια ζώα, ένα άλογο και ένα μουλάρι, που από καιρό είχαν πιάσει σκουλήκια. Αηδιάσαμε όλοι και αδειάσαμε τα παγούρια. Το μεσημέρι φτάσαμε στην πρώτη γραμμή, και συγκεκριμένα στον Αυχένα της Νίτσας (όπως τό 'λεγαν οι στρατιωτικοί) και εκεί ήταν η μεγάλη χαράδρα, που κατά το ήμισυ μας χάριζε από το Μνήμα της Γριάς. Με λίγες συγκρούσεις και αψιμαχίες, και χωρίς πολλές απώλειες, μείναμε εκεί μέχρι την ημέρα των Χριστουγέννων, οπότε έγινε μια μεγάλη παρεξήγηση και διαδόθηκε ότι από τα αριστερά μας οι Ιταλοί κατέλαβαν ορισμένα χαρακώματα, γι' αυτό και σε λίγες ώρες έφτασε από τη Νίτσα ένας λόχος για ενίσχυση.

Δεν είχε γίνει όμως τίποτα και ο λόχος που ήρθε μας αντικατάστησε, και εμείς ανήμερα των Χριστουγέννων κατεβήκαμε στη Νίτσα. Καθήσαμε στο χωριό μια βδομάδα. Την Πρωτοχρονιά που γιόρταζα, ψώνισα από το μαγαζάκι λίγα πράγματα για να κεράσω τους άντρες της διμοιρίας μας. Μας έδωσαν κι από ένα δέμα, που είχε και κουραμπιέδες. Ήταν το πρώτο δέμα που πήραμε εμείς που είμασταν πάντα στα χαρακώματα και, ίσως, το μοναδικό. Ήρθαμε στο κέφι, τραγουδήσαμε και χορέψαμε. Κάποια ώρα, όμως, ήρθε ένας συνάδελφος και μας είπε ότι πριν από λίγο σκοτώθηκε ο συμπατριώτης μου Γιαννακούλης Σαμαράς, μοναχογιός, νομίζω, και καλό παιδί. Ύστερα απ' αυτό το κέφι μας κόπηκε και σε λίγο το διαλύσαμε.

Το ίδιο βράδυ, ύστερα από διαταγή, πήραμε πάλι το δρόμο για την πρώτη γραμμή προς τα υψώματα της Κάμιας. Τώρα, όμως, πήγαμε προς τα διεξιότερα σ' ένα μεγάλο αντέρεισμα, απέναντι από το Παρατηρητή-

ριο που ήταν στο Μνήμα της Γριάς, και μας χώριζε η μεγάλη χαράδρα. Απέναντί μας είχαμε τα πολυβολεία των Ιταλών και ένα μαντρί, που πρέπει να ήταν από το χωριό Λάγκα, που, όμως, δεν φαίνονταν. Οι προηγούμενοι συνάδελφοι που βρήκαμε εκεί, είχαν φκιάσει ένα μεγάλο, και κάπως βαθύ χαρακώμα, σε σχήμα ζικ-ζακ, όπως μας έμαθαν στην εκπαίδευση. Πήραμε θέσεις και στήσαμε τα αντίσκηνα σε απυρόβλητο μέρος, 15-20 μέτρα πιο πίσω. Θυμάμαι πως είχα διαφορά με κάποιον βαθμοφόρο, που ήθελε τα αντίσκηνα απέναντι και φάτσα με τα πολυβόλα των εχθρών. Εκεί δεν δώσαμε φονικές μάχες. Όταν κάπου-κάπου γινόταν καμιά παρεξήγηση, αρχίζαμε τα πυρά για λίγο και μετά σταματούσαμε. Δεν υπήρχε διάθεση για αιματοχυσίες ούτε από μας και ακόμα περισσότερο από τους Ιταλούς που αγαπούσαν περισσότερο τη ζωή τους, και γι' αυτό άλλωστε παραδίνονταν με το παραμικρό.

Μια μέρα, θυμάμαι, που άναψε για καλά ο καυγάς, βρέθηκα πιο κοντά στα χαρακώματα εγώ με τον σκοπευτή του πολυβόλου Νίκο Λύτα, ένα καλό και ψύχραιμο παλληκάρι από τα Γρεβενά. Πεταχτήκαμε αμέσως στο χαρακώμα και αρχίσαμε να τους βάλουμε. Αυτός έβαλε με το πολυβόλο κι εγώ έκανα τον γεμιστή. Σε μια στιγμή νοιώσαμε ότι πέρασε ανάμεσά μας μια ριπή από το εχθρικό πολυβόλο και ο Νίκος, που κατάλαβε πως κάτι τον τσίμπησε, φώναξε: Ωχ, Βασίλη, με χτύπησαν. Αμέσως σταματήσαμε και έσκυψα να δω τι έγινε. Είδα τότε κι εγώ και αυτός ότι η χλαίνη του προς το στήθος και στο μανίκι είχε τρυπηθεί από 4-5 σφαίρες. Ο Νίκος χλώμιασε και μου είπε:

— Με φάγαν, Βασίλη!

Εγώ αμέσως, αφού φώναξα να έρθει ο γιατρός, του ξεκούμπωσα τα ρούχα και έβαλα το χέρι προς το στήθος, που είχε τις τρύπες. Δεν είδα όμως τίποτα, ούτε το χέρι μου είχε αίματα, και το έδειξα στο Νίκο και του είπα: Δεν έχεις τίποτα απολύτως, μη φοβάσαι. Μόνον μια ελαφριά γρατζουνιά είχε στο δέρμα. Πραγματικά έφαγε ανάμεσα από στήθος και χέρι 5 σφαίρες και δεν τον πείραξαν καθόλου. Ήταν ένα θαύμα, μπορεί να πει κανένας. Σε λίγο ήρθε κοντά μας ένας συνταγματάρχης (νομίζω Μπουρδάρας) και είπε κι αυτός πως πρώτη φορά βλέπει τέτοια περίπτωση, αν και είχε λάβει μέρος στην πρώτη γραμμή σε όλους τους πολέμους '12-'13, '15-'16 και '20-'22. Γύρισε τότε στο Νίκο και του είπε:

— Τα ρούχα αυτά να τα κρατήσεις, αν γυρίσεις στο χωριό σου, και να τα δείχνεις στα παιδιά και τα εγγόνια σου. Ο Θεός και η τύχη παίζουν μεγάλο ρόλο.

Δυστυχώς, όμως, ο φίλος μου ο Νίκος Λύτας έζησε μεν, αλλά δεν παντρεύτηκε και δεν έκανε οικογένεια.

Στο προχωρημένο αυτό αντέρεισμα μείναμε σχεδόν είκοσι μέρες. Βελτιώσαμε τις θέσεις μας βάζοντας χονδρούς κορμούς στα χαρακώματα που ήταν και αμπριά, για να προφυλαχτούμε από τους όλμους, που οι Ιταλοί διέθεταν άφθονους. Οι στρατιώτες του βου Λόχου, που ακολουθούσαμε,

ήταν όλοι κληρωτοί και είχαμε λοχαγό τον μόνιμο Καλοκαιρινό. Διμοιρίτες ήταν ο Γιώργος Φώτας, δικηγόρος από το Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα), εξαίρετος άνθρωπος και αξιωματικός. (Σκοτώθηκε αργότερα στο Μνήμα της Γριάς στις 11-2-1941). 2ος διμοιρίτης ήταν ο έφ. ανθυπολοχαγός Λάζαρος Παπακυριακού, φαρμακοποιός από την Καστανιά Σερβίων, πολύ καλός και πολύ διαβασμένος άνθρωπος. Τον 3ο δεν τον θυμάμαι. Εκεί, βρέθηκε και ο λοχίας Γιώργος Τσεπαπαδάκης. Δεν θυμάμαι αν ήταν στη διμοιρία μας ή αντικατέστησε για τότε τον άλλο λοχία πολυβόλων Γιάννη Ευθυμίου. Ο Γιώργος ήταν λοχίας κληρωτός και υπηρετούσε στα φυλάκια με την κήρυξη του πολέμου. Θυμάμαι, έδειξε ανδραγαθία και έμεινε στο τάγμα μας. Και αργότερα στο Μνήμα της Γριάς ήταν στη διμοιρία μας. Μάλιστα γνωρίστηκε με το νεαρό ευέλιπ Τάσο Μπούσμπουρα και έγιναν πολύ φίλοι. Θυμήθηκα τώρα ότι ο Γιώργος το 1942-43 μου έστειλε ένα γράμμα από την Αθήνα και μου έγραφε:

— Όπως στην Αλβανία πολεμήσαμε τον επιδρομέα, πρέπει και τώρα να πάρουμε τα όπλα και να πολεμήσουμε τον κατακτητή.

Επίσης θυμήθηκα τώρα ότι εκείνες τις μέρες στο αντέρεισμα είχε έρθει στον 6ο Λόχο και ο συμπατριώτης Τάκης Πατακιούτας. Ο Τ. Π. ήταν πάντα κι από παιδί, θυμάμαι, ζωηρός και ατίθασος. Τον έδιωξαν από την αγέλη σφαγίων, που ήταν πολύ καλά, και τον έστειλαν στα χαρακώματα για τιμωρία. Αλλά κι εκεί άρχισε πάλι τους καυγάδες με τον λοχαγό Καλοκαιρινό, που τελικά κι αυτός τον έδιωξε. Θυμάμαι τώρα, όταν πιάσαμε δυο αιχμαλώτους και έκανε αυτός τον διερμηνέα, διότι ήξερε καλά ιταλικά, γαλλικά κ.τλ., ενώ εμείς ρωτούσαμε για τις θέσεις, τη δύναμη που είχαν οι Ιταλοί απέναντι, αυτός ρωτούσε για τις γυναίκες της Φλωρεντίας ή Βενετίας, αν ήταν όμορφες κ.τλ. Τότε, εκτός από τ' άλλα, ρωτούσαμε τους αιχμαλώτους, γιατί πια δεν παραδίδονται, όπως στις αρχές. Μας απάντησαν ότι οι αξιωματικοί τους λένε ότι τώρα οι Έλληνες σκοτώνουν τους αιχμαλώτους και πολλοί φοβούνται, διότι τους λήστευσαν. Αλλιώς όλοι είναι διατεθειμένοι να παραδοθούν και να τελειώσουν με την κατάσταση και τον πόλεμο, διότι πολλοί έχουν πολλά χρόνια στρατιώτες από τον πόλεμο ακόμα της Αιθιοπίας του 1936. Όμως εμείς στο σύνολο των αιχμαλώτων, όχι απλώς φερνόμασταν καλά, αλλά τους προσέχαμε καλύτερα απ' τον εαυτό μας.

Με υπομονή και καρτερικότητα περνούσαμε τις μαύρες μέρες μέσα στα χαρακώματα, με μικροσυμπλοκές, με λίγους νεκρούς και πολλούς τραυματίες. Στις 16-18 Ιανουαρίου 1941 ήρθε και μας αντικατέστησε ένας καινούργιος λόχος που ήταν από άλλη μονάδα, όμως εγώ και ο ανθυπολοχαγός Φώτας μείναμε, χωρίς τους άντρες μας, για να κατατοπίσουμε τους νεοφερμένους, όπως γινόταν συχνά.

Τη νύχτα, το ίδιο βράδυ, οι Ιταλοί, που ασφαλώς είδαν την αντικατάσταση, άρχισαν να μας βάλουν με όλα τα όπλα και προ πάντων με τους όλμους. Φυσικά τους απαντήσαμε κι εμείς με δραστικά πυρά, γιατί στην

αρχή φοβηθήκαμε κάποια αντεπίθεση. Δεν έγινε, όμως, τίποτα και σταματήσαμε. Είχαμε 2-3 τραυματίες και νομίζω ένα νεκρό. Για το φόβο, όμως, μη μας κάνουν αντεπίθεση τη νύχτα, καθόμασταν άυπνοι στα αμπριά και συζητούσαμε με τους καινούργιους συναδέλφους. Σε κάποια στιγμή άκουσα το φίλο μου Φώτα, να μονολογεί και μεταξύ άστειου και σοβαρού να λέει:

— Ε ρε, Γιώργη, τι τα ήθελες αυτά, αξιωματικός και τέτοια, και να είσαι στα χαρακώματα συνέχεια, ώσπου να γεμίσεις κανένα χαντάκι. Δεν φρόντιζες κι εσύ να βολευτείς κάπου στα μετόπισθεν σε καμιά αποθήκη ή σταύλο ή και ιπποκόμος σε κανέναν αξιωματικό;

Βέβαια ο Γιώργος έτσι τα 'λεγε, διότι ήταν τελείως αντίθετος, και πάντα τα καυτηρίαζε αυτά. Θυμάμαι έναν από τους νέους στρατιώτες, που δεν γνώριζε φυσικά καλά τον Φώτα και ίσως το πίστεψε, του είπε:

— Έτσι όμως, κύριε ανθυπολοχαγέ, εμείς της γραμμής των πρόσω, αν ζήσουμε και γυρίσουμε στην πατρίδα, θα μας περιμένουν τα κορίτσια με λουλούδια και θα έχουμε πάντα τα πρωτεία σε όλα, θέσεις, τιμές κι άλλα.

Ο διμοιρίτης του, όμως, έφεδρος ανθυπολοχαγός, που νομίζω ήταν καθηγητής, είπε:

— Εμείς που είμαστε τώρα εδώ στα χαρακώματα, και αν ζήσουμε, πάλι το ίδιο θα είμαστε, διότι όπως και τώρα δεν φροντίσαμε να τρέξουμε να βολευτούμε και να μείνουμε στα μετόπισθεν, έτσι και τότε από αξιοπρέπεια δεν θα επιδιώξουμε τίποτα. Απεναντίας, αυτοί που φρόντισαν και βολεύτηκαν μακριά από τις μάχες και την κόλαση του πολέμου και περνούν καλά, ίσως καλύτερα από τα σπίτια τους, αυτοί και πάλι θα απολαύσουν όλα τα προνόμια.

Αυτόν το διάλογο τον θυμάμαι πάντα. Αργότερα μου δόθηκε η ευκαιρία να διαπιστώσω ότι έτσι όπως τα είπε έγιναν.

Την άλλη μέρα φύγαμε κι εμείς οι 2-3 που είχαμε μείνει και κατεβήκαμε στη Νίτσα, όπου καθίσαμε 15-20 μέρες. Εκεί βρήκαμε όλοι μας πολλούς πατριώτες των μετόπισθεν, αποθηκάριους, ημιονηγούς του πυροβολικού κ.τλ., που ασφαλώς περνούσαν πολύ καλύτερα από μας, αφού: δεν κινδύνευε η ζωή τους, δεν είχαν τη φρίκη των χαρακωμάτων, κρύο και άλλες ταλαιπωρίες, μέναν όλοι σε σπίτια, αχυρώνες και σε αντίσκηνα, αλλά και είχαν πάντα την τροφή και τη φωτιά τους. Επίσης είχαν και επαφές με τους χωρικούς, με τους οποίους ήταν πάντα μαζί. Μόνο την αγωνία και το φόβο είχαν μήπως τους στείλουν στην πρώτη γραμμή, όπως γινόταν κάπου-κάπου. Γι' αυτό φρόντιζαν πάντα να είναι καλοί στην υπηρεσία τους και να τα έχουν καλά με τους ανωτέρους.

Εμείς οι μάχιμοι βρήκαμε ευκαιρία εδώ στο χωριό και γράψαμε στους δικούς μας. Και πού αλλού; Εμείς δεν είχαμε την ευκαιρία να γνωριστούμε με άλλους Έλληνες και προ παντός Ελληνίδες, που στέλναν δέματα και δημιουργούσαν γνωριμίες και αλληλογραφία. Για μας δεν περισσεύ-

αν δέματα, ή και αν πήραμε ένα ή και δυό, οι επιτηδευοί φροντίζαν να τα ανοίξουν και, αν εύρισκαν καμμιά καλή περίπτωση, κρατούσαν το γράμμα αυτό για τον εαυτό τους και έτσι αλληλογραφούσαν με γυναίκες. Αυτά βέβαια εμείς τα μαθαίναμε αργότερα από τους ίδιους, αν ήταν από κανέναν αφελή, ή από άλλους που τα ξέραν. Γράψαμε, λοιπόν, εμείς στους συγγενείς και φίλους, για να πάρουμε απάντηση, έστω και πολύ αργά, για να μαθαίνουμε τα νέα από τα χωριά μας.

Από την παραμονή μας στη Νίτσα δεν θυμάμαι και πολλά πράγματα. Θυμάμαι τον πρόεδρο του χωριού που βρίσκονταν συνέχεια με τους αξιωματικούς, για να βοηθήσει το στρατό σε διάφορα ζητήματα. Τον έβλεπα που έκανε παρέα με τον διοικητή μας και μιλούσαν βλάχικα, ή με τον γιατρό Μεζίλη για θέματα υγείας των χωρικών. Έδειχνε προθυμία και έκανε ό,τι μπορούσε.

Μια μέρα πήγα στο σπίτι της γριάς, που μας φιλοξένησε το βράδυ στις 12 Νοεμβρίου, και της είπα ότι το χωριό που ήταν η κόρη της η παντρεμένη το είχαμε απέναντι, αλλά δεν βάλλονταν, ούτε το πήραμε εμείς, και πρέπει να είναι καλά. Τότε, θυμάμαι, βρήκα στο σπίτι της μια συγγενή της, που είχε έρθει να τους δει. Φαίνονταν καλλιεργημένη γυναίκα με ευρωπαϊκή εμφάνιση, θα ήταν 45-50 χρόνων, και όταν άκουσε ότι ήμουν από το Βόλο μου είπε στα ελληνικά και τα βλάχικα, που μιλούσε, όμως, κάπως δύσκολα, ότι από αυτά τα μέρη ήταν κάποιος Κόντος ή Κόντης μεγάλος-μουσικός; ή ηθοποιός; Πήρε την κόρη της που ήταν πολύ όμορφη, έξυπνη, ταλαντούχος αρτίστα κ.τ.λ. και της είπε ότι μια μέρα θα γίνει πολύ μεγάλη και γνωστή καλλιτέχνις. Μου είπε:

— Όμως, εγώ το κορίτσι μου το ήθελα κοντά μου και τώρα έχω πολύ καιρό να το δω και ανησυχώ.

Με παρακάλεσε, αν γυρίσω στην πατρίδα, να ενδιαφερθώ να μάθω και να γράψω στους συγγενείς της στη Νίτσα. Κράτησα, θυμάμαι, τα στοιχεία και της υποσχέθηκα ότι θα φροντίσω και θα μάθω με ακρίβεια. Όμως εδώ, δυστυχώς, δεν μπόρεσα να κάνω τίποτα, όχι βέβαια από αδιαφορία αλλά λόγω των τραγικών εξελίξεων της Κατοχής και των συνεπειών της. Άλλο ένα γεγονός που θυμάμαι ήταν, όταν μια μέρα πήγα στο σχολείο του χωριού, που το χρησιμοποιούσαν για πρόχειρο αναρρωτήριο, να δω ένα συνάδελφο, και είδα να φέρνουν μερικούς χωριάτες άρρωστους, που δούλευαν τότε στα βουνά για να ανοίξουν δρόμο για το Μνήμα της Γριάς, που είχε 3-4 μέτρα χιόνι. Θυμάμαι τότε, ένας σαραντάρης Αλβανός, πατέρας πολλών παιδιών, όπως έλεγαν, πέθανε εκείνη την ώρα από το πολύ ψύχος, όπως άκουσα τον γιατρό να λέει. Και θυμήθηκα τα λόγια του γεροτσέλνικα Βέρα, που έλεγε ότι αυτό το βουνό, το Μνήμα της Γριάς, είναι το χειρότερο βουνό όλης της περιοχής Αλβανίας-Σερβίας και Ελλάδας και δεν μπορεί να ζήσει εκεί ούτε άνθρωπος ούτε ζώο, διότι το κρύο είναι πολύ, αφού η Γριά πάγωσε τον Αύγουστο μήνα

μαζί με το κοπάδι της και πήρε το όνομα Μνήμα της Γριάς. Το διαπιστώσαμε αργότερα εμείς πολύ καλά.

Μια μέρα μας διάβασαν μια διαταγή πως τιμωρήθηκαν πολύ αυστηρά μερικοί συνάδελφοι των μετόπισθεν, που πήραν από χωριάτες και έψησαν ένα σφαχτό. Η ποινή ήταν αυστηρή και προειδοποιητική για όλους. Εμείς οι μάχιμοι, θυμάμαι, δύο πράγματα αποφύγαμε με θρησκευτική ευλάβεια: το πλιάτσικο και τις γυναίκες. Και αυτό, ίσως, επειδή είμασταν πάντα κοντά στο θάνατο και επειδή όλοι ακούγαμε τότε από παλιούς πολεμιστές των άλλων πολέμων ότι, όσοι πήγαιναν για γυναίκες ή πλιάτσικο, τους κυνηγούσε η σφαίρα. Αυτό βέβαια είχε και το νόημά του. Έτσι εμείς όλοι μας, παντρεμένοι, αρραβωνιασμένοι, ελεύθεροι, ερωτευμένοι και μη, είχαμε όλοι τις σκέψεις μας στα χωριά μας και γράφαμε γράμματα με όνειρα και σκοπό να γυρίσουμε σ' αυτά, να παντρευτούμε, να κάνουμε οικογένεια και να αφήσουμε απογόνους. Και αυτό έγινε, απ' όσο γνωρίζω, με όσους γυρίσαμε. Άλλωστε για μας που είμασταν μάχιμοι, για γυναίκες προ πάντων, δεν υπήρχαν και οι προϋποθέσεις ακόμα και η ψυχική διάθεση, στην κατάσταση που βρισκόμασταν: νηστικοί, εξαντλημένοι από το υπερβολικό κρύο, τις ταλαιπωρίες κ.τ.λ.

Θυμήθηκα τώρα ένα περιστατικό από το Μνήμα της Γριάς, όταν είμασταν σ' ένα αμπρί, νηστικοί και σε μεγάλη ψυχική κατάπτωση ύστερα από σκληρές μάχες, όπου χάσαμε τόσους συναδέλφους κι εμείς είμασταν με τα πόδια πρησμένα κ.τ.λ. Είχαμε, μέσα στο αμπρί ένα μέρος για κατούρημα. Το υπόλοιπο μέρος το θέλαμε καθαρό για να σπάζουμε με τον κασμά το παγόχιονο, να το βράζουμε (λυώνουμε) να πιούμε νερό. Εκεί, λοιπόν, στο μέρος εκείνο κατοικούσε ένας συνάδελφος, που αργούσε, και ο άλλος, που περίμενε, του φώναζε να πάρει σειρά. Τότε ένας άλλος συνάδελφος, του είπε:

— Τι φωνάζεις βρε, δεν βλέπεις που έχει χάσει την τσουτσούνα του!

Και ένας άλλος του είπε:

— Ναι, αλλά άμα τά 'χε με καμιά δεκαεξάρα, θα έβλεπες.

Και τότε ο Γέρος, που πάντα έλεγε πετυχημένα, άκουσα να λέει:

— Τι λέτε, βρε; Δεν βλέπετε ότι ο άνθρωπος κατουράει την κυλλότα του και το άρβυλο!

Το Μνήμα της Γριάς.

Το Μνήμα της Γριάς βρίσκεται νοτιοδυτικά του ορεινού όγκου Κάμια και αποτελεί συνέχεια του. Έχει μόνο τρεις-τέσσερις κορυφές, που είναι πάντα χιονισμένες, ξέφωτες και απάτητες. Έχουν υψόμετρο 2.150-2.200μ. περίπου. Οι κάτοικοι των γύρω χωριών το θεωρούν σαν το χειρότερο βουνό της Αλβανίας και της ευρύτερης περιοχής με τις απότομες

χιονοθύελλες, τις καταστροφές και το τρομερό κρύο που κάνει. Λένε πως στο Μνήμα της Γριάς δεν ζουν όχι μόνον άνθρωποι, αλλά ούτε άγρια θηρία και πως δεν φυτρώνει κανένα είδος δένδρου ή θάμνου. Μόνον 4-5 δέντρα, ρόμπολα αιωνόβια, έχει σ' όλες τις κορυφές. Το όνομά του το πήρε, λένε, από το παρακάτω περιστατικό: μια γριά στα παλιά χρόνια λιμπίστηκε (ζήλεψε) τα πολλά χορτάρια, που είχε στις χαράδρες, ανάμεσα από τις κορυφές, και μια μέρα, Αύγουστος μήνας, έβγαλε το κοπάδι της πάνω στις ψηλές κορυφές. Το ίδιο βράδυ, όμως, έκανε ένα φοβερό ντουρλάπι (χιονοθύελλα) και πάγωσαν όλα, κοπάδι και γριά. Και από τότε πήρε το όνομα «Μνήμα της Γριάς»*. Λίγο χαμηλότερα, 200-300 μέτρα, είχε άφθονες και μεγάλες οξυές, πολύ πυκνές μάλιστα, και το τοπίο, όταν ήταν καθαρή η μέρα, ήταν πολικό ως προς το κρύο, αλλά πολύ όμορφο. Χαιρόσουν να το βλέπεις. Αυτά τα υψώματα εμείς τα βλέπαμε, από την πρώτη μέρα που φτάσαμε εκεί πάνω, πάντα χιονισμένα. Κι όταν δεν είχε χιονοθύελλες, ήταν ήρεμα και ήσυχα κι εμείς τα ζηλεύαμε, διότι εκεί δεν ακούστηκε ποτέ ούτε μια τουφεκιά, ενώ εμείς απέναντι στην Κάμια, είμασταν πάντα στην κόλαση του πυρός. Ήταν, όμως, όπως έλεγαν οι αξιωματικοί, σπουδαίας στρατιωτικής σημασίας, και ήταν το κλειδί για το Ελβασάν, 20-30 χιλιόμετρα μακριά, ύστερα από μερικά υψωμάτια κάτω προς τον κάμπο του.

Προς το τέλος του Γενάρη, που το τάγμα μας συγκεντρώθηκε όλο σχεδόν στο χωριό Νίτσα, είδαμε πολλούς χωριάτες από τα γύρω χωριά να πηγαίνουν κάθε μέρα πάνω στα βουνά και, όπως μάθαμε, δούλευαν μαζί με στρατιώτες και άνοιγαν ένα μεγάλο δρόμο μέσα στα χιόνια, που άρχισε από 50 πόντους χαμηλά και πάνω στα βουνά έφτανε τα 3-4 μέτρα βάθος, μέσα στο χιόνι. Η δουλειά ήταν πολύ σκληρή μέσα στα χιόνια και το υπερβολικό κρύο. Εκτός από άρρωστους είχαν και πολλούς θανάτους.

Ύστερα από αυτό και από άλλα γεγονότα καταλάβαμε ότι γρήγορα είμασταν για το Μνήμα της Γριάς, που, εν όψει των εαρινών επιθέσεων, μας ήταν απαραίτητο. Στο μεταξύ γινόταν και άλλες απαραίτητες προετοιμασίες, όπως: Από τα έμπεδα Πατρών μας ήρθε αρκετή δύναμη, για να συμπληρώσουμε τα κενά από άντρες, επειδή είχαμε απώλειες σε σκοτωμένους, τραυματίες και αρρώστους. Η δύναμη που μας ήρθε ήταν αρκετή να συμπληρώσει και σχεδόν να αυξήσει πολύ τη δύναμη των μονάδων μας. Ομάδα, διμοιρία και λόχος. Μας εφοδίασαν με ειδικά εγγλέζικα άρβυλα, κατάλληλα για το παγόβουνο που θα πηγαίναμε. Επίσης μας έδωσαν και άσπρες κελεμπίες, για καμουφλάρισμα μέσα στα χιόνια. Μας εφοδίασαν επίσης με δύο επιπλέον κουβέρτες, όπως και χονδρές ειδικές μάλλινες κουκούλες.

* Παραλλαγή ευρύτερα γνωστή στον ελληνικό χώρο παράδοσης, από την οποία προήλθε και σχετική παροιμία (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

Ταυτόχρονα γίνονταν και οι τοποθετήσεις των νέων διοικητών των μονάδων. Έτσι μας ήρθε και ανέλαβε ο νέος διοικητής τάγματος, ταγματάρχης Φακίνος. (Ο μόνιμος διοικητής μας Στολιόπουλος είχε φύγει με αναρρωτική άδεια). Διοικητής του λόχου μας (του λόχου πολυβόλων) ανέλαβε ο μόνιμος λοχαγός Μοσχανδρέου από την περιοχή Λειβαδιάς. Ο προηγούμενος διοικητής μας Θεοφάνους Νίκος, μόνιμος υπολοχαγός, μετατέθηκε σε άλλη μονάδα. Νομίζω στους όλμους. Διοικητής του 9ου Λόχου, μετά που σκοτώθηκε ο Δρακόπουλος, ήρθε και ανέλαβε ένας έφεδρος υπολοχαγός, που τώρα μου διαφεύγει το όνομά του. Δεν θυμάμαι όμως, αν οι δύο διοικητές του 6ου Λόχου, Καλοκαιρινός, και του 10ου, Γεωργόπουλος, έμειναν οι ίδιοι ή άλλαξαν.

Γιατροί, εκτός από τους δύο πρώτους που είχαμε από την αρχή, τον Αχιλλέα Μεζίλη από το Λειβάδι Ολύμπου και τον Σαμαρά από την Ελασσόνα, μας ήρθε και ένας νέος. Νομίζω, λέγονταν Κακλαμάνης.

Τη διμοιρία μας ανέλαβε ένας νέος εύελπιν ανθυπολοχαγός ο Μπούσμπουρας Αναστάσιος.

Έτσι, λοιπόν, το Τάγμα μας, το 3ο του 27ου Συντάγματος, ήταν καθ' όλα έτοιμο, μια που αυτό επιλέχθηκε από τη Στρατιωτική Διοίκηση για τη σοβαρή αυτή αποστολή στο παγόβουνο —Μνήμα της Γριάς— καταχείμωνο, και τούτο διότι οι άντρες, όλοι σχεδόν, κατάγονταν από την ορεινή περιοχή των Γρεβενών. Σκληραγωγημένοι, λιτοδίαιτοι. Σκληροτράχηλοι, μα και περήφανοι και φιλότιμοι στρατιώτες, όπως επίσης ήταν και τα άλλα δύο Τάγματα του 27ου Συντάγματος, το I του Σιακαβάρα και το II του Παπαζήση, καθώς και γενικότερα τα Συντάγματα, που αποτελούσαν την ΙΧ Μεραρχία: το 27ο Κοζάνης, το 32ο Καστοριάς, το 53ο Νεαπόλεως και το 28ο Φλωρίνης. Ήταν όλοι Δυτικομακεδόνες, που στη νεότερη ιστορία, και πάντα, διακρίθηκαν για τον πατριωτισμό, το εθνικό φρόνημα και τις πολλές αρετές τους.

Φαίνεται, μερικές φορές, πως το «πρακτορείο αρβύλας» είναι το πιο έγκυρο πρακτορείο. Έτσι και σε μας τότε, θυμάμαι, το απόγευμα στις 7 Φεβρουαρίου 1941 διέδωσε ότι την άλλη μέρα το πρωί, Κυριακή, αναχωρούμε για το Μνήμα της Γριάς.

Από το βράδυ νωρίς μας μίρασαν πρόσθετα πυρομαχικά και ξηρή τροφή. Το πρωί, ώρα 8 την Κυριακή, 8 Φεβρουαρίου (1941), αφήσαμε το χωριό Νίτσα και σχεδόν αισιόδοξοι ξεκινήσαμε για το Μνήμα της Γριάς. Είπα αισιόδοξοι, διότι είχε διαδοθεί ότι εκεί ψηλά, ναι μεν θα έχουμε να παλαίψουμε με τα κρύα, τις αρρώστιες και την πείνα, αλλά δεν θα έχουμε τους όλμους και τα μυδράλια να σφυρίζουν δίπλα μας οι σφαίρες και να μας θερίζουν, αφού εκεί ψηλά, όπως έλεγαν, στα απάτητα αυτά βουνά δεν θα υπάρχουν Ιταλοί.

Στην αρχή το χιόνι ήταν μαλακό' θυμάμαι, περπατούσαμε στο δρόμο, που είχαν ανοίξει οι χωρικοί και στρατιώτες. Αργότερα πάνω στο βουνό, που το χιόνι ήταν παγωμένο, εμείς οι πεζοί αφήσαμε το δρόμο, και περ-

πατούσαμε πάνω στο χιόνι, που εκεί θα ήταν γύρω στα 2-3 μέτρα, παγωμένο όμως, και περπατούσαμε άνετα' μόνον οι ημιονηγοί με τα ζώα πήγαιναν στον ανοιγμένο δρόμο, που ήταν στρωμένος κάτω με κορμούς δέντρων για να μη γλιστρούν τα ζώα. Το βράδυ φθάσαμε, σχεδόν νύχτα, σε μια από τις πολλές κορυφές και μας είπαν ότι θα μείνουμε εκεί. Αρχίσαμε το σκάψιμο μέσα στο χιόνι, για να στήσουμε τα αντίσκηνα. Σε λίγο, όμως, ήρθε ο ανθυπολοχαγός μας Μπούσμπουρας και μας είπε να σταματήσουμε, γιατί θα ξαναμετακινηθούμε.

Τότε κι εμείς σταματήσαμε το σκάψιμο, ανάψαμε φωτιά στη γούρνα, φάγαμε και ψευτοκοιμηθήκαμε στο χιόνι. Τα μεσάνυχτα μας ξύπνησαν και ξεκινήσαμε και βγήκαμε σ' ένα μεγάλο οροπέδιο. Περπατούσαμε πολλές φορές δίπλα σε κάτι καλώδια, που είχαν απλώσει οι τηλεγραφητές. Με αστροφεγγιά ή φεγγάρι, θυμάμαι καλά, ξεχωρίζαμε όλο το τοπίο γύρω μας. Μας έκανε εντύπωση που βλέπαμε σε πολλές μεριές πυκνούς θάμνους ένα με δύο μέτρα και κάποιος ρώτησε δυνατά: Τι είναι αυτοί οι θάμνοι; Τότε άκουσα δίπλα μου να λέει ο μεγαλύτερος στην ηλικία, που τον λέγαμε γέρο:

— Τι θάμνοι λέτε, βρε χαϊβάνια; Δεν βλέπετε ότι είναι κορφές από ψηλές οξυές, που εδώ πάνω θα είναι πάνω από 5-6 μέτρα;

Πράγματι το χιόνι εκεί θα ήταν σίγουρα πάνω από τέσσερα μετρα.

Το πρωί ξημερώσαμε σ' ένα υψωμα ψηλά, που ήταν σχεδόν στο ίδιο ύψος με τις άλλες ψηλές κορυφές. Στο Μνήμα της Γριάς. Σταματήσαμε για λίγο για να ξεκουραστούμε και μερικοί βρήκαν ευκαιρία και κολατσίσαν λίγο, αλλά ταυτόχρονα διψάσαν και βγάλαν τα παγούρια για να πιούν. Τότε είδαν όλοι τους ότι τα παγούρια τους ήταν όλα παγωμένα και το νερό, φυσικά, ήταν πάγος. Ύστερα αρχίσαμε να κατεβαίνουμε προς την αρχή της μεγάλης χαράδρας, που χωρίζει το ορεινό συγκρότημα Κάμιας και το Μνήμα της Γριάς, που ήταν μόνον 3-4 κορφές. Με πολύ δυσκολία κατεβαίναμε, διότι ήταν παγωμένο το χιόνι σ' αυτό το σημείο και εκείνη την ώρα γλιστρούσε πολύ. Θα ήταν μεσημέρι, όταν φτάσαμε στη χαράδρα, και σταματήσαμε για να δουν τους χάρτες και να προσανατολιστούν οι αξιωματικοί, προς τα πού ήταν η κορυφή, που είχαμε αποστολή. Στα γύρω 3-4 υψώματα δεν είδαμε καμιά κίνηση.

Εκεί που καθόμασταν όρθιοι το κρύο ήταν υπερβολικό και αβάσταχτο. Άρχισαν πολλές λιποθυμίες και πολλοί ζητούσαν γιατρούς. Ένας στρατιώτης της διμοιρίας μας, από τους νέους που ήρθαν, ψηλός 1.80-1.90, λεβέντης, που ήταν δίπλα μου, μου είπε με σβησμένη φωνή ότι δεν είναι καλά και αμέσως σε λίγο κάτι ψέλλισε και έπεσε κάτω αναίσθητος. Φώναξα έναν γιατρό και προσπάθησα μαζί με άλλους να τον συνεφέρουμε. Ήρθε σε λίγο ο γιατρός με τον νοσοκόμο του, μας έδωσε εμάς και μας είπε να κινούμαστε συνέχεια όλοι. Σε λίγο είδα που έβγαλαν μια κουβέρτα και τον σκέπασαν. Να ήταν νεκρός; Δεν μάθαμε. Το κρύο τρο-

μερό. Από τον Σίσκο άκουσα ότι το θερμόμετρο ήταν 38 υπό το μηδέν και κάτω.

Τα κρούσματα των λιποθυμιών ήταν πολλά και από παντού ζητούσαν βοήθεια από τους γιατρούς, που τρέχαν δεξιά και αριστερά. Δεν υπήρχε όμως ούτε μια σταλιά νερό για να βρέξει κανένας το στόμα του. Το ποταμάκι που ήταν δίπλα μας ήταν σκέτος πάγος. Τα παγούρια που είχαμε με νερό ήταν όλα παγωμένα. Επίσης και τα παγούρια των αξιωματικών, που είχε από κανένας με κονιάκ, ήταν και αυτά παγωμένα.

Τότε, θυμάμαι, ήρθε κοντά μου ο «γέρος» και μου είπε:

— Εδώ, Βασίλη, όποιος έχει κανένα ζαράρι (= ευπάθεια, καχεξία) θα ξοφλήσει.

Τότε οι γιατροί του τάγματος, μπροστά στην απελπιστική κατάσταση και την απαίτηση πολλών αξιωματικών και αντρών, έκαναν τηλεφωνική αναφορά προς τη Διοίκηση ότι: Εδώ πάνω είναι αδύνατη η παραμονή ανθρώπων και περιμένουν απάντηση-διαταγή για σύμπτυξη και επιστροφή στο χωριό. Με αγωνία και σε απελπιστική κατάσταση όλο το τάγμα περιμέναμε την απάντηση, που ελπίζαμε πως θα είναι θετική. Όμως, κάπως καθυστερημένα, ήρθε η απάντηση και, το χειρότερο, ήταν αρνητική. Όπως μας είπαν οι αξιωματικοί η διαταγή ήταν: Πάση θυσία, όσοι ζήσουν να πάνε το γληγορότερο στον προορισμό, που ήταν η κατάληψη του υψώματος Γκοροτόπι. Από τη μεγάλη χαράδρα που βρισκόμασταν τώρα, δεξιά μας ήταν δυο υψώματα-κορυφές. Το ένα ήταν το Παρατηρητήριο, σουβλερή κορυφή και ένα άλλο δίπλα ξέφωτο και αυτό. Αριστερά μας ήταν ένα σπανό ύψωμα, που τις κορυφές τότε δεν τις βλέπαμε, αλλά, όπως είδα μετά, υπήρχε και άλλο λίγο ψηλότερο ύψωμα, που το λέγαν Γκοροτόπι. Αυτό ήταν ο προορισμός μας.

Μέχρι να έρθει η απάντηση από τη Διοίκηση, αν θα μείνουμε τελικά, κρατούσαμε μαζί μας όλους τους ημιονηγούς, με τα ζώα τους φυσικά. Μόλις, όμως, ήρθε η αρνητική απάντηση, διατάχθηκαν οι ημιονηγοί να ξεφορτώσουν τα ζώα κι εκείνοι πρόθυμοι και σβέλτοι ξεφόρτωσαν τα υλικά, πυρομαχικά κυρίως, λίγα τρόφιμα και αμέσως με ανακούφιση και χαρά πήραν το δρόμο για το χωριό. Με τα ζώα της διμοιρίας μας ήταν και ο συμπατριώτης μου δεκανέας Γιάννης Παπατόλιας, που για πρώτη και μοναδική φορά ανέβηκε στο Μνήμα της Γριάς.

Όλο το τάγμα, όπως ίσως γράφω και αλλού, δηλ. οι μονάδες: Ομάδα, διμοιρία και λόχος, ήταν όχι απλά συμπληρωμένες, αλλά ήταν και πολλοί υπεράριθμοι με τη συμπλήρωση που έγινε από τα έμπεδα Πατρών. Θυμάμαι τώρα πως μαζί μας εκεί πάνω ήταν ο υποδιοικητής του 27ου Συντάγματος αντισυνταγματάρχης Παπαβασιλείου. Ο διοικητής του τάγματος Φακίνος, ταγματάρχης. Ο διοικητής του λόχου μας, λοχαγός Μοσχανδρέου, οι τρεις γιατροί Μεζίλης, Σαμαράς και Κακλαμάνης(:). Ο διμοιρίτης μου ανθυπολοχαγός Μπούσμπουρας Αναστάσιος. Ομαδάρχες,

λοχίες της διμοιρίας, ήμασταν εγώ και ο Ευθυμίου Νούλης. Επίσης πρέπει να ήταν και ο λοχίας Γιώργος Τσεπαπαδάκης.

Στην ομάδα μου θυμάμαι μόνο τους δύο δεκανείς Λάζο Ναούμ από την περιοχή Καστοριάς και τον Σταμακόπουλο(;) Αθανάσιο από το χωριό Μεταξά Σερβίων. Στρατιώτες είχα μόνο τους Μπουκουβάλα Χρήστο από το Ελευθεροχώρι Γρεβενών, τον Παπανίκο Ηλία από το Τρίκωμο (Ζάλοβο) Γρεβενών, Τσιούφα Χρήστο από το Μικρολίβαδο Γρεβενών, τον Γερασόπουλο Αχιλλέα από Μπαϊσλάρι Λαρίσης, ίσως τον Βέργο Γιάννη από τον Άγιο Λαυρέντη Βόλου και το Παπαδόπουλο Γιώργο από ένα χωριό του Πύργου της Ηλείας, που ίσως ήταν από τους νέους που είχαν έρθει και ο οποίος διακρίθηκε για την ψυχραιμία, την τόλμη και τον ηρωισμό, που έδειξε αργότερα στις σκληρές μάχες στις 11 Φεβρουαρίου στο Γκοροτόπι.

Μετά, λοιπόν, που ήρθε η αρνητική απάντηση για επιστροφή στη Νίτσα, ορισμένοι αξιωματικοί δώσαν το σύνθημα: Μπρος, παιδιά, όσοι μπορείτε, ακολουθείστε! Μαζί τους και ο νεαρός γιατρός. Ίσως ήταν και οι άλλοι γιατροί. Ξεκίνησα κι εγώ μαζί με όσους άντρες ακολούθησαν. Ανεβαίνοντας τον ανήφορο άρχισε ένας ισχυρός αέρας με χιονοθύελλα. Το χιόνι ήταν πολύ ψιλό, σαν ζάχαρη σπυρωτό. Ο αέρας ήταν άστατος και δυνατός. Πότε ερχόταν από την πλάτη και μας έσπρωχνε μπροστά και μας βοηθούσε στην ανάβαση και πότε μας έπαιρνε από μπροστά και μας γύριζε πίσω. Θυμήθηκα τότε την περίπτωση του Σύσσιφου. Με πολύ κόπο και με την ψυχή στο στόμα ανεβαίναμε φορτωμένοι με πλήρες πολεμικό φορτίο, νηστικοί και δίχως νερό και γι' αυτό πολλοί πέφταν απογοητευμένοι κάτω λέγοντας:

— Καλύτερα να πεθάνω εδώ, δεν μπορώ άλλο.

Κάποια στιγμή είδα πίσω μου που ερχόταν ο γέρος της ομάδας μου και τον ρώτησα:

— Τι καταλαβαίνεις, θα μπορέσεις ν' ανέβεις ή θα καθίσεις εδώ;

Κι εκείνος μου απάντησε:

— Θα προσπαθήσω να ανέβω, βρε Βασίλη, γιατί ξέρω πως «το πρόβατο που ξεκόβεται από το κοπάδι το τρώει ο λύκος».

Με χίλια ζόρια τελικά ανεβήκαμε πάνω μόνον 30-40 άντρες και λίγοι αξιωματικοί. Δεν θυμάμαι όμως κανέναν εκείνο το βράδυ, εκτός από το νεαρό γιατρό. Κι αυτό γιατί, θυμάμαι, όπως πήρα ένα κιβώτιο πυρομαχικών για να βοηθήσω τον πρώτο προμηθευτή, που έπεσε κατάκοπος 50 μέτρα από το μέρος που σταθμεύσαμε, είδα ότι πάγωσαν τα τρία δάκτυλά μου τελείως και ο γιατρός άρχισε να τα τρίβει με το χιόνι, που έπεφτε παγωμένο, και ύστερα από λίγο συνήλθαν.

— Αν δεν τα προλαβαίναμε αμέσως, μου είπε, μπορεί να τα έχανες τα δάχτυλα ή ακόμα και το χέρι.

Πάντα έλεγα ότι, αν ζήσω και γυρίσω πίσω, έστω και από τη μάχη στον πόλεμο θέλω να γυρίσω ακέραιος και αρτιμελής και όχι σακάτης.

Γι' αυτό έπαιρνα πάντα τα μέτρα μου και προπάντων κάθε φορά που βρεχόμουν, στα πόδια κυρίως, άλλαζα αμέσως τα βρεγμένα και φορούσα στεγνά ρούχα, που είχα πάντα στο γυλιό μου. Έτσι, τουλάχιστον, φυλαγόμουν σ' αυτά που μπορούσα. Τώρα στη μάχη από σφαίρες ή όλμους κ.τ.λ. ήταν και ζήτημα τύχης. Ξέρω όμως πολλούς που από αμέλεια ή αδιαφορία χάσαν το πόδι ή το χέρι από κρουπαγήματα.

Όταν βγήκαμε πάνω στο ύψωμα, σχεδόν νύχτα, οι αξιωματικοί μας είπαν να μαζευτούμε όλοι γύρω από ένα μεγάλο δέντρο (ρόμπολο), που ήταν και το μοναδικό εκεί πάνω, για να μην χαθούμε. Ο γιατρός μας είπε να μην κοιμηθεί κανένας απόψε, γιατί θα ξεπαγιάσει σίγουρα και μας τόνισε: όποιος θα ζήσει απόψε, θα ζήσει διακόσια χρόνια. Κουρασμένοι, τσακισμένοι, νηστικοί και διψασμένοι, καθήσαμε όλοι πάνω στους γυλιούς μας. Θυμάμαι 7-8 άτομα σκεπαστήκαμε με τις κουβέρτες, ενώ η χιονοθύελλα συνεχιζόταν άγρια. Δεν είχαμε κουράγιο ούτε για κουβέντα. Τα μέλη του σώματός μου, χέρια, πόδια κ.τ.λ. τα καταλάβαινα σαν ξένα. Ένοιωθα, όμως, στο στήθος, στην καρδιά και ψυχικά, και προπάντων στον εγκέφαλο, μια ζεστασιά και μια ευφορία πρωτόγνωρη και το μυαλό μου δούλευε με μεγάλη διαύγεια. Όλοι σχεδόν το ρίξαμε στις σκέψεις. Σκεφτόμουν την τραγική μας κατάσταση και παρομοίασα τότε την περίπτωσή μας με την αποστολή του μεγάλου εξερευνητή Σκωτ, που πήγαινε για την κατάκτηση του Νότιου Πόλου και τελικά, ύστερα από πολλές ταλαιπωρίες μέσα στους πάγους, πάγωσαν όλοι και χάθηκαν, προτού προλάβουν να πετύχουν το σκοπό τους, για να τους προλάβει ο άλλος εξερευνητής Αμούντσεν. Κάποια στιγμή ένας μας φώναξε ότι το βάρος του χιονιού, που ήταν ένα μεγάλο στρώμα πάγου πάνω μας, θα μας σκέπαζε. Με μια δύσκολη προσπάθεια το τινάξαμε και ξαλαφρώσαμε. Ύστερα βυθιστήκαμε πάλι στις σκέψεις μας.

Ήταν στις 9 Φεβρουαρίου και ξημέρωνε Τρίτη 10 Φεβρουαρίου, μέρα του αγίου Χαραλάμπους. Ενδόμυχα ζήτησα την βοήθεια του αγίου και είπα να κάνω και ένα τάμα, αλλά τί τάμα να του κάνω; Εμείς τότε παλεύαμε για το καρβέλι, που δύσκολα έβγαινε. Έκανα τότε τάμα και ορκίστηκα να γίνω (αν ζήσω) όσο μπορώ τελειότερος άνθρωπος. Ανθρωπιστής, όπως το ήθελε ο Χριστός και οι νόμοι της Πολιτείας. Ύστερα άφησα τις σκέψεις μου να σεργιανίσουν στο αγαπημένο μου χωριό, το Βελεστίνο. Εκεί σ' ένα ύψωμα, δυτικά του χωριού, με πανοραμική θέα, ήταν (και είναι) ο ναός του Αγίου Χαραλάμπους, που γιορτάζει κείνη τη μέρα. Και το μυαλό μου ταξίδεψε εκεί.

Ο γιορτασμός του αγίου Χαραλάμπους γινόταν πάντα πανηγυρικός (όπως και τη δεύτερη μέρα του Πάσχα στην Παναγία). Ήταν μονοκλησιά και ερχόταν όλοι οι Βελεστινιώτες, και αυτοί που μέναν στο Βόλο, στη Λάρισα και σ' άλλα χωριά. Επίσης ερχόταν και ξένοι και από τα γύρω χωριά. Πρωί-πρωί άρχιζαν οι καμπάνες να χτυπάν και οι κάτοικοι προσέρχονταν όλοι οικογενειακώς και σχηματίζονταν ατέλειωτη ουρά.

Οι επίτροποι φρόντιζαν από τα χαράματα και έβγαζαν έξω τα τραπέζια με τα κεριά, τους δίσκους για να ρίξουν τον οβολό τους, την εικόνα του αγίου κ.τ.λ. Από την είσοδο της δυτικής πλευράς πήγαιναν και άναβαν το κεριό έξω, χαιρετούσαν την εικόνα, έμπαιναν στην εκκλησία, όπου καθόταν μόνον ένα-δυο λεπτά και έβγαίναν έξω από την άλλη πόρτα, την ανατολική, για να περάσουν και οι άλλοι, που περίμεναν υπομονετικά τη σειρά τους. Βγαίνοντας από την εκκλησία οι κάτοικοι έπιαναν το αριστερό μέρος (όπως μπαίναμε) οι γυναίκες και στα δεξιά οι άντρες. Και ενώ η λειτουργία εξακολουθούσε, τα παλληκάρια συναγωνίζονταν στο πήδημα, απλούν ή τριπλούν, όπως ήταν καθιερωμένο από παλιά. Θυμάμαι μερικούς από τους νικητές, που ήταν: ο Αχιλλέας Μακρής, ο Νάκος Γιατσίος, ο Γιώργος Παπαρίζος του Νάκη, που αν και χοντρούλης τα κατάφερνε. Όταν ύστερα από ώρες τελείωνε η ατέλειωτη ουρά, οι παπάδες με τους επισήμους και λοιπούς έβγαίναν έξω στον αυλόγυρο να «σηκώσουν το ύψωμα». Και ενώ οι παπάδες και οι ψάλτες λειτουργούσαν και όλοι παρακολουθούσαν την λειτουργία, εμείς, οι νεαροί τότε, ρίχναμε κρυφές ματιές στην απέναντι πλευρά, που ήταν τα κορίτσια με τις μανάδες των και με τα καινούργια φουστάνια, που είχαν ράψει για τη μέρα εκείνη. Το ίδιο φυσικά έκαναν κι αυτά. Κοιτούσαν με κρυφή λαχτάρα τα παλληκάρια, μια που η αγάπη από τα μάτια πιάνονταν. Τότε, αυτές τις επίσημες γιορτές και τα πανηγύρια, γινόταν και το νυφοδιάλεγμα. Ήταν περιπτώσεις που κοιτούσαμε εμείς οι νέοι επίμονα κάποια κοπέλα και «πονούσε το δόντι μας» και αυτή αδιαφορούσε και απέφευγε. Τότε εμείς τη λέγαμε ψωριάρα, εγώιστρια και ψηλομύτα. Το ίδιο όμως γινόταν και όταν τύχαινε κανένα κορίτσι να μας κοιτάει με επιμονή κι εμείς λέγαμε με περιφρόνηση: μα τι θέλει αυτή; Δεν καταλαβαίνει τη θέση της!

Όταν τελείωνε η λειτουργία και σχόλαζε η εκκλησία, οι γεροντότεροι πιάναν το γενικό χορό και τους ακολουθούσαμε κι εμείς οι νεότεροι, άντρες και γυναίκες. Ο χώρος ήταν αρκετά μεγάλος ανάλογα μεγάλος ήταν και ο χορός και οι λαϊκοί οργανοπαίκτες έκαναν χρυσές δουλειές από τα κεράσματα των συγγενών και φίλων των νέων που έμπαιναν πρώτοι και σέρναν το χορό. Μετά τη διάλυση του χορού ή και νωρίτερα οι περισσότεροι πήγαιναν επισκέψεις στο μαχαλά που γιόρταζε, σύμφωνα με το έθιμο...

Όμως, οι σκέψεις μας διακόπτονταν κάπου-κάπου και ερχόμασταν στη σκληρή πραγματικότητα. Πότε ακούγονταν φωνές, γιατί κάποιοι είχαν πλακωθεί και ζητούσαν βοήθεια, άλλοι φώναζαν ότι κινδυνεύουν να πεθάνουν και άλλοι ότι υπάρχουν λιπόθυμοι κ.τ.λ. Είχαμε όμως και την άλλη, τη μεγάλη και μόνιμη, πληγή της ψείρας, που μας ρούφαγε το λίγο αίμα. Τα στήθη όλων μας ήταν πληγιασμένα. Ήταν το μέρος που προτιμούσαν και κυνηγούσαν. Το κάτω τριχωτό μέρος ήταν πάντα φίσκα από ψείρες γι' αυτό, κάθε φορά που μας δινόταν ευκαιρία, πηγαίναμε πιά πέρα το ξύναμε και τότε μαύριζε όλο το μέρος στο χιόνι. Τραγική η κατά-

σταση, όλα τα κακά και όλες οι μπόρες σε μας ήρθαν! Κάποια ώρα, τελικά, φάνηκε ότι πλησιάζει το ξημέρωμα. Από ένα μέρος, που κρατούσαμε ανοικτό να μπει λίγο οξυγόνο για να μην σκάσουμε, είδα ότι το χιόνι είχε σταματήσει και έξω ότι ήταν ξαστεριά, αλλά το κρύο ήταν τρομερό κι αβάσταχτο. Τράβηξα αμέσως το χέρι μέσα και έκλεισα το ανοικτό μέρος.

Αργότερα ένας άλλος συνάδελφος θέλησε να σηκωθεί και να βγει έξω, αλλά ζαλίστηκε από το υπερβολικό κρύο και τον τραβήξαμε αμέσως μέσα. Τρομάξαμε να τον συνεφέρουμε. Ο γέρος που ήταν μαζί μας είπε:

— Τί κάνετε, βρε παιδιά, παλέψαμε όλη τη νύχτα να κρατηθούμε στη ζωή και θέλετε τώρα να βγούμε έξω και να πεθάνουμε από το κρύο; Να μείνουμε όλοι εδώ σκεπασμένοι και πλακωμένοι από το χιόνι, γιατί σήμερα είναι πιο δυνατό το κρύο. Πράγματι, σκεπασμένοι με το παγωμένο χιόνι είμασταν πιο σίγουροι, αρκεί να μην πεθάνει κανένας από έλλειψη οξυγόνου, όπως, δυστυχώς, έγινε με πολλούς συναδέλφους, που σκάσαν σαν τα ποντίκια.

Πολύ αργότερα, 11-12 η ώρα, ορισμένοι, πέντε-έξι παιδιά από τους 40-50 που είμασταν εκεί πάνω στο πολικό παγόβουνο, είχαν το κουράγιο και με τα τσεκούρια, που είχαμε γι' αυτό το σκοπό, πήγαν εκατό μέτρα χαμηλότερα που ήταν πεσμένο ένα ξερό, μεγάλο δέντρο, ρόμπολο, ποιός ξέρει από πόσα χρόνια, και ήρθαν φορτωμένοι ξύλα.

Άναψαν μια μεγάλη φωτιά και «εγένετο φως»! Πεταχτήκαμε ύστερα εμείς οι άλλοι και με τους ειδικούς κασμάδες, σπάζαμε κομμάτια από το παγωμένο χιόνι και αφού το λιώσαμε, ήπιαμε νερό. Μαζευτήκαμε όλοι τότε τυλιγμένοι με τις κουβέρτες γύρω από την φωτιά, πήραμε τα σακκίδια και φάγαμε, ύστερα από 30 ώρες σχεδόν χωρίς μπουκιά και νερό.

Πιο πέρα, δίπλα μας, το ίδιο έκαναν και άλλοι, το κρύο όμως δεν υποφέρονταν με τίποτα. Κάποιος είπε ότι άκουσε ένα αξιωματικό να λέει ότι το θερμόμετρο έδειχνε 45° κάτω από το μηδέν. Ήταν έτσι; Μπορεί. Πάντως η μέρα αυτή, η 10η Φεβρουαρίου, ήταν η πιο παγωμένη της χρονιάς εκείνης και ίσως και για πολλά χρόνια θα ήταν η πιο ψυχρή.

Η ημέρα αυτή θα ήταν θαυμάσια, με ολοκάθαρο ουρανό, αν έλειπε το θανατερό κρύο. Το πιο άγριο, πολικό κρύο. Οι τρεις τέσσερις κορφές ξέφωτες σαν άσπρες νυφούλες. Στα χαμηλότερα μέρη φαίνονταν οι κορφές από τις οξυές με τα παγωμένα χιόνια που κρατούσαν πάνω στα κλωνάρια σαν χριστουγεννιάτικα δεντράκια. Ήταν εκείνη την ώρα όλα πολύ όμορφα. Μετά από το φαγοπότι κάπως συνήλθαμε και το ρίξαμε όλοι στο γράψιμο. Γράψαμε όλοι σχεδόν στους συγγενείς και φίλους μας στη μακρινή πατρίδα και σχεδόν γράψαμε όλοι τα ίδια, ότι δηλαδή ήρθαμε εδώ ψηλά σ' ένα παγωμένο βουνό, πολύ ωραίο κατά τ' άλλα, ότι υποφέρουμε από κρύο, αλλά ευτυχώς έχει άφθονα ξύλα και ότι, το σπουδαιότερο ίσως, εδώ δεν έχουμε το μακελειό με τους όλμους και τα μυδράλια, διότι εδώ δεν βρήκαμε ούτε μια ψυχή, και ίσως είμαστε και τυχεροί, να

ξεκουραστούμε και λίγο από το πολλές μάχες και τα αίματα.

Δυστυχώς όμως για μας, για το τάγμα μας, το 3ο Γρεβενών, δεν ήρθαν καθόλου ευνοϊκά αλλά τελείως αντίστροφα τα πράγματα. Κατά τις δύο η ώρα, ενώ είμασταν ξένοιαστοι και περιμέναμε να ρθει και η κυρία δύναμη, που βρίσκονταν κάτω στη μεγάλη χαράδρα, φάνηκαν στο απέναντι ύψωμα, το Γκοροτόπι, που ήταν και η αποστολή και ο προορισμός μας, καμιά δεκαριά Ιταλοί με τα σκι τους και μας κοιτούσαν ορθιοι με τα κιάλια τους. Πώς ήρθαν; Από πού παρουσιάστηκαν;

Ασφαλώς αυτοί, που πρέπει να γνώριζαν ότι εμείς θα βγαίναμε στο Μνήμα της Γριάς, αφού μέρες τώρα δούλευαν οι Αλβανοί χωριάτες, μας παρακολουθούσαν, φαίνεται, ή έβγαιναν περιπολίες με τα σκι και έκαναν έλεγχο στα υψώματα αυτά.

Οι αξιωματικοί που ήταν πιο πέρα, και δεν θυμάμαι ούτε έναν ποιό ήταν μαζί μας επάνω στο ύψωμα εκείνο το βράδυ, γιατί είμασταν θάμμενοι μέσα στο χιόνι, και ο καθένας, η κάθε παρέα, προσπαθούσε να κρατηθεί στη ζωή, μόλις είδαν τους Ιταλούς, έστειλαν αμέσως προς τα κάτω σύνδεσμο και αναφέραν ότι φάνηκαν Ιταλοί στο Γκοροτόπι. Φυσικά, άρχισε γενική κινητοποίηση για να έρθουν όσο το δυνατόν περισσότερες δυνάμεις πάνω. Σιγά-σιγά ερχόταν και έφθασαν ως το βράδυ 150-200 άντρες πάνω στο ύψωμα και αμέσως αρχίσαμε τις ετοιμασίες για την επίθεση την άλλη μέρα 11 Φεβρουαρίου, τη νύχτα. Εμείς που βρεθήκαμε πάνω, μόλις είδαμε τους Ιταλούς, κινηθήκαμε γρήγορα 200-300 μέτρα περί το τέλος της κορυφογραμμής, και ακριβώς απέναντι από το Γκοροτόπι, και πιάσαμε θέσεις. Μας χώριζε μια χαράδρα 100-150 μέτρων. Θυμάμαι είχε έρθει και ο διμοιρίτης μου Τάσος Μπούσμπουρας και ο λοχίας Γιώργος Τσεπαπαδάκης, καθώς και αρκετοί άντρες της διμοιρίας μας. Επίσης ήταν εκεί και η ομάδα του Γιάννη Ευθυμίου, λοχία και φίλου μου. Επίσης θυμάμαι τον ανθυπολοχαγό Σίσκο με άντρες της διμοιρίας του. Ασφαλώς, όμως, ήταν και πολλοί άλλοι πάνω στην κορφή. Με τους κασμάδες σκάψαμε και κάναμε πρόχειρα χαρακώματα, πολυβολεία και στήσαμε τα πολυβόλα. Τα πολυβόλα ήταν για μας η μόνη ελπίδα, διότι δεν είχαμε εκεί πάνω ούτε αεροπορία, ούτε πυροβολικό, αλλά ούτε και έναν όλμο.

Θυμάμαι τον διοικητή μας Φακίνο, που ήρθε εκεί που σκάβαμε και μας έδινε οδηγίες.

Άλλοι αξιωματικοί, που θυμάμαι ότι είδα το βράδυ και το πρωί στην επίθεση, ήταν: ο αντισυνταγματάρχης Παπαβασιλείου, νομίζω υποδιοικητής του 27ου Συντάγματος. Ο διοικητής μας, βέβαια, Φακίνος. Ο λοχαγός μας Μοσχανδρέου. Ασφαλώς ήταν και άλλοι, που δεν τους θυμάμαι. Ήταν οι τρεις διοικητές των Λόχων 10ου, 9ου και 6ου, αλλά δεν θυμάμαι, αν ήταν οι ίδιοι, Γεωργόπουλος, Καλοκαιρινός. Οι τρεις γιατροί του τάγματος, Μεζίλης, Σαμαράς και Κακλαμάνης(;), ο υπασπιστής Ζγώνης,

οι διμοιρίτες πολυβολαρχίας Μπούσμπουρας, Σίσκος και Βασίλης Γκανάτσος. Θυμάμαι τους γνωστούς μου ανθυπολοχαγούς Λιόση, μόνιμο, Φώτα, έφεδρο, Τριανταφύλλου, έφεδρο, Μάνθο, έφεδρο, Ακριτίδη, έφεδρο, Γκουτζαμάνη, έφεδρο, Αρετάκη, έφεδρο, Δρίζη, έφεδρο και άλλους που μου διαφεύγουν τώρα.

Στο μεταξύ, οι Ιταλοί —που έφθασαν πολλοί, ποιός ξέρει από που, ίσως ήταν χαμηλότερα— κατέλαβαν το Γκοροτόπι και δούλευαν εντατικά όλη τη νύχτα και κάναν τα πολυβολεία τους, και, καθώς είχαν τα μέσα, δούλευαν πιο άνετα. Φαίνονταν πιο εργατικοί από μας και πιο σχολαστικοί. Προκειμένου μάλιστα για τη ζωή τους, δούλευαν σκληρά. Ύστερα, αυτοί στο πίσω μέρος για να φθάσουν στη βάση τους κατέβαιναν κάτω χαμηλά, πολύ κοντά, και δεν είχαν να διανύσουν 20-30 χιλιόμετρα σε βουνά και μέσα σε χιόνια.

Από τους άνδρες της ομάδος μου, που ήταν γύρω στους 25, μόνον οι μισοί έφτασαν το βράδυ επάνω. Η ίδια αναλογία ήταν σ' όλο το τάγμα που ήταν οι ομάδες, διμοιρίες, λόχοι.

Ο κύριος όγκος του τάγματος έμεινε στη χαράδρα. Από τους νέους που ήρθαν από τα έμπεδα Πατρών δεν θυμάμαι κανένα όνομα, ούτε και τον αρχιμανδρίτη που γνωρισθήκαμε. Δεν θυμάμαι αν εκείνο το βράδυ ήταν εκεί και τι απέγιναν οι περισσότεροι, πόσοι και ποιοί τραυματίστηκαν ή κρυοπαγήσαν και φύγαν προς τα πίσω.

ΓΚΟΡΟΤΟΠΙ

Το Γκοροτόπι είναι ένα ύψωμα στο νοτιοδυτικό τέλος του ορεινού συγκροτήματος Κάμια και Μνήμα της Γριάς. Χωρίζεται από τις άλλες τρεις κορυφές με μια χαράδρα εκατόν πενήντα μέτρα περίπου, τελείως σπανό. Αριστερά και νότια έχει μια απότομη πλαγιά, 400 μέτρα περίπου, και δυτικά κατεβαίνει σχεδόν απότομα κάτω στον κάμπο, προ του Ελβασάν. Το σχήμα του είναι σαν ένα δέλτα 150 μέτρα μήκος περίπου, 40-50 μέτρα δυτικά και ανατολικά αρχίζει από 20 μέτρα πλάτος. Είναι ένα μεγάλο ίσωμα τελείως σπανό με μια υψομετρική διαφορά ασήμαντη στο ανατολικό μέρος. Έχει υψόμετρο 2.150-2.200. Τώρα το κατέχουν οι Ιταλοί καλά οχυρωμένο.

Εμείς στο δώθε ύψωμα και σε απυρόβλητο μέρος, δίπλα από τα πολυβολεία μας, έχουμε ανάψει φωτιές εκτός από το να έχουμε λίγη ζεστασιά και για να λυώσουμε χιόνι για να πιούμε νερό μετά το φαγητό και να έχουμε δύναμη για την άλλη μέρα, που ξέραμε ότι η μάχη θα είναι μεγάλη και φονική.

Κάναμε τις σχετικές προετοιμασίες, αφού μας ήρθε και άλλη δύναμη

από άντρες. Μοιραστήκαμε τα πυρομαχικά, εντοπίσαμε τις θέσεις των Ιταλών και ήμασταν έτοιμοι για την άλλη μέρα, ξημερώνοντας χωρίς αναβολή.

11-2-1941: Η μοιραία μέρα για το τάγμα μας.

Νύχτα, μια ώρα περίπου, και οι διμοιρίες ξεκίνησαν όσο προσεχτικά γινόταν για αιφνιδιασμό. Ήταν 5-6 διμοιρίες και από τους τρεις λόχους με τους διμοιρίτες τους. Προχώρησαν και σχεδόν πλησίασαν τις γραμμές, τα χαρακώματα των Ιταλών, οι οποίοι, όμως, τους αντιλήφθηκαν, πρόβαλαν σθεναρή αντίσταση βάζοντας με όλα τα όπλα και ταυτόχρονα άναψε όλος ο τόπος από τα πολλά πυρά. Οι Ιταλοί μας έβαλλαν με πυροβολικό, όλμους, πολυβόλα κ.λπ. Οι άντρες των διμοιριών μας με εφ' όπλου λόγγη προσπαθούσαν να καταλάβουν τα χαρακώματα. Κι εμείς όμως αρχίσαμε αμέσως τα πυρά προπαντός με τα πολυβόλα. Εγώ χτυπούσα, θυμάμαι, με το ένα πολυβόλο τη μια αντίσταση που ήταν στην ανατολική πλευρά και είχε γίνει η επίθεση των τμημάτων μας και το άλλο πολυβόλο χτυπούσε δεξιά στη δυτική πλευρά, που είχαν οι Ιταλοί τα πολλά πολυβόλα.

Είχε ξημερώσει καλά, όταν είδαμε ότι οι δικοί μας είχαν πάρει τις δυο πρώτες και αριστερές αντιστάσεις. Μια άλλη όμως αμυνόταν με πείσμα. Τότε είδαμε τη διμοιρία του Λιόση να σέρνεται προς την αντίσταση και πλησίασε πολύ κοντά τους, μια και οι Ιταλοί δεν τους έβλεπαν, διότι ήταν κατηφορικό το μέρος. Όμως η διμοιρία ήταν χαμηλότερα, εμείς κάναμε τη βολή υπεράνω φιλιών τμημάτων όταν όμως πλησίασαν είδα ότι το κλισιοσκόπιο ασφαλείας δεν μας επέτρεπε να βάλουμε, διότι υπήρχε φόβος να χτυπήσουμε τους δικούς μας. Και οι Ιταλοί που τους πήραν χαμπάρι άρχισαν να τους ρίχνουν χειροβομβίδες, που πέφταν ανάμεσα από τους άντρες μας. Ευτυχώς όμως που οι ιταλικές κόκκινες χειροβομβίδες έκαναν μεν κρότο μεγάλο, αλλά μόνον μικροτραυματισμούς προκαλούσαν.

Εκείνη τη στιγμή ήρθε κοντά μου ο διοικητής Φακίνος και μου είπε μήπως μπορούμε να βάλουμε πάνω από τους άντρες μας. Του είπα, βέβαια ότι όσο γινόταν, έγινε και άλλο ήταν αδύνατο. Εκείνη τη στιγμή ήρθε κοντά μας και ο διμοιρίτης μου Τάσος Μπούσμπουρας και ο παλιός πολυβολητής ανθυπολοχαγός Σίσκος και συμφώνησαν μαζί μου ότι θα γινόταν ζημιά στους δικούς μας.

Στο μεταξύ η μάχη συνεχιζόταν με πείσμα. Εμείς βάλλαμε με 5-6 πολυβόλα και με τα τουφέκια και οι Ιταλοί μας έρριχναν σωρηδόν τα βλήματα όλμων και πυροβολικού, καθώς και με τα μυδράλια, χωρίς ευτυχώς να έχουν επιτυχίες, όπως γινόταν πάντα. Τύχαινε όμως να πέφτουν και

ανάμεσά μας βλήματα και είχαμε ανάλογα θύματα, νεκρούς και τραυματίες.

Σε μια φάση πήρε το μάτι μου 20 μέτρα πιο πέρα τον υποδιοικητή του συντάγματος Παπαβασιλείου με τον διοικητή του τάγματός μας Φακίνο να συζητούν σε έντονο τόνο, χωρίς όμως να ακούω ή να καταλαβαίνω τι λένε.

Τα νέα από το απέναντι ύψωμα Γκοροτόπι ήταν άσχημα. Απώλειες πολλές και προπάντων ήταν αδύνατο να γίνει επίθεση για να καταλάβουμε όλο το ύψωμα. Το μέρος ήταν τελείως επίπεδο και δεν παρείχε ούτε την παραμικρή κάλυψη. Ήταν σκέτο παγόβουνο. Η διμοιρία του Λιόση ήταν ακόμα αγκριστηρωμένη κοντά στους Ιταλούς.

Σε λίγο ο διοικητής Φακίνος ήρθε κοντά μας, φανερά συγχισμένος, ίσως από τη συζήτηση που είχε με τον Παπαβασιλείου, και είπε στο λοχαγό μας Μοσχανδρέου να ετοιμάσει γρήγορα μια ομάδα πολυβόλων για ν' ανέβει στο Γκοροτόπι. Ο λοχαγός έρριξε μια ματιά γύρω του και μετά μου είπε:

— Έλα, λοχία, ετοίμασε την ομάδα σου γρήγορα και ακολούθησε τον κύριο διοικητή.

Είπα αμέσως στους άντρες να πάρουν μόνον πολλά πυρομαχικά και τα ατομικά σκαπτικά εργαλεία και να με ακολουθήσουν. Ο Φακίνος που ήταν παρών μου είπε:

— Να πάρουν οι άντρες όσα πυρομαχικά μπορούν και πες τους πως και πότε θα ξεκινήσουν, σε λίγο, και εμείς οι δυό να ξεκινήσουμε τώρα.

Εκείνη τη στιγμή ένας στρατιώτης, που δεν ήξερα αν είναι της ομάδας μου, από τους νέους, μου είπε ότι θέλει να 'ρθει και αυτός μαζί μας πάνω και με παρακάλεσε να του δώσω ένα πολυβόλο να είναι σκοπευτής. Σκέφτηκα και του είπα ότι δεν είναι εύκολο να γίνει κανένας σκοπευτής πολυβόλου και μάλιστα σε τέτοιες στιγμές. Αυτός όμως επέμεινε να του δώσω το πολυβόλο, διότι το κατέχει καλά. Έρριξα μια ματιά στον πραγματικό σκοπευτή, που αυτός μάλλον συμφώνησε πρόθυμα, και του το έδωσα.

Ο στρατιώτης αυτός, που ζητούσε τόσο επίμονα να πάρει το πολυβόλο, πρέπει να ήταν κληρωτός και λεγόταν Γιώργος Παπαδόπουλος από ένα χωριό του Πύργου Ηλείας. Τον θυμάμαι καλά. Αδύνατος, ατημέλητος, μα ψύχραιμος, αποφασιστικός και σταθερός. Του το έδωσα το πολυβόλο και έδωσα τις οδηγίες στους δυο δεκανείς, πως να κατέβουν κάτω στη χαράδρα και εγώ μαζί με τον Φακίνο, που, θυμάμαι, είχε μόνο τα κιάλια κρεμασμένα από το λαιμό, ένα χάρτη και το πιστόλι και κρατούσε ένα μπατσούνι που είχαν οι Ιταλοί αλπινιστές για να στερεωθεί και να μην γλιστρήσει. Ξεκινήσαμε τρέχοντας την πλαγιά που βάλλονταν και με διάφορους ελιγμούς κατεβαίναμε οι δυό μας προς τη χαράδρα. Οι Ιταλοί από απέναντι μας έβαλλαν με τα πολυβόλα και τους όλμους. Οι σφαίρες σφύριζαν δίπλα μας και ένας όλμος έπεσε ανάμεσά μας, χωρίς

όμως να σκάσει το βλήμα. Μερικοί νεκροί φαίνονταν στην πλαγιά που εμείς κατεβαίναμε τρέχοντας όσο μπορούσαμε με ζικ-ζακ για να αποφύγουμε τα πυρά με το σταθερό στόχο.

Σε κάποια στιγμή 15-20 μέτρα προτού φτάσουμε σ' ένα χαμηλό υψωματάκι που θα μας κάλυπτε, είδα μπροστά μου έναν βαριά τραυματισμένο, που με γνώρισε και με φώναξε: Λοχία, σώσε με. Ασυναίσθητα και χωρίς καν να σκεφθώ, σταμάτησα, έσκυψα και έκανα να βγάλω ένα ατομικό επίδεσμο. Την ίδια στιγμή άκουσα δυνατή και άγρια τη φωνή του διοικητή που ήταν πλάι μου να λέει:

— Λοχία, φύγε, φύγε αμέσως!

Όπως είχα σταματήσει απότομα, έτσι πετάχτηκα απότομα όρθιος σαν ελατήριο και έφυγα. Ο σταθερός και ακάλυπτος στόχος ήταν πολύ επικίνδυνος και σίγουρα θα είχα σκοτωθεί.

Μόλις φθάσαμε στο απυρόβλητο μέρος ο διοικητής μου είπε με ήρεμη και προστατευτική φωνή:

— Τι πήγες να κάνεις, βρε παιδί μου; Να σκοτωθείς τζάμπα! Δεν ξέρεις πως η αποστολή η δική μας είναι άλλη και δεν μπορούμε και δεν πρέπει εμείς να κάνουμε το νοσοκόμο και μάλιστα σε αυτή τη θέση; Και πρόσθεσε σοβαρά και σχεδόν με βεβαιότητα: Εδώ που πάμε εμείς είναι μάλλον σίγουρο ότι θα σκοτωθούμε, αλλά να πετύχουμε μόνο το σκοπό μας.

Ύστερα από λίγο ξεκίνησαν και τα δυο στοιχεία της ομάδας μου να κατεβαίνουν την πλαγιά βαλλόμενοι από τους Ιταλούς. Μάλιστα προσέξαμε ότι 2-3 στρατιώτες έπεσαν και δεν μάθαμε ποτέ, αν ήταν τραυματισμένοι ή νεκροί και ποιοί ήταν. Ίσως ήταν νέοι. Σε λίγο, όταν έφθασαν κάτω, ο διοικητής είπε στους δυο δεκανείς: αφού φθάσουν όλοι και πάρουν μια ανάσα, να μας ακολουθήσουν και ν' ανέβουν όλοι πάνω στο Γκοροτόπι. Να 'ρθείτε όμως από το αριστερό μέρος, που θα πάμε τώρα κι εμείς, διότι το δεξιό ήταν ακάλυπτο και βάλλονταν, είπε. Ύστερα στράφηκε σε μένα και μου είπε:

— Πάμε, λοχία.

Ανεβαίνοντας τον ανήφορο ο Φακίνος άρχισε να μου λέει ότι βρισκόμαστε σε πολύ δύσκολη θέση και ότι αν δεν μπορέσουμε να το πάρουμε σήμερα το Γκοροτόπι, που ίσως οι δυνάμεις των Ιταλών είναι λίγες, οι συνέπειες για μας, για το τάγμα μας και γενικότερα θα είναι τραγικές. Διότι εμείς είμαστε, όπως έλεγε, σε πολύ μειονεκτική θέση και σε μέσα, σε οπλισμό κ.λπ. και διότι είμαστε πολύ μακριά για να μας έρθουν τα εφόδια, 20-30 χιλιόμετρα μέσα σε 4 μέτρα χιόνι, ενώ οι Ιταλοί δεν έχουν προβλήματα, διότι αυτοί μέσα σε μια ώρα κατεβαίνουν στον κάμπο. Έλεγε, αν δεν το πάρουμε σήμερα το ύψωμα, θα γίνει ο τάφος όχι μόνο του τάγματός μας και του συντάγματος, αλλά και όλης της ΙΧ Μεραρχίας. Θα το πληρώσουμε πολύ άσχημα κυρίως από κρουπαγήματα (και δυστυχώς έτσι και έγινε).

Πλησιάζοντας προς την κορυφή ακούσαμε τη φωνή ενός τραυματιοφορέα, που μετέφερε με το φορείο ένα τραυματία να μας λέει δυνατά:

— Κύριε διοικητά, έπεσε και η άλλη αντίσταση, ο ανθυπολοχαγός Λιόσης προχώρησε μπουσουλώντας στο χαράκωμα των Ιταλών, σκότωσε με το πιστόλι τον αξιωματικό, που κρατούσε τους Ιταλούς με την απειλή του όπλου, και οι Ιταλοί σήκωσαν τα χέρια και παραδόθηκαν όλοι.

— Μπράβο-μπράβο, φώναξε ο διοικητής.

Ύστερα ο στρατιώτης συνέχισε:

— Ο Λιόσης τώρα έχει δυο τραύματα και λέει στους γιατρούς να του δέσουν γρήγορα τα τραύματα και να γυρίσει στους άντρες του και συνέχισε: ο ανθυπασπιστής Αρετάκης έχει 5 τραύματα, τον δένουν τώρα οι γιατροί, αλλά αυτός βιάζεται να γυρίσει πίσω στους άντρες του, ενώ οι γιατροί δεν τον αφήνουν, και ύστερα φώναξε: Ζήτω το 3ο Τάγμα Γρεβενών! Ζήτω ο διοικητής μας Φακίνος!

— Ζήτω φωνάξαμε κι εμείς και προχωρούσαμε τον ανήφορο για το Γκοροτόπι.

Όταν βγήκαμε στην κορυφή (που ήταν ένα ίσωμα σαν αλώνι και προεκτεινόταν σε 5 στρέμματα περίπου ισιάδι και στην άλλη πλευρά ήταν οι αντιστάσεις των Ιταλών) το θέαμα που αντικρύσαμε ήταν τραγικό. Εμένα μου θύμησε μια εικόνα που είχα δει δέκα μήνες πριν, όταν πήγα στα σφαγεία του Βελεστίνου. Είδα τότε πολλά αρνιά σφαγμένα, άλλα που σφάζονταν εκείνη την ώρα και άλλα πολλά, που τα είχαν ζωντανά για σφάξιμο οι σφάχτες με τα μαχαίρια στο χέρι και το τσιγάρο στο στόμα και με πολύ κέφι αφαιρούσαν συνέχεια ζωές. Και τώρα είδα εδώ πολλά κορμιά ανθρώπων, συναδέλφων, μπρούμυτα ή ανάσκελα με μάτια ορθάνοιχτα ή κλειστά, άψυχα όμως.

Οι τραυματίες να ουρλιάζουν από τους πόνους και τη φρίκη ότι πεθαίνουν μόνοι, αβοήθητοι. Οι τραυματιοφορείς με κίνδυνο της ζωής τους προσπαθούσαν να μεταφέρουν και να σώσουν όσο μπορούσαν περισσοτέρους πιο κάτω 50 μέτρα στο σταθμό επιδέσεως, κάτω από το ένα και μοναδικό δέντρο, ρόμπουλο, όπου οι 3 γιατροί μας με μοναδική αυτοθυσία παλεύαν να βοηθήσουν τους τραυματίες και να σώσουν ζωές. Οι ζωντανοί στρατιώτες πεσμένοι όλοι μπρούμυτα μόλις μας είδαν έβαλαν τις φωνές:

— Πέσετε κάτω, διότι το μέρος βάλλεται άγρια και ούτε κουνούπι δεν γλυτώνει.

Αυτό όμως το ξέραμε κι εμείς και διαπιστώσαμε πόσο πολύ πιο σοβαρά από άλλες φορές ήταν τα πράγματα εδώ πάνω.

Ο ανθυπολοχαγός Γιώργος Φώτας, ο μόνος αξιωματικός που ήταν τότε εκεί, διότι όλοι οι άλλοι ήταν σκοτωμένοι ή τραυματισμένοι, άρχισε να μας μιλάει με πάθος και με γρήγορες κινήσεις, που μου έκαναν εντύπωση — και είχε τη σημασία του αυτό, διότι ο Φώτας είχε εκείνη την ώρα 40-41 πυρετό, όπως έμαθα αργότερα. Έλεγε λοιπόν ο Φώτας:

— Εδώ, κύριε διοικητά, να βάλουμε το ένα πολυβόλο. Και: — Βασίλη, το άλλο να το προωθήσουμε 20-25 μέτρα πιο μπροστά και αριστερά.

Αριστερά μας, σε απόσταση 120-150 μέτρα, ήταν μια αντίσταση ιταλική, που θέριζε το μέρος ανενόχλητη, διότι ήταν απυρόβλητη από τα άλλα πολυβόλα που έβαλλαν από το δικό μας ύψωμα, απ' όπου ξεκινήσαμε και ήταν η βάση εξορμήσεως (200-250 μέτρα απόσταση).

Συρθήκαμε με τον Φακινο και είδαμε μια θέση, που ήταν καλή να στήσουμε το πολυβόλο. Ο διοικητής μου είπε:

— Μόλις έρθουν οι άντρες, πάρε ένα στοιχείο εσύ και πήγαινε εκεί. Το άλλο στοιχείο θα το κρατήσουμε εμείς εδώ και, αφού τους χτυπήσουμε με τα πολυβόλα, θα κάνουμε εμείς πρώτα την εξόρμηση και εσείς θα χτυπάτε συνεχώς αυτή την αντίσταση για να μας καλύπτете και όταν περάσουμε εμείς το ύψος το δικό σας, τότε να σηκωθείτε και εσείς και όλοι μαζί, όσοι ζήσουμε, να καταλάβουμε τις δύο αντιστάσεις, αν μπορέσουμε σήμερα. Καλή τύχη, είπε, και πήγε στη θέση που ήταν και ο Φώτας και οι άλλοι στρατιώτες που είχαν μείνει.

Μόλις άρχισαν να έρχονται οι στρατιώτες της ομάδας μου, είπα στον ένα δεκανέα να πάρει τους άντρες και να πάει στο μέρος όπου περίμενε ο Φακίνος και ο Φώτας. Στους άλλους είπα πως θα πάμε στο μέρος που είχαμε διαλέξει πιο μπροστά.

Τότε άκουσα τον σκοπευτή Παπαδόπουλο, που είχε ανέβει από τους πρώτους, να λέει:

— Εγώ, τσαούση*, θα 'ρθώ με σένα και θα τους αλλάξω τα φάτα τους μακαρονάδες! Ατάραχος και ψύχραιμος, λες και πήγαινε για σκοποβολή.

Είχα παρατηρήσει στο διάστημα αυτό ότι το πολυβολείο που είχα μπροστά μου και είχα για στόχο, κάθε λεπτό σχεδόν έρριχνε από μια ριπή που περνούσε απάνω από τα κεφάλια μας.

Εγώ προετοίμασα τους άντρες μου να είμαστε έτοιμοι και, μόλις σταματήσει η ριπή, να πεταχθούμε και να κάνουμε το άλμα. Είπα μάλιστα ότι θα πεταχθούμε πρώτα εγώ, ο σκοπευτής Παπαδόπουλος και ο γεμιστής Μπουκουβάλας Χρήστος. Και τότε, θυμάμαι, άκουσα τον γεμιστή Μπουκουβάλα Χρήστο που μου είπε:

— Πού με πας, βρε Βασίλη; Τρία παιδιά έχω. Αχ, παιδιά μου, σας αφήνω.

Ταράχτηκα με τα λόγια αυτά του Χρήστου. Λες και με χτύπησε μαχαιριά στην καρδιά μου. Θα ήμουν εγώ η αιτία να μείνουν ορφανά τα παιδιά του.

Είπα αμέσως στον Χρήστο: Δεν θα έρθεις τώρα εσύ. Θα πάω εγώ με τον Παπαδόπουλο και, εφόσον χτυπήσουμε το πολυβολείο, θα ρθείτε και οι άλλοι. Και πήγα να πάρω το κιβώτιο με τα πυρομαχικά. Ο Χρήστος, όμως, με τίποτε δεν ήθελε να μείνει και επέμεινε να έρθει κι αυτός. Του

*Τσαούσης (λ. τουρκική) = λοχίας (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

πήρα όμως το κιβώτιο και τον έπεισα να ρθει αργότερα με τους άλλους.

Έτσι κι έγινε: με τη πρώτη ευκαιρία εγώ και ο ανυπόμονος Παπαδόπουλος πεταχτήκαμε στην προσδιορισμένη θέση.

Στην αρχή ακούσαμε λίγες ριπές να σφυρίζουν ανάμεσα μας. Ο Παπαδόπουλος όμως έπεσε αμέσως κάτω και άρχισε να τους βάλλει με ψυχραιμία και σταθερότητα και σε λίγο ακούγαμε τις σφαίρες να περνούν αραιά και ψηλά από τα κεφάλια μας. Ταυτόχρονα άρχισαν να βάλλουν και οι άλλοι, και ο σύνδεσμος που είχα βάλει στη μέση, ανάμεσά μας, στο ψηλότερο σημείο που μας χώριζε και δεν βλεπόμασταν, μου είπε ότι σηκώθηκαν για την επίθεση. Σε ένα λεπτό μετά μου φώναξε ότι σκοτώθηκε ο διοικητής και οι άλλοι όλοι σταμάτησαν. Εμείς, όμως, εξακολουθούσαμε και βάλλαμε και φαίνονταν καθαρά ότι τους καθλώσαμε και ότι είχαν πάθει μεγάλες ζημιές. Σε κάποια στιγμή μάλιστα ο Γιώργος μου είπε:

— Κοίταξε πως φεύγουν και βγάζουν και τους τραυματίες έξω.

Πράγματι, είδα τότε στο όρυγμα που είχαν και επικοινωνούσαν, που ήταν 10-15 μέτρα, και που δεν ήταν βαθειά σκαμμένο να τους καλύπτει, ότι έβγαιναν στρατιώτες που βγάζαν τραυματίες. Αυτούς, είπε τότε ο Παπαδόπουλος, δεν τους σκοτώνω αφού φεύγουν, αλλά μέσα δεν θ' αφήσω κανένα ζωντανό. Τον έβλεπα, όμως, τόσο εκτεθειμένο και παρόλο που απ' την αρχή του έλεγα να πέσει μπρούμυτα χαμηλότερα, που κάπως τον κάλυπτε το μέρος, αυτός ήταν ανένδοτος. Όχι, έλεγε, εγώ θέλω να είμαι εδώ ψηλά να τους ελέγχω καλά. Εμένα δεν με πιάνουν οι σφαίρες, έχω τίμιο ξύλο εγώ!

Σε λίγο, άκουσα πάλι το σύνδεσμο να φωνάζει να βάλλουμε συνεχώς, διότι ο Φώτας με τους υπόλοιπους άντρες θα κάνει και άλλη επιχείρηση για εξόρμηση. Πράγματι, άκουσα το άλλο πολυβόλο και εμείς βάλαμε ολόκληρη ταινία. Αλλά και πάλι σε ένα λεπτό άκουσα τη φωνή του σύνδεσμου, που είπε ότι δεν έγινε τίποτε, διότι σκοτώθηκε και ο Φώτας και έτσι μένει τώρα μόνον ο λοχίας Ζαρκογιάννης Ζήσης. Και τότε μας έπιασε όλους μια απογοήτευση και απελπισία. Στο μεταξύ ήρθαν και οι άλλοι άντρες της ομάδας μου και είμασταν όλοι 8—9 άτομα.

Με τίποτα δεν θ' αφήσετε αυτό το μέρος, μου είχε πει ο Φακίνος. Διότι αυτό το μέρος ελέγχει το ιταλικό πολυβολείο και όλη την πλαγιά αυτή. Αριστερά και δίπλα μας σ' ένα μέτρο ήταν μια απότομη πλαγιά, 700-800 μέτρα γκρεμνός. Ίσως κάτω στο βάθος περνούσε ο ποταμός Δεβόλης. Σε κάποια στιγμή ο Παπαδόπουλος είδε να έρχεται προς το ιταλικό πολυβολείο ένας Ιταλός αξιωματικός με 10-15 άντρες και να τους οδηγεί με το αυτόματο στο χέρι στο ιταλικό πολυβολείο.

Κοίταξε, μου είπε, φέρνει δύναμη για ενίσχυση, αλλά εγώ δεν θα τον αφήσω. Και του έριξε μια ριπή. Τον είδαμε να ταλαντεύεται για λίγο μέσα στο όρυγμα και ύστερα να πέφτει και να κατρακυλάει στο γκρεμνί. Πάει, «του έφαγα το σιτάρι», είπε ο Παπαδόπουλος, και ο αξιωματικός

κάπου σκάλωσε και έμεινε εκεί νεκρός. Από τους στρατιώτες είδα που γύρισαν μερικοί πίσω, ήταν όμως και άλλοι στο μεγάλο πολυβολείο τους. Εγώ έστειλα τότε ένα σύνδεσμο στη βάση εξορμήσεως, που ήταν ο υποδιοικητής Παπαβασιλείου και ο λοχαγός Μοσχανδρέου, ανέφερα πως ήταν τα πράγματα και είπα ότι είναι απαραίτητο να έρθει ένας αξιωματικός πάνω στο Γκοροτόπι.

Στο μεταξύ κατάφερα τον Παπαδόπουλο να δώσει το πολυβόλο σε έναν άλλο, γιατί με την ακινησία θα πάθαινε σίγουρα κρυοπάγημα. Το πήρε μετά το πολυβόλο ο στρατιώτης Τζούφας Χρήστος. Η ώρα θα ήταν 2—3 και φυσικά δεν βάλουμε μπουκιά στο στόμα, διότι δεν είχαμε ψωμί, όπως δεν είχαμε νερό. Αλλά ούτε και διάθεση είχαμε για τίποτα, ύστερα απ' όλ' αυτά. Είχαμε, όμως, εκείνη την στιγμή κάποια κάλμα και εμείς και οι Ιταλοί.

Κάποια ώρα είδα πίσω μου, στη θέση που είχα τον σύνδεσμο, έναν αξιωματικό, υπολοχαγό, που μόλις ήρθε από τη βάση, κι εγώ για πρώτη φορά τον έβλεπα. Με ρώτησε πως είναι οι άντρες και αν μπορούμε να βάλουμε, γιατί έφερε και μερικούς άντρες από κάτω για να κάνω μια τελευταία προσπάθεια, μήπως τους βγάλουμε από κει. Του απάντησα ότι είμαστε καλά και αρχίσαμε να βάλουμε και εμείς και το άλλο πολυβόλο καθώς και τα άλλα από τη βάση. Έδωσε τότε το σύνθημα ο υπολοχαγός με το πιστόλι στο χέρι και ξεκίνησε. Αλλά την ίδια στιγμή τον πήρε μια ριπή στον κοιλιακό χώρο και τον είδα που έπεσε κάτω. Δυο στρατιώτες τον τράβηξαν αμέσως πιο κάτω και τον πήγαν για το σταθμό επιδέσεως που ήταν οι γιατροί. Ο σύνδεσμος που ήταν δίπλα του μου είπε πως μάλλον ήταν νεκρός. Ταυτόχρονα, όμως, σκοτώθηκε και ο λοχίας Ζαρκογιάννης Ζήσης, ένα λεβεντόπαιδο από το Σπήλαιο Γρεβενών, αρραβωνιασμένος, θυμάμαι, δυο μήνες προτού κηρυχτεί ο πόλεμος.

Ύστερα και απ' αυτό οι στρατιώτες, σχεδόν όλοι, άρχισαν να μου λένε ότι πρέπει τώρα να συμπτυχθούμε και να εγκαταλείψουμε το καταραμένο ύψωμα.

Είχα μείνει ο μόνος υπαξιωματικός πάνω στο Γκοροτόπι. Προσπάθησα να τους ησυχάσω και τους είπα ότι εγώ δεν μπορώ να πάρω την πρωτοβουλία αυτή να φύγουμε. Τους είπα μόνον ότι ούτε άλλη επιθετική ενέργεια θα κάνουμε και ότι πρέπει να κάνουμε λίγη υπομονή ακόμα. Έστειλα, όμως, αμέσως ένα σύνδεσμο κάτω στη βάση και ανέφερα την απελπιστική κατάσταση των ανδρών και ότι πρέπει οπωσδήποτε να έρθει αξιωματικός επάνω.

Στο μεταξύ, το άλλο πολυβόλο είχε σταματήσει να βάλει. Ρώτησα τον σύνδεσμο και μου είπε πως έπαθε εμπλοκή και το πήρε ο σκοπευτής Γερασόπουλος και το πήγε κάτω στη βάση στον οπλοδιορθωτή. Είχε αρχίσει να νυχτώνει, όταν ήρθε πάνω ο διμοιρίτης μου, ανθυπολοχαγός Τάσος Μπούσμπουρας.

Οι στρατιώτες κατάκοποι και εξαντλημένοι, βέβαια, άρχισαν όλοι να

λένε και να προσπαθούν να πείσουν τον διμοιρίτη να αναλάβει αυτός την ευθύνη για να συμπτυχθούμε. Πράγμα, όμως, πολύ δύσκολο για τον μόνιμο ανθυπολοχαγό Μπούσμπουρα. Πάνω, όμως, στην κρίσιμη αυτή στιγμή είδαμε που ήρθε στο μέρος μας ο ανθυπολοχαγός Λιόσης, που είχε δυο τραύματα και είχε δεμένες τις πληγές με τους επιδέσμους.

Αυτός, όμως, είχε αντίθετη γνώμη και είπε, θυμάμαι καλά:

— 'Όχι, δεν θα φύγουμε για κανένα λόγο από εδώ. Έχουμε χύσει τόσο αίμα, να το πάρουμε το ύψωμα. Πώς θ' αφήσουμε εδώ τα πτώματα των νεκρών μας, του διοικητή μας και των άλλων αξιωματικών και όλων των άλλων συναδέλφων μας;

Κάθε ελπίδα για να φύγουμε εξέλιπε. Και μείναμε εκεί μέχρι τις πρωινές ώρες, σκέτα πτώματα. Σε πολύ χειρότερη θέση (όπως είπε κάποιος) από τους νεκρούς, που τώρα ήταν ήσυχοι και κοιμόταν τον αιώνιο ύπνο. Θυμήθηκα τότε τους στίχους του ποιητή: Καλότυχτοι οι νεκροί που λησμονάνε...

'Ηταν, πράγματι, απελπιστική η κατάσταση. 'Ηταν στιγμές με πλήρη απογοήτευση και κατάπτωση. 'Όταν τις πρωινές ώρες, στις 12 Φεβρουαρίου, ήρθαν νέες δυνάμεις και μας αντικατέστησαν, ξεκινήσαμε με ξένα πόδια σχεδόν και τελειώς εξαντλημένοι να κατεβαίνουμε από το ύψωμα και ακόμα δυσκολότερα ν' ανεβαίνουμε στο άλλο, όπου ήταν η βάση και η έδρα του τάγματός μας. Ευτυχώς οι άλλοι συναδέλφοι, που δεν είχαν έρθει στο Γκοροτόπι, ή και διάφοροι άλλοι του λόχου διοικήσεως κ.λπ., είχαν φροντίσει και έκαναν εκεί ορισμένα μεγάλα αμπριά, γούρνες 3-4 μέτρα μέσα στο χιόνι, και είχαν ανάψει φωτιές μέσα.

Βγάλαμε όλοι τους γυλιούς μας και με κόπο κατεβήκαμε μέσα στις γούρνες. Με ειδικούς κασμάδες σπάσαμε κομμάτια από το παγόχιο, το λυώναμε μέσα στις караβάνες και ήπιαμε νερό ύστερα από 36 ώρες. 'Υστερα βρήκαμε κάτι ξεροκόμματα στα σακκίδια και φάγαμε και κάπως συνήλθαμε.

Παρατήρησα τότε ότι κάθε στρώμα χιόνι, που 'χε 30-40 πόντους ύψος, μέσα στα 3-4 μέτρα, είχε διαφορετικό χρώμα, όπως: προς το μπλε, κίτρινο, μαύρο κ.λπ. ανάλογα από πιο μέρος ερχόταν το χιόνι, έλεγαν αυτοί που ήξεραν καλύτερα.

Μέσα όμως στο βαθύ αμπρί, διαπιστώσαμε και δυο σοβαρά προβλήματα. Πρώτον ότι ο καπνός από τα χλωρά πράσινα ξύλα της οξυάς μας στράβωνε και μας κοκκίνιζε πολύ τα μάτια και είχαμε φοβερούς πόνους και κίνδυνο να χάσουμε το φως. Θυμάμαι, έλεγε ο γέρος: τα μάτια όλων μας είναι κόκκινα σαν τα μάτια του λύκου. Και δεύτερον κινδυνεύουμε μέσα στον καπνό να πεθάνουμε από ασφυξία. 'Ενα βράδυ πεταχτήκαμε όλοι έξω και έναν συναδέλφο τον βγάλαμε λιπόθυμο έξω σε κρύο 30-40 υπό το μηδέν. Δηλαδή είμασταν μπρος βαθύ και πίσω ρέμα.

Το απόγευμα μετά το φαί και την ξεκούραση αρχίσαμε τις συζητήσεις,

κρίσεις και επικρίσεις και προπαντός προσπαθούσαμε να εξακριβώσουμε ποιό και πόσο ήταν τελικά οι σκοτωμένοι.

Από τους αξιωματικούς εκτός από τον διοικητή μας, τον ταγματάρχη Φακίνο, τον ανθυπολοχαγό Φώτα Γιώργο και τον άγνωστο μας υπολοχαγό, που σκοτώθηκαν εκείνη την ώρα δίπλα μας, ήταν και ο ανθυπολοχαγός Τριανταφύλλου, που είχε σκοτωθεί πρωί-πρωί. Ήταν δάσκαλος από την Κοζάνη. Επίσης ήταν και άλλοι 2-3, που δεν θυμάμαι τα ονόματά τους, ίσως όμως ήταν οι ανθυπολοχαγός Ακριτίδης και ο ανθυπολοχαγός Εξαδάκτυλος.

Τραυματισμένοι αξιωματικοί ήταν πολλοί. Ο Γκουτζαμάνης Αποστόλης, καθηγητής από την Καρδίτσα, ανθυπολοχαγός, ο Λιόσης Κώστας, μόνιμος ανθυπολοχαγός από την Αθήνα· ο ανθυπασπιστής Αρετάκης από την Κρήτη δεν ξέρω αν επέζησε. Νομίζω ο υπασπιστής Σγώνης Αλέκος από τα Γρεβενά. Επίσης θυμάμαι ότι τραυματίστηκε μάλλον βαριά ο διοικητής του 9ου Λόχου, έφεδρος υπολοχαγός, που θυμόμουν πάντα τ' όνομά του, μα τώρα τό 'χω ξεχάσει. Επίσης πρέπει να είναι και άλλοι, όμως τώρα δεν τους θυμάμαι.

Οι οπλίτες που σκοτώθηκαν η τραυματίστηκαν εκείνη τη μέρα, 11 Φεβρουαρίου, είναι ασφαλώς πολλοί. Δεν θυμάμαι όμως, διότι όσοι τραυματίζονταν ελαφρά ή βαριά τους πήγαιναν πιο κάτω στον πρώτο σταθμό επιδέσεως και από κει πιο κάτω. Εμείς δεν μάθαμε ποτέ ποιό και πόσο πέθαναν. Από την ομάδα μου είχαμε δυο τρεις τραυματισμένους και ούτε για αυτούς μάθαμε τι απέγιναν. Βέβαια όλοι οι τραυματίες, κρουπαγημένοι και άρρωστοι, προωθούνταν για τη Νίτσα για το αναρρωτήριο ή για το νοσοκομείο Κορυτσάς. Πάρα πολλοί, όμως, πέθαιναν σίγουρα στο δρόμο μέσα στις χιονοθύελλες και το τρομερό κρύο.

Εμείς σχολιάσαμε τον ηρωικό θάνατο του διοικητού μας Φακίνου και ονομάσαμε μόνοι μας το Γκοροτόπι Ύψωμα Φακίνου. Συζητούσαμε για τον ηρωισμό του σκοπευτή Γιώργου Παπαδόπουλου, από ένα χωριό του Πύργου Ηλείας. (Για μένα ο Γ. Παπαδόπουλος παραμένει ο πιο θαρραλέος και ψύχραιμος πολεμιστής που γνώρισα στα χαρακώματα και στους δυο πολέμους, Αλβανία και εμφύλιο. Από εκείνη όμως την ημέρα δεν θυμάμαι τι απέγινε.)

Η τραγικότερη περίπτωση ήταν του φίλου μου του Γιώργου Φώτα, δικηγόρου, ανθυπολοχαγού και εξαιρετου ανθρώπου από το Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα) της Καστοριάς. Μου την είπε ο στρατιώτης της ομάδας μου Πασχάλης, συγγενής του, την άλλη μέρα που μου έδωσε και τη φωτογραφία του

— Για να τον θυμάσαι, γιατί ξέρω πόσο σε εκτιμούσε.

Μου είπε, λοιπόν, ο Πασχάλης ότι αποβραδύς ο Γιώργος ήταν άρρωστος, πουντιασμένος και με 40-41 πυρετό, όπως είδαν στο θερμόμετρο που του έβαλε ο νοσοκόμος, ο οποίος και είπε αμέσως να πάει να φέρει το γιατρό. Ο Τζώρτζης, όμως, του απαγόρευσε αυστηρά και κατηγορημα-

Φώτας Γεώργιος, έφεδρος ανθυπολοχαγός, από το Άργος Ορεστικό Καστοριάς. Σκοτώθηκε στο Μνήμα της Γριάς στις 11.2.1941.

τικά. Δεν ήθελε για κανένα λόγο να μάθει κανένας ότι ήταν άρρωστος απόψε και αύριο, είπε, μετά την επίθεση, θα δούμε τι θα κάνουμε. Ο Φώτας δεν ήθελε να μάθει κανένας ότι, εν όψει της μεγάλης επίθεσης, ζήτησε να τον δει γιατρός, που σίγουρα δεν θα τον άφηνε να πάει στην μάχη με τόσο πυρετό. Η υπερηφάνεια και η αξιοπρέπεια, δεν του το επέτρεπε αυτό. Διότι έστω και ένας να βρισκόταν και να πει ότι ίσως το έκανε επίτηδες (πράγμα που γινόταν από άλλους, έστω και σε ελάχιστο ποσοστό), γι' αυτόν ήταν χειρότερο κι από τον θάνατο. Και έτσι προτίμησε και πήγε στη μάχη και σκοτώθηκε όχι μόνο για την Πατρίδα αλλά και για την αξιοπρέπεια.

Ενδιαφέρουσα ήταν και η περίπτωση του φίλου και σχεδόν συμπατριώτη μου στρατιώτη Α.Γ. Νομίζω ότι αξίζει να την αναφέρω, όπως μου την ομολόγησε ο ίδιος την άλλη μέρα.

Μου είπε λοιπόν ο Α.Γ.:

— Όταν είδα προς το τέλος, ότι σκοτώθηκε και ο τελευταίος υπολογαγός και ο λοχίας, τα χρειάστηκα και είπα μέσα μου: Αχιλλάκο, μια φορά σε γέννησε η μάνα σου. Φρόντισε να την σκαπουλάρεις, γιατί κακά τα ψέματα... Έκανα τότε ότι το πολυβόλο χάλασε, έβγαλα ένα κομματάκι, το έβαλα στην τσέπη και είπα στους άλλους ότι δεν λειτουργεί και ότι θα το πάω στον οπλοδιορθωτή να το φτιάξω. «Το έκοψα στον ώμο» και έκανα τον κατήφορο. Μόλις, όμως, έφτασα στη χαράδρα, είδα τον υπασπιστή του τάγματος Σγώνη να μαζεύει με το πιστόλι στο χέρι όλους τους κοπανατζήδες και να τους πηγαίνει προς το Γκοροτόπι. Φοβήθηκα τότε πολύ και λίγο έλειψε να τα χάσω. Αλλά αμέσως συνήλθα και έβαλα εγώ τις φανές προς τον υπασπιστή: Τι κάνετε, κύριε υπασπιστά, εμείς σκοτωθήκαμε όλοι επάνω και σεις κάθεστε εδώ κάτω; Ο Σγώνης το 'χαψε και μου είπε: δεν βλέπεις τι κάνω; Τους μαζεύω όλους για πάνω. Εσύ για που πας;

— Μου χάλασε το πολυβόλο, κάνει συνέχεια εμπλοκές και το πάω στον οπλοδιορθωτή να το φτιάξω και να γυρίσω αμέσως πίσω.

Με τον Α.Γ. σαν πατριώτες, κοντοχωριανοί, γνωριστήκαμε από την πρώτη ώρα. Ήταν φιλότιμος και πρόθυμος πάντα, στις μάχες ήταν πάντα μπροστά, είχε πάντα κέφι και χιούμορ.

Εκείνο το βράδυ ήρθε και ένας στρατιώτης, πατριώτης του γεμιστή του πολυβόλου που σκοτώθηκε, και μου έφερε ένα γράμμα του, που είχε γράψει την προηγούμενη μέρα για την αρραβωνιαστικιά του. Ο γνωστός μου στρατιώτης με ρώτησε:

— Τι μου συνιστάς, να το στείλουμε το γράμμα, ή δεν πρέπει;

Αφού το διάβασα και είδα τι έγραφε, ότι και όλοι μας εκείνη τη μέρα, δηλαδή: Εδώ είμαστε καλά, έχουμε βέβαια κρύο, αλλά δεν έχουμε μάχες και αίματα και τελικά ελπίζω, με τη βοήθεια της Παναγιάς, να τους ρίξουμε στη θάλασσα και γρήγορα να γυρίσουμε πίσω στο χωριό να παντρευτούμε και να φτιάξουμε την ωραία μας ζωή κ.λπ.

— Η γνώμη μου, του είπα, είναι να στείλετε το γράμμα, όχι βέβαια σ' αυτήν την ίδια, αλλά στον πατέρα της, ή στον πατέρα του παιδιού, και αυτοί θα κρίνουν, αν θα το δώσουν στο κορίτσι και τότε.

Νομίζω ότι έτσι και έγινε.

Εκείνο το βράδυ, στις 12 Φεβρουαρίου, μετά που κατέβηκα από το Γκοροτόπι στο άλλο ύψωμα, που ήταν η βάση εξορμήσεως, γνώρισα ένα συνάδελφο λοχία, που ετοιμαζόταν τώρα να πάει αυτός στο Γκοροτόπι. Αυτός είχε έρθει τελευταία από την Πάτρα. Ήταν ένας υπέροχος και σωστός άνθρωπος, καλλιεργημένος και με σωστές ιδέες. Μιλήσαμε για πολλά πράγματα, αλλά κυρίως για τη γάγγραινα των πολέμων, που κάθε λίγο μαστίζει την ανθρωπότητα, με όλες τις θυσίες και τις τρομερές συνέπειες για τους λαούς, και λέγαμε τότε, τέλος, θα πρυτανεύσει η λογική και η ανθρωπιά, να σταματήσει αυτό το μεγάλο κακό και να μην χάνουν έτσι τη ζωή τους χιλιάδες παλληκάρια στο άνθος της ηλικίας τους. Εξετάσαμε μετά την περίπτωσή μας. Είδαμε ότι άλλοι ήρθαν να μας υποτάξουν και ότι τελικά εμείς οι Έλληνες έχουμε το δίκιο με το μέρος μας και πρέπει να πολεμήσουμε και αξίζει να πεθάνουμε για την Ελλάδα, την πατρίδα μας και την ελευθερία μας.

Ο υπέροχος αυτός άνθρωπος, που τώρα δεν συγκρατώ το όνομά του, είχε έρθει από την καλοπέραση και έπεσε απότομα στη φρίκη του πολέμου και στις τρομερές και πρωτοφανείς άσχημες καιρικές συνθήκες. Από τις ταλαιπωρίες και το κρύο είχαν πρηστεί τα χείλη του, όπως, θυμάμαι πρήζονταν τα κατσίκια, όταν πρωτοβγαίνουν στο πουρνάρι. Όμως τα υπέμενε όλα με καρτερικότητα και υπερηφάνεια. Η περίπτωση αυτή με έκανε να καθίσω να γράψω μερικούς στίχους για τον μαχητή (για τον εαυτό μου βέβαια, γιατί καταλαβαίνω, πως δεν έχουν καμιά ποιητική αξία). Έγραψα λίγο στην αρχή, μα δεν μπόρεσα να συνεχίσω:

Ο Μαχητής

Με στεγνωμένα χείλη ανεβαίνει
του Γολγοθά το δρόμο το βαρύ,
ξέρει στο θάνατο πηγαίνει,
μα αλλιώς να κάνει δεν μπορεί.

Ξέρει πως πίσω άφησε μάνα,
γυναίκα, αδέρφια και παιδιά.
Ραγίζουν τα μάτια από κλάμα,
κομμάτια γίνεται η καρδιά.

Έτσι ακριβώς έγραψα τότε αυτά τα λίγα για τον μαχητή, πριν 46 χρόνια πάνω στο Μνήμα της Γριάς, που έγινε ο τάφος εκατοντάδων παλληκარიών και ορφάνεψαν τόσες οικογένειες. Για το συνάδελφο που γνώρισα τότε, δεν έμαθα τίποτα δυστυχώς. Τί έγινε; Δεν τον ξανάδα και ούτε έμαθα ποτέ τι απέγινε αυτός ο εξαιρετος άνθρωπος που γνώρισα για μια

δου ώρες εκεί πάνω στο Μνήμα της Γριάς και σε τόσο τραγικές στιγμές και σχεδόν γινήκαμε φίλοι. Γιατί μπορεί κανένας να συναναστρέφεται πάρα πολλά χρόνια με έναν άνθρωπο, αλλά φίλο πραγματικό, μπορεί να μην τον έχει. Ενώ, απεναντίας, γνωρίζει έναν άλλον άνθρωπο έστω και για λίγο, ταιριάζει στα περισσότερα πράγματα και μπορεί να συνδεθεί με πραγματική, ιερή φιλία. Όσον αφορά τους στίχους που έγραψα γι' αυτόν και την περίπτωση του τότε, δεν το έκανα, βέβαια, για να δείξω το ποιητικό μου ταλέντο, που ασφαλώς δεν υπάρχει, αλλά, όπως θα καταλάβει αυτός που θα διαβάσει αυτές τις γραμμές, γιατί θέλησα με αυτό να δείξω και να εξηγήσω την πραγματική ψυχολογική κατάσταση του μαχητή σε τέτοιες τραγικές στιγμές του πολεμιστή. Γιατί, ενώ ξέρει σίγουρα ότι πηγαίνει στο θάνατο, ενώ αγαπάει πολύ τη ζωή που είναι τόσο γλυκειά, όντας προπαντός τόσο νέος, και ξέρει ότι αφήνει χήρα μάνα, απροστάτευτη αδελφή ή γυναίκα και ορφανά παιδιά, όμως δεν μπορεί να κάνει αλλιώς. Ο πατριωτισμός, η αξιοπρέπεια και η υπερηφάνεια δεν του επιτρέπουν να καταφύγει σε άλλες λύσεις, όπως είναι ο αυτοτραυματισμός, οι εικονικές αρρώστιες κ.λπ. Σε όλο το τάγμα και όλο το διάστημα δεν πιστεύω να ήταν πάνω από 2-3 τέτοιες περιπτώσεις. Υπήρχαν, βέβαια, πάντα και οι διάφοροι κοπανατζήδες, που προσπαθούσαν να αποφύγουν τη μάχη.

Στις 13 Φεβρουαρίου 1941 έχουμε 6 μέρες που παλεύουμε στο καταραμένο παγόβουνο, νηστικοί και πολλές φορές χωρίς νερό αλλά και ενάντια στα εχθρικά πολυβόλα, τους όλμους και τα βλήματα πυροβολικού, όπως επίσης και με όλα τα στοιχεία της φύσης. Η κατάσταση δεν είναι απλά απελπιστική, αλλά τραγική, τραγικότατη.

Οι τραυματισμένοι, οι κρουπαγημένοι και οι άρρωστοι πεθαίνουν μόνοι τους, αβοήθητοι και εγκαταλειμμένοι — ο σώζων εαυτόν σωθήτω. Τί να σου κάνουν οι δυο-τρεις γιατροί, που είναι άνθρωποι και αυτοί και που παλεύουν να κρατηθούν στη ζωή; Κάνουν τα πάντα, αλλά και ποιον να πρωτοβοηθήσουν; Όλοι εδώ πάνω είναι σε άθλια κατάσταση. Έχουμε μαζευτεί σε ομάδες-ομάδες πάνω στο παγόβουνο ή βρισκόμαστε στις γούρνες, που είχαν γίνει την πρώτη μέρα, όταν υπήρχε λίγη δύναμη, λίγο κουράγιο. Η χιονοθύελλα κάνει θραύση, οι δηλητηριάσεις, δυσεντερίες κ.λπ. είναι μόνιμες. Μερικοί ψάχνουν να βρουν γυλιούς και σακκίδια σκοτωμένων ή τραυματισμένων, για να βρουν κανένα ξεροκόματο. Μια ομάδα 7-8 άντρες χάθηκαν, τους σκέπασε το χιόνι στο Γκοροτόπι και ναρκωμένοι, όπως ήταν, δεν σηκώθηκε κανένας. Θάφτηκαν όλοι ζωντανοί, όπως έγινε και με πολλούς άλλους που ήταν μόνοι τους και άρρωστοι, κρουπαγημένοι ή τραυματισμένοι.

Ο χειμώνας φέτος είναι ο πιο άγριος εδώ και 40-50 χρόνια, όπως λένε όλοι και προπαντός οι παλιότεροι. Κι εμείς βρεθήκαμε οι τυχεροί να είμαστε εδώ πάνω στο Μνήμα της Γριάς, που κάποτε τον Αύγουστο μήνα πάγωσε και αυτή και το κοπάδι της. Οι καπνιστές φρόντιζαν πάντα να

έχουν τσιγάρα τους, αυτό τους απασχολούσε πολύ. Θυμάμαι που έλεγαν: να έχουμε μόνο τα τσιγάρα και τίποτε άλλο, να πεθάνουμε τουλάχιστον ευχαριστημένοι. Ό,τι και να γράψει κανένας για τις μέρες αυτές δεν μπορεί να αποδώσει την πραγματικότητα. Μονάχα όσοι έζησαν εκεί πάνω ξέρουν και θα θυμούνται μέχρι να πεθάνουν τις τραγικές αυτές μέρες.

Στις 13 Φεβρουαρίου το Γκοροτόπι είναι μοιρασμένο. Το μισό, στη δυτική άκρη, το έχουν οι Ιταλοί και το άλλο μισό, την ανατολική πλευρά, το κατέχουμε εμείς. Ανάμεσα, και σε απόσταση 120-150 μέτρα, ούτε κουνούπι δεν μπορεί να κυκλοφορήσει. Κατά το μεσημέρι μια ομάδα Ιταλών σκιέρ εισόρμησε προς τις θέσεις μας. Σκοτώθηκαν οι περισσότεροι και μερικοί πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Από που, όμως, μας ήρθαν αυτοί και τι σκοπό είχαν δεν μπορέσαμε να το εξηγήσουμε.

Η μάχη συνεχίζεται στη βάση εξορμήσεως, που είμαστε τώρα εμείς, με την απέναντι ισχυρή αντίσταση των Ιταλών. Αυτοί έχουν και την αβάντα των όλμων, που όταν τύχει να πέσει κανένα βλήμα μέσα στη γούρνα και σκάσει, δεν μένει κανένας ζωντανός. Λέω αν σκάσει, γιατί συνήθως από τα 10 βλήματα ζήτημα είναι να σκάσουν δυο-τρία.

Το απόγευμα η διμοιρία μας, 1η Διμοιρία Πολυβόλων, με το διμοιρίτη μας ανθυπολοχαγό Μπούσμπουρα Τάσο και ομαδάρχες στη μια ομάδα τον φίλο μου λοχία Νούλη Ευθυμίου και στην άλλη εμένα με την ομάδα μου, ετοιμαστήκαμε για το Γκοροτόπι.

Κατά το σούρουπο, αφού πήραμε αρκετά πυρομαχικά και 2-3 κουβέρτες μόνο, ξεκινήσαμε χωρίς σοβαρά προβλήματα και ανεβήκαμε πάνω στο ύψωμα, όπου βρίσκονταν και ο 10ος Λόχος, νομίζω. Εκεί πάνω, που δυο μέρες πριν είχε γίνει το μεγάλο μακελειό και το μέρος ήταν μαύρο από τα πτώματα, τώρα δεν υπήρχε τίποτα. Οι νεκροί είχαν ταφεί όλοι. Φρόντισε η θεία φύση και με 20-30 πόντους χιόνι τους σκέπασε με το νεκροσέντονό της. Αξιωματικοί, οπλίτες, όλοι μαζί στο ίδιο μέρος, αφού εκεί άφησαν όλοι την τελευταία πνοή.

Ο Μπούσμπουρας με ρώτησε αν θα πάω στο ίδιο προχωρημένο και απόκεντρο μέρος, που ήμουν και προχθές. Θα πάω, του είπα, γιατί τώρα το συνηθίσαμε. Μέχρι που φύγαμε, εκεί πηγαίναμε.

— «Θα ρίξουμε κατοχή», είπε κάποιος για αστείο και ένας άλλος απάντησε:

— Για να ρίξουμε κατοχή, μόνος ένας τρόπος υπάρχει· κι εδώ βγήκε το γέλιο... Εννοούσε: αν σκοτωθούμε.

Ο διμοιρίτης Μπούσμπουρας έμεινε με την ομάδα του Ευθυμίου μαζί με τους 40-50 άνδρες του 10ου Λόχου, δίπλα στο άλλο μέρος 20-25 μέτρα. Η κάθε ομάδα τώρα εδώ έχει από 7-8 άντρες. Τι έγιναν αλήθεια οι άλλοι; Ανάθεμα κι αν ήξερε κανένας. Ήταν πολύ δύσκολο να γίνει τότε κάποιος έλεγχος.

Μια νύχτα μέσα στην κόλαση.

Εμείς πιάσαμε τις γνωστές μας θέσεις, στρώσαμε πάνω στον πάγο τις μισές κουβέρτες για να ζεστάνουμε και τον πάγο και τις άλλες μισές τις πήραμε πάνω μας όλοι μαζί και σκεπασθήκαμε, φροντίζοντας να διατηρήσουμε και τα δύο πολυβόλα στεγνά, για να μην παγώσουν, ταχτοποιήσαμε και τις ταινίες πυρομαχικών δίπλα, έτοιμες για βολή.

Κάποια ώρα, αργά, άρχισαν κάτι σφοδροί άνεμοι και σε λίγο ξέσπασε μια τρομερή χιονοθύελλα. Το ψιλό, παγωμένο χιόνι σαν ζάχαρη ερχόταν από παντού, όπου είχαμε μια μικρή χαραμάδα, για να πάρουμε οξυγόνο για να μην σκάσουμε. Η κατάσταση ήταν κρίσιμη, δεν υπήρχε όμως καμιά άλλη λύση. Εκεί στην άκρη βρισκόμασταν ακριβώς στο χείλος του μεγάλου γκρεμού, που λες και τον κόψαν με μαχαίρι, κάθετο 600-800 μέτρα, μέρος γυμνό τελείως, χωρίς ένα δέντρο ή βράχο.

Το πρόσθετο χιόνι μας είχε σκεπάσει από παντού και ήταν σίγουρο ότι είμασταν χαμένοι. Κάποια στιγμή, που κόπασε για λίγο ο δυνατός αέρας, βρήκαμε το κουράγιο 4-5 και κάναμε μια προσπάθεια και τινάξαμε, όσα χιόνια μπορέσαμε. Τακτοποιήσαμε και τα πολυβόλα, που τα προσέχαμε περισσότερο και καλύτερα από τον εαυτό μας. Ύπνο βέβαια δεν είχαμε, αν και μερικοί φαίνονταν σαν ναρκωμένοι, οι άλλοι όμως προσπαθήσαμε να είμαστε έτοιμοι για κάθε ενδεχόμενο, διότι υποπευόμασταν ότι κάτι τέτοιες ώρες τις εκμεταλλεύονταν οι Ιταλοί. Θυμάμαι πως κάποιος είπε ότι είναι αδύνατο να ξεμυτίσει άνθρωπος με τέτοιο χαμό.

— Τι λέτε, είπε. Άνθρωποι είναι και αυτοί και την αγαπούν περισσότερο από μας τη ζωή.

Εγώ όμως, που είχα ένα προαίσθημα κακό, είπα:

— Ξέρουμε όλοι ότι οι Ιταλοί έχουν ένα σωρό μέσα και φοβούνται μεν τις σφαίρες και τα αίματα πολύ, αλλά το κρύο το ψηφούν, γιατί και μαθημένοι είναι, όπως είναι οι ορειβάτες και χιονοδρόμοι, αλλά και τα μέσα έχουν, όπως ειδικές στολές, που δεν βρέχονται και κρατούν ζέστη, ειδικά παγούρια, που δεν παγώνει το νερό και το κονιάκ και έχουν ένα σωρό πράγματα, σταφίδα, τυριά, γλυκά κ.λπ. Επομένως ένα τόλμημα γι' αυτούς μ' αυτές τις συνθήκες είναι εύκολο, αφού ξέρουν ότι εμείς εδώ είμαστε νηστικοί, χωρίς νερό και προπάντων τελείως εκτεθειμένοι.

Ο δεκανέας Λάζας είπε ότι είχα απόλυτο δίκιο και πρέπει να είμαστε άγρυπνοι και έτοιμοι για κάθε ενδεχόμενο.

Θα 'ταν μεσάνυχτα, όταν άξαφνα δεξιά και δίπλα από το πολυβόλο, στη θέση του γεμιστή, —ο σκοπευτής ήταν στη θέση του, τα χνώτα μας ζεσταίνουν το πολυβόλο— ενώ ο αέρας λυσομανούσε, άκουσα έναν κρότο. Κούνησα τον σκοπευτή. Ναι, μου είπε, και την ίδια στιγμή ακούσαμε μια τρομερή ομοβροντία από αυτόματα και χειροβομβίδες και να χαλάει ο κόσμος, να καίγεται το ύψωμα όλο. Πέρασαν πολλές σφαίρες πάνω από τα κεφάλια μας και 2-3 χειροβομβίδες πέσαν ανάμεσά μας. Ταυτό-

χρονα με το πρώτο «μπαμ» που ακούσαμε ο σκοπευτής μας πάτησε τη σκανδάλη και το πολυβόλο μας άρχισε να θερίζει μπροστά μας.

Οι άντρες μου, όσοι μπορούσαν, έβαλλαν με τα όπλα και ένας προσπάθησε να ρίξει μια χειροβομβίδα, αλλά ήταν δύσκολο. Μερικοί έκαναν να φύγουν, αλλά τους φώναξα αυστηρά να μη σηκωθεί κανένας, γιατί θα σκοτωθεί σίγουρα από τις σφαίρες των αυτόματων και τις χειροβομβίδες, που θέριζαν τον τόπο. Έτσι μείναμε όλοι εκεί και προσπαθήσαμε να βάλουμε παντού, όπου ακούγαμε τις φωνές των Ιταλών, που σαν μεθυσμένοι είχαν ξεχυθεί την άγρια εκείνη νύχτα. Το ένα πολυβόλο μας λειτούργησε αμέσως και κεραυνοβόλα. Ο σκοπευτής έβαλλε συνέχεια παντού, ο πρώτος προμηθευτής άνοιγε τα κιβώτια κι εγώ γέμιζα το πολυβόλο με τις ταινίες, που αδειάζαν συνέχεια θερίζοντας όλη την ακτίνα, που είχαμε μπροστά μας. Το άλλο όμως το δικό μας, που ήταν 3 μέτρα πιο πέρα, δεν λειτούργησε, είχε παγώσει, όπως είχαν παγώσει σχεδόν όλα τα άλλα από τις άλλες ομάδες. Θυμάμαι, στην αρχή άκουσα ένα ή δύο που έβαλαν, αλλά σταμάτησαν αμέσως. Οι Ιταλοί αιφνιδίασαν, φαίνεται, όλο το άλλο μέρος, που ήταν η άλλη ομάδα πολυβόλων και ο 10ος Λόχος, που φυσικά δεν μπόρεσαν να αντισταθούν αποτελεσματικά και οι Ιταλοί έγιναν κύριοι όλου του άλλου χώρου στο Γκοροτόπι.

Εμείς ακούγαμε καθαρά στην αρχή τις φωνές και βρισιές Ιταλών και Ελλήνων, που είχαν έρθει σχεδόν στα χέρια, το πόρκα μαντόνα και άλλα και από τους δικούς μας κάθε είδους βρισιά. Ύστερα ακούγονταν μόνον οι εκκλήσεις και τα παρακάλια για βοήθεια, όπως: *μάνα πεθαίνω, παιδιά μου, σας αφήνω. Βοήθεια, σώστε με, πεθαίνω* και ένα σωρό άλλα, που σπάραζαν την ψυχή του ανθρώπου. Έστω και την πέτρινη εκείνη καρδιά του πολεμιστή, όπου δεν είχαν καμμία θέση, διότι δεν μπορούσε να προσφέρει τίποτα, αφού οι Ιταλοί εκεί ήταν κυρίαρχοι με τα αυτόματα και τις χειροβομβίδες και εμείς οι λίγοι που μείναμε, αγωνιζόμασταν να ζήσουμε και να κρατήσουμε τη θέση μας. Με το πολυβόλο βάλλαμε συνεχώς, η κάννη είχε κοκκινίσει. Από τις φωνές των Ιταλών καταλάβαμε ότι αυτοί κατείχαν όλο το Γκοροτόπι και μείναμε μόνον εμείς οι 7-8 άνδρες σε μια γωνιά. Κάποια στιγμή ακούσαμε, από πάνω μας και λίγο δεξιά μια ιταλική φωνή στα ελληνικά να μας καλεί να παραδοθούμε, διότι είμαστε χαμένοι. Γυρίσαμε δεξιότερα την κάννη κι αρχίσαμε να θερίζουμε όλο το μέρος είπα και στους άντρες να βάλουν όσοι μπορούν με τα όπλα για να δείξουμε ότι είμαστε πολλοί.

Όλοι οι άντρες της ομάδος μου επιστρατεύσαμε και τις τελευταίες δυνάμεις μας και παλεύαμε τώρα όχι μόνο να σώσουμε το ύψωμα, αλλά κυρίως τη ζωή μας. Από τα οχτώ πολυβόλα, που είχαμε στημένα εκεί πάνω, τελικά μόνο αυτό το δικό μας λειτούργησε και με αυτό προσπαθήσαμε να κρατηθούμε στη ζωή.

Οι Ιταλοί, που ασφαλώς και αυτοί έπαθαν μεγάλη ζημιά, δεν τολμούσαν να μας πλησιάσουν. Τα αυτόματά τους δεν μας πιάναν, έπρεπε να

σηκωθούν όρθιοι για να μας χτυπήσουν, επειδή εμείς είμασταν όλοι μπρούμυτα. Οι χειροβομβίδες τους θα είχαν τελειώσει, αν και, όπως το ξέραμε και το διαπιστώσαμε τώρα, οι δικές τους χειροβομβίδες, οι κόκκινες, δεν έκαναν μεγάλη ζημιά, μόνο κρότο μεγάλο είχαν.

Ρώτησα αν έχουμε σκοτωμένον, κούνησαν δυό, που φαίνονταν ακίνητοι, και είπαν ότι μόνον ελαφρά τραύματα έχουν ο ένας στο χέρι και ο άλλος στο μηρό και δεν έχουν και πολύ πόνο. Σε λίγο τα πάντα σταμάτησαν. Τα παρακάλια όλων των τραυματισμένων και κρουοπαγημένων δεν ακούγονταν πλέον. Ασφαλώς όλοι, Έλληνες και Ιταλοί, άφηναν την τελευταία πνοή στο ίδιο μέρος και σχεδόν αγκαλιασμένοι στο θάνατο, αφού τίποτα δεν τους χώριζε πια. Εμείς τότε σταματήσαμε να βάλουμε συνέχεια και μόνον ριπές εδώ και εκεί βάλλαμε, για να κρατήσουμε το πολυβόλο να μην παγώσει, αλλά και να δείξουμε στους Ιταλούς ότι είμαστε αποφασισμένοι να πληρώσουν ακριβά το τομάρι μας. Τώρα δεν ακούγαμε πλέον καμμία φωνή των τραυματισμένων.

— Πάει, είπε κάποιος, πεθάναν όλοι και ησύχασαν. Να δούμε τώρα πότε θα έρθει και η σειρά μας!

Εμείς, όμως, φροντίζαμε όσο μπορούσαμε το πολυβόλο, που μόνον αυτό θα μας σώσει, αν μας σώσει. Θυμήθηκα τότε ότι κάποτε ακούγαμε το τραγούδι:

Τι τα θέλουμε τα όπλα, πολυβόλα και σπαθιά κ.λπ. και τώρα θυμήθηκα και τους στίχους του ποιητή:

Χάλκινα όπλα ιερά κ.λπ...

Πώς έρχονται αλήθεια τα πράγματα!... Ύστερα από την υπερένταση που είχαμε πριν, πέσαμε τώρα σε μεγάλη κατάπτωση σωματική και ψυχική. Το ύψωμα από τις κινήσεις και τις φωνές των Ιταλών καταλάβαμε ότι το κατείχαν σταθερά οι Ιταλοί.

Δεν ξέραμε, όμως, τι γινόταν απέναντι στο ύψωμα, όπου είχαμε τη βάση και ήταν όλοι οι υπόλοιποι του τάγματός μας. Φυσικά εμείς είμασταν τελείως αποκομμένοι. Είπα τότε, αν κανένας έχει το κουράγιο, να πάει στο τάγμα και να αναφέρει στους ανωτέρους πώς έχουν τα πράγματα εδώ πάνω. Πράγματι, ένας στρατιώτης έφυγε με μεγάλη προφύλαξη και με απόκεντρο δρομολόγιο και εμείς περιμέναμε νέα. Δεν ξέραμε βέβαια τι δύναμη είναι εδώ κοντά μας και τι σκοπό έχουν οι Ιταλοί. Πιστεύαμε, όμως, ότι είμαστε περικυκλωμένοι και ότι το πρωί, αν δεν μας σκότωναν, θα είμασταν αιχμάλωτοι.

Σιγά-σιγά, όμως, λιγότευαν οι φωνές των Ιταλών και αργότερα δεν ακούγονταν τίποτα. Μετά από ένα μικρό διάστημα οι Ιταλοί άρχισαν να μας βάλουν με τους όλμους τους και με ανακούφιση είδαμε να πέφτουν δυο τρία βλήματα δίπλα μας, στο Γκοροτόπι. Είπα με ανακούφιση, διότι τούτο σήμαινε ότι δεν υπάρχουν πλέον Ιταλοί στο μέρος μας.

Πλησίαζε να ξημερώσει, θα 'ταν καμμία ώρα νύκτα, γύρω στις πέντε, και ακούμε άξαφνα μια φωνή να μας φωνάζει στα ελληνικά με τα ονόμα-

τα και στην ερώτησή μου, ποιοί είναι αυτοί μου είπαν ότι είναι ο ανθυπολοχαγός Δρίζης Βαγγέλης από τα Γρεβενά και ο λοχίας Χιώτης.

Όταν τους είπα ότι είμαστε εμείς, η ομάδα Σαββανάκη, και είμαστε όλοι καλά, ήρθαν πιο κοντά και άρχισαν να μας μιλάν με χαρά και ενθουσιασμό και να μας υμνούν και να μας λένε ότι είμαστε ήρωες, ότι σώσαμε το ύψωμα και η ιστορία θα μας γράψει και πολλά άλλα, που εμείς εκείνη την ώρα τα ακούγαμε βερεσέ και αδιάφοροι.

Ύστερα μας είπαν: Εμείς πάμε να το πούμε στο τάγμα, που ετοιμάζεται να φύγει, διότι νομίζουν ότι το Γκοροτόπι το κατέχουν οι Ιταλοί. Και πρόσθεσαν ότι σε λίγο θα έρθουν όλοι εδώ πάνω. Χαρήκαμε, βέβαια, πολύ.

Τι είχε συμβεί; (όπως το μάθαμε αργότερα εμείς). Μετά που εγκαταλείφθηκε το ύψωμα από τους δικούς μας, δηλαδή από τα τμήματα του 10ου Λόχου και την ομάδα πολυβόλου και του διμοιρίτη, ύστερα βέβαια από άνισο αγώνα, οι Ιταλοί καταλάβαν το Γκοροτόπι. Κάτω στο τάγμα διαδόθηκε ότι η ομάδα Σαββανάκη ή σκοτώθηκαν όλοι ή αιχμαλωτίστηκαν. Υπήρχε, λοιπόν, πλήρης σύγχυση. Και όπως έγραψε και ο ανθυπολοχαγός Σίσκος, το τάγμα ετοιμαζόταν να εγκαταλείψει το Μνήμα της Γριάς.

Κάποιος, όμως, αξιωματικός αργότερα κατάλαβε ότι οι ριπές που ακούγονταν στο Γκοροτόπι ήταν από ελληνικό πολυβόλο, διότι είναι από πολυβόλο τύπου χότσικις* και ίσως υπάρχουν Έλληνες πάνω, όταν δε άκουσαν να πέφτουν και βλήματα όλμου εκεί πάνω, βεβαιώθηκαν ότι δεν είναι Ιταλοί και έτσι ήρθαν οι δύο σύνδεσμοι Δρίζης και Χιώτης.

Μετά που έφυγαν οι δύο σύνδεσμοι, αναπτερώθηκε το ηθικό μας και αρχίσαμε να έχουμε πάλι ελπίδα για ζωή. Έτσι βυθιστήκαμε όλοι στις σκέψεις μας και περιμέναμε. Είμασταν σε κακά χάλια και καθώς δεν είχαμε και κουράγιο για κουβέντα, νοσταλγήσαμε πάλι τη ζωή και το μυαλό όλων μας γύρισε, πού αλλού; στα αγαπημένα μας χωριά και στους δικούς μας.

Θυμήθηκα πάλι πως είμασταν στο Βελεστίνο μια παρέα πέντε έξι νέοι άνθρωποι ρομαντικοί και ονειροπόλοι και ανεβαίναμε στην Ακρόπολη*, στη Μαλούκα και αλλού, πάντα με ένα βιβλίο στο χέρι και κάναμε όνειρα για τη ζωή και το μέλλον μας συζητώντας και σχολιάζοντας διάφορα θέματα και γεγονότα όπως: για τις γυναίκες και τον έρωτα, την ιστορία, τη λογοτεχνία, τη λαογραφία, το θέατρο, το ποδόσφαιρο και διάφορα άλλα σοβαρά ή ασήμαντα πράγματα, που τώρα εδώ τα νοσταλγούμε με πολύ συγκίνηση. Η σκληρή πραγματικότητα μας έλεγε ότι εδώ τώρα αυ-

* Από το ονομα του Αμερικανού οπλουργού Hotchkiss που ίδρυσε εργοστάσιο βλημάτων και όπλων με τα οποία ήταν εφοδιασμένος τότες και ο ελληνικός στρατός (σημ. επιμελητής εκδόσεως).

τά δεν έχουν καμμία θέση και το μόνο νόημα για μας τώρα έχει, και αυτό πρωτεύει, η Ζωή.

Είχε ξημερώσει πλέον και οι αντικαταστάτες δεν είχαν έρθει ακόμα. Μόνον ένας αξιωματικός ήρθε ύστερα από λίγο με καμμία εικοσαριά άντρες και κατά διαστήματα έρχονταν και από λίγοι μεμονωμένοι.

Τελικά εμάς μας κράτησαν εκεί πάνω μέχρι το απόγευμα (νηστικούς βέβαια και χωρίς νερό), οπότε εξαντλημένοι και με την ψυχή στο στόμα συρθήκαμε δυο-δυο και κατεβαίναμε τον κατήφορο σαν αρρωστημένοι γέροι 80 χρονών, ύστερα από εντατική πάλη, αγώνα και αγωνία που είχαμε επί είκοσι ώρες, κάτω από τραγικές συνθήκες στο παγωμένο ύψωμα και με παγωμένα τα πόδια μας.

Γκοροτόπι — Ύψωμα Φακίνου.

Έτσι τελείωσε η μαρτυρική αυτή νύχτα 13 προς 14 Φεβρουαρίου του 1941.

Όταν τελικά φθάσαμε στη βάση, τον μόνο αξιωματικό που είδα ήταν ο λοχαγός μας Μοσχανδρέου που μας περίμενε με επαίνους και συγχαρητήρια. Επίσης ήταν και ένας γιατρός, που μας εξέτασε όλους και μας ακροάστηκε για πούντα κ.λπ.

Βρήκαμε φωτιά και λυώσαμε πάγο και ήπιαμε. Ύστερα φάγαμε κάτι ξεροκόμματα που βρέθηκαν, γιατί ακόμα δεν μας είχαν έρθει τρόφιμα, επειδή το χιόνι έκλεισε τον μοναδικό δρόμο και τα ζώα δεν μπορούσαν να έρθουν. Μόνον οι πεζοί από το χωριό Νίτσα και αυτοί με μεγάλη δυσκολία, αφού το παγωμένο χιόνι έπεφτε συνέχεια.

Ίσως αυτά που γράφω τώρα εδώ φανούν λίγο παρατραβηγμένα ή και απίστευτα από ορισμένους. Όμως, όλα είναι ακριβώς όπως τα γράφω και ασφαλώς πιο τραγικά και εγώ δεν βρίσκω λόγια να τα περιγράψω. Αν μαζί μας είχαμε ένα δημοσιογράφο ή ένα τεχνίτη του λόγου ίσως αυτός περιέγραφε καλύτερα την ακόμα σκληρότερη πραγματικότητα.

Μιλώ, όμως, τώρα μόνον για τις 10-12 μέρες που ζήσαμε (όσοι ζήσαμε) στο Μνήμα της Γριάς, γιατί τις άλλες μάχες στον Μοράβα, Κάμια κ.α. εδώ τώρα τις νοσταλγούσαμε

Από πολέμους τότε, νομίζω, κανένας από μας τους στρατιώτες δεν πρέπει να είχε καμμία εμπειρία. Είχα όμως εγώ (ίσως και άλλοι) ορισμένες γνώσεις από πολεμικά βιβλία που είχα διαβάσει, όπως «Η Ζωή εν τάφω» του Στράτη Μυριβήλη, «Ανάμεσα στη φρίκη του πολέμου» του Παπαδόπουλου και ανταποκρίσεις και πολεμικά διηγήματα των Ευριπίδη Μπακιρτζή, Νίκου Καρβούνη και Ν. Πετμεζά (Λαύρα).

Όμως, υπάρχει μεγάλη διαφορά από το να διαβάσεις για ένα πόλεμο και από το να τον ζήσεις ο ίδιος μέσα στα χαρακώματα. Και αυτό το ξέ-

ρουν μόνον όσοι έζησαν στα χαρακώματα. (Παρακάτω θα αναφέρω ένα συνταρακτικό περιστατικό που έζησα αργότερα με δύο νεαρούς, που ζήτησαν και ήρθαν στο μέτωπο, στην πρώτη γραμμή, επειδή, όπως μου είπαν, είχαν ενθουσιαστεί από τα όσα έγραφαν οι εφημερίδες και τα περιοδικά για τα κατορθώματα των Ελλήνων στρατιωτών στην Αλβανία). Δεκαπέντε Φεβρουαρίου, επτά μέρες στο Μνήμα της Γριάς, και' άσπρη μέρα δεν είδαμε. Το άσπρη μέρα το λέει ο λόγος, για καλοσύνη δηλαδή. Διότι εμείς μαύρη μέρα στην πραγματικότητα δεν είδαμε, επειδή εκεί χιονιζε συνέχεια. Όλος ο χώρος ήταν κάτασπρος, σε σημείο να χαλάσουμε και τα μάτια μας, που εκτός από το ότι ήταν κατακόκκινα από τον καπνό, είχαμε και το βάσανο, το άσπρο χρώμα, επικίνδυνο για το φως μας. Σήμερα, όμως, μας έφεραν, επιτέλους, μερικά τρόφιμα και μας μοίρασαν κουραμάνα, λίγη μαύρη σταφίδα και κονσέρβες, ξερή τροφή δηλαδή. Πόσο λαχταρούσαμε μια φασουλάδα ή άλλο τίποτα! Κουτάλα και караβάνα, που λέγαμε, φαγητό ή μια σούπα ή γάλα ή τσάι. Αλλά πού τέτοια πολυτέλεια, ούτε στη φαντασία δεν υπήρχε. Το ίδιο βράδυ, στις 15 Φεβρουαρίου, η ομάδα μου και εγώ πήραμε πάλι το δρόμο για το Γκοροτόπι), όπως το λέγαμε.

Η δύναμη του τάγματος είχε λιγοστέψει πολύ και κάναμε οικονομία σε άνδρες. Πηγαίναμε λιγότεροι πάνω και αλλάζαμε κάθε 12 ώρες. Το ίδιο, όμως, γινόταν και με τους Ιταλούς, που φαίνεται αντιμετώπιζαν τα ίδια προβλήματα. Έτσι ατόνησαν κάπως τα πράγματα και οι σφοδρές μάχες. Έτσι κι εκείνο το βράδυ στο ίδιο μέρος το γνωστό και πάλι εκτεθειμένοι χωρίς χαρακώμα, μια που οι χιονοθύελλες συνεχιζόταν, με λιγότερες όμως αψιμαχίες περάσαμε τη βραδυά και χαράματα, στις 16 Φεβρουαρίου, κατεβήκαμε κάτω, στο απέναντι ύψωμα, που ήταν η βάση. Θυμάμαι καθαρά εκείνη την ημέρα και την ώρα: με περίμενε εκεί ο άλλος λοχίας της διμοιρίας μας, ο Γιάννης (Νούλης) Ευθυμίου, έτοιμος με την ομάδα του να πάει για το Γκοροτόπι. Ήθελε, όμως, να του δώσω μια κουκούλα καλή, που αλλάζαμε, όταν πηγαίναμε πάνω στο Γκοροτόπι, όπου την βγάζαμε πάνω στο χιόνι χωρίς φωτιά κ.λπ. Την πήρε κι έφυγαν.

Δεν είχα προλάβει ακόμα να λυώσω το χιόνι για να πιά και να φάω μετά, όταν είδα τον στρατιώτη Μαραμή, σκοπευτή πολυβόλου στην ομάδα του Ευθυμίου, να μου λέει:

— Βασίλη, χτυπήθηκε ο Νούλης!

Πετάχτηκα όρθιος και τον ρώτησα αμέσως:

— Στον τόπο;

— Ναι, μου απάντησε.

Λυπήθηκα πολύ. Είχαμε ζήσει μαζί όλο το διάστημα, επτά μήνες. Ήταν καλό παιδί. Ήταν νεοπαντρεμένος, όταν επιστρατεύθηκε και ήταν κοντοχωριανός μου, από το Μπάλτινο Κρασιάς, σημερινή Καλλιθέα Γρεβενών. Είχε και έναν αδελφό στο ίδιο τάγμα μας, ημιονηγό, τον λέγαν Νίκο. Όταν δεν είμασταν στα χαρακώματα, είμασταν πάντα μαζί και

με φίλους πατριώτες μας και τραγουδούσαμε τα αγαπημένα μας δημοτικά τραγούδια. Είχε, όμως, πάντα μια προαισθήση ότι θα σκοτωθεί και το έλεγε:

— Ε, και αν γλυτώσαμε τώρα, θα σκοτωθούμε αργότερα σε άλλη μάχη. Αφού βρεθήκαμε μπροστά στα χαρακώματα τι περιμένουμε;

Είχε δει άραγε κανένα φρικτό όνειρο και είχε έμμονη ιδέα;

Όταν το 1977 πηγαίναμε για τα Γρεβενά για τους αρραβώνες του γιού μου Στέργιου, σταματήσαμε για λίγο στο καινούργιο χωριό Άγιοι Θεόδωροι Γρεβενών. Εκεί, στο κέντρο που μείναμε για καφέ, ήταν μερικοί χωρικοί. Ένας από αυτούς, που ήταν σχεδόν στην ηλικία μου, με γνώρισε ότι είμασταν μαζί στο ίδιο τάγμα στην Αλβανία και φυσικά αρχίσαμε τα παλιά.

Τον ρώτησα πως με θυμήθηκε και μου είπε: Σε θυμάμαι πάντα μαζί με τον συγχωριανό και συγγενή μου Νούλη Ευθυμίου που τραγουδούσατε, πάντα εκεί στο μέτωπο, τα δημοτικά τραγούδια και προπάντων το «Λα πάτρο τσίντσε μάρμαρι». Το τραγούδι αυτό το τραγουδούσαμε πράγματι συχνά στα βλάχικα. Το μεταφράζω:

«Στα τέσσερα-πέντε μάρμαρα,
εκεί στις έξι ανάβρες,
κοιμάται κόρη μοναχή,
μόνη κι αρραβωνιασμένη.
Και η μάνα της της έλεγε
και η μάνα της της λέει:
Ανάργια-ανάργια, κόρη μου,
ανάργια να ξυπνήσεις,
γιατ' ήρθε το συμπεθεριό
μαζί με τον γαμπρό σου.
— Καλώς να έρθει, μάνα μου,
καλώς και να κοπιάσει.
Δώσ' τους γλυκό κρασί να πιούν,
ρακί μεταβρασμένο».

Το τραγούδι αυτό το τραγουδούν σε όλα τα βλαχοχώρια και προπάντων στα χωριά του Ασπροποτάμου και στα Τρίκαλα.

Εγώ όμως έκανα τώρα τη δική μου σκέψη, είδα ότι σιγά-σιγά έχασα όλους σχεδόν τους καλούς, παλιούς μου φίλους. Άλλοι σκοτωμένοι και άλλοι άρρωστοι, που τώρα όλοι λείπουν. Όμως ο πόλεμος αυτά έχει και η αντίστασή μου ενάντια στις αντιξοότητες δυνάμωνε.

Το τρομερό κρύο και οι χιονοθύελλες ήταν μόνιμη κατάσταση. Τα κρουπαγήματα και οι αρρώστιες συνεχίζονταν, καθώς και οι δηλητηριάσεις και οι δυσεντερίες από τα χαλασμένα τρόφιμα. Τα μάτια όλων μας ήταν κατακόκκινα (σαν τα μάτια του λύκου, έλεγε κάποιος που ήξερε)

από τον πολύ καπνό που είχαν τα πράσινα χλωρά ξύλα της οξυάς. Πολ-
λές ήταν οι λιποθυμίες κι ασφυξίες μέσα στα αμπριά. Μέχρι και θανά-
τους είχαμε. Η ψείρα ήταν μόνιμη μάστιγα, μας ρουφούσε το λιγοστό
αίμα, τα στήθη όλων μας ήταν πληγιασμένα. Μερικοί, για να δώσουν κά-
ποιο εύθυμο τόνο στην κακομοιριά μας, έβαζαν το χέρι στις μασχάλες,
έπιαναν αρκετές ψείρες στη χούφτα και έπαιζαν μονά-ζυγά. Οι τραυματι-
σμένοι, κρυσπαγημένοι και άρρωστοι πέθαιναν αβοήθητοι εκεί και προπά-
ντων στο δρόμο μέσα στο χιόνι, όταν μεταφέρονταν για το χωριό Νίτσα.

Η δύναμη από άντρες είχε λιγοστέψει πολύ πάνω στα δύο υψώματα κι
εμείς διερωτόμασταν τι έγινε ο πολύς στρατός, που είχαμε ξεκινήσει από
τη Νίτσα. Είναι αλήθεια, όμως, ότι μία αρκετά μεγάλη δύναμη ανδρών
των μετόπισθεν είχε χρησιμοποιηθεί για την μεταφορά όλων των εφοδί-
ων, πυρομαχικών, τροφίμων και όλου του υλικού, που χρειαζόμασταν
εμείς επάνω. Τα μεταφέραν από τη μεγάλη χαράδρα, όπου ξεφόρτωναν τα
ζώα, και τα μετέφεραν μετά άντρες στα χέρια, στους ώμους, ενάμισυ χι-
λιόμετρο μακριά, ψηλά στις κορυφές που είμασταν εμείς. Εγώ πήγα μια-
δυο φορές ακόμα στο Γκοροτόπι, χωρίς όμως να δώσουμε πολύ σκληρές
μάχες, διότι και οι Ιταλοί είχαν τα δικά μας χάλια και ύστερα, γύρω στις
20-22 Φεβρουαρίου, μας ήρθαν αντικαταστάτες. Σχεδόν λείψανα σκέτα,
με πολύ δυσκολία και εξαντλημένοι από όλες τις κακουχίες, σέρνοντας
και με τα πόδια πρησμένα οι περισσότεροι, πήραμε το δρόμο της επι-
στροφής. Πολλοί είχαμε κρυσπαγήματα στα πόδια με πόνους πολλούς ή
και πολλές φορές δεν τα ορίζαμε, τα νιώθαμε σαν ξένα. Όταν φύγαμε
από τη Νίτσα, είμασταν παλληκάρια 25 χρονών και τώρα γυρίζαμε σαν
άρρωστοι 80 χρονών.

Οι γιατροί, θυμάμαι, μας είπαν ότι άμα φτάσουμε στη Νίτσα, όσοι
έχουν μεγάλη ανάγκη θα προωθηθούν για τα νοσοκομεία Κορυτσάς κ.α.,
αλλά οι περισσότεροι που έχουμε οπωσδήποτε κρυσπαγήματα β' βαθμού
να προτιμήσουμε να μείνουμε στο χωριό και να κάνουμε θεραπεία, διότι,
όπως διαδίδονταν, κάτω στα νοσοκομεία με το παραμικρό κόβουν πόδια
και χέρια. Άλλωστε, πρόσθεσαν, εμείς ύστερα από τη νίλα, τις απώλειες
και το κακό που πάθαμε, δεν θα μπορέσουμε να συνέλθουμε ούτε σ' ένα
μήνα.

Για να συνέλθουμε κάπως και να μπορέσουμε να περπατήσουμε, μας
πήγαν για λίγες μέρες πιο κάτω λίγο από το Μνήμα της Γριάς, στη μεγά-
λη χαράδρα, όπου βρήκαμε καλύβες από οξυά και είχαν και καζάνια και
μαγειρεύαν. Εκεί με το φαγητό μας και τη ζεστασιά (μέσα βέβαια στα
ίδια χιόνια) κάπως συνήλθαμε και προς το τέλος Φεβρουαρίου κατεβή-
καμε στη Νίτσα, στο χριστιανικό αυτό χωριό, που δέχθηκε να φιλοξενή-
σει χιλιάδες Έλληνες στρατιώτες και έζησε και πέρασε κι αυτό όλες τις
μπόρες και κακουχίες αυτού του άγριου χειμώνα του 1940-41, που παρό-
μοιο δεν είχαμε γνωρίσει μέσα στα τελευταία 40-50 χρόνια. Στη Νίτσα
μόλις κατεβήκαμε, βρήκαμε εύκολα καταλύματα σε σπίτια, αχυρώνες κ.α.

Όλοι οι συνάδελφοι και χωρικοί μας δέχτηκαν με κατανόηση και συμπαράσταση.

Οι γιατροί από την άλλη μέρα κιόλας έστειλαν όλους όσους είχαν βαριές περιπτώσεις, τραυματισμένους, κρουοπαγημένους και άρρωστους για το νοσοκομείο Κορυτσάς. Όσους είχαμε β' βαθμού κρουοπαγήματα, ή ήταν άρρωστοι πιο ελαφρά, μας τακτοποίησαν σε πρόχειρα αναρρωτήρια, σε δωμάτια, ή αχυρώνες και άρχισε εντατική θεραπεία.

Καθίσαμε 10-12 μέρες στη Νίτσα. Βρήκαμε όλοι μας εκεί πολλούς χωριανούς μας, που ήταν σε διάφορες μονάδες των μετόπισθεν, όπως ημιονηγοί όλων των μονάδων, αποθηκάριοι των λόχων και ταγμάτων και πολλοί των εφοδιασμών κ.λπ. Εγώ βρήκα τους γνωστούς και συμπατριώτες μου Γ. Παπατόλια, Δ. Λαμπράκη, Δημ. Κουβάτα, Τρ. Καραμπερόπουλο, Γεώργ. Παπαζήση, Νικ. Σαββανάκη, Τάκη Γιαννούσια, Χρήστο Μπέλλο (που σκοτώθηκε αργότερα, 10 Μαρτίου). Ύστερα από 12-15 μέρες αφήσαμε τη Νίτσα και όλο το τάγμα κατεβήκαμε δίπλα, σε ένα άλλο αλβανικό χωριό, Πρενίστι ή Στρενάτι, κι εκεί είμασταν πάλι υπό ανάρρωση.

Τέλη Μαρτίου 1941 στο χωριό Στρενάτι, μετά τις μάχες στο Μνήμα της Γριάς. Αριστερά διακρίνεται ο συγγραφέας, λοχίας Βασ. Σαββανάκης και ο δεκανέας Γιάννης Παπατόλιας. Τη φωτογραφία τράβηξε ο ανθυπολοχαγός Δημ. Σίσκος, που είχε μαζί του στο μέτωπο φωτογραφική μηχανή.

Όλο αυτό το διάστημα δεν θυμάμαι καθόλου ποιούς αξιωματικούς είχαμε εκεί. Θυμάμαι μόνον καλά ότι είχαμε τον λοχαγό μας Μοσχανδρέου. Ο διμοιρίτης μας Τάσος Μπούσμπουρας απεσπάρθηκε σε άλλο Λόχο, 9ο ή 10ο. Τη διμοιρία μας την είχα τώρα αναλάβει εγώ.

Στο χωριό αυτό, που δεν είχε και πολύ στρατό, βρήκαμε πιο εύκολα γάλα, αυγά, κότες κ.λπ., που είχαμε μεγάλη ανάγκη για να συνέλθουμε και να δυναμώσουμε. Θυμάμαι μας εξυπηρετούσαν πρόθυμα μερικά κοριτσάκια 5-7 χρονών, που έχω και σε κάτι φωτογραφίες, που βγήκαμε στις 25 Μαρτίου. Η μία μάλιστα λεγόταν Σιανίκω. Ήταν η πιο πρόθυμη και μάζευε τις άλλες και τις έβαζε να μας φέρνουν νερό από τη βρύση, να μας πλένουν τις караβάνες, να μας αγοράζουν αυγά, τυρί κ.λπ., που πρόθυμα το έκαναν, επειδή έμαθαν ότι υποφέραμε πολύ στο Μνήμα της Γριάς. Θυμάμαι τις δυό δίδυμες αδελφούλες 5 ετών, που έχω και στη φωτογραφία και ήταν σωστά αγγελουδάκια. Δεν συγκρατώ, όμως, τα δύσκολα αλβανικά ονόματά τους.

25.3.1941, χωριό Στρενάτι.

Οι Αλβανοπούλες Σιανίκω (η μεγάλη), οι δίδυμες και η μικρή που μας προσέφεραν μεγάλη βοήθεια μετά την πανωλεθρία στο Μνήμα της Γριάς (Φωτογραφία του ανθυπολοχαγού Δημ. Σίσκου).

Εδώ, όμως, πρέπει να κάνω μια παρένθεση για κάτι που το ξέχασα και πρέπει τώρα να το γράψω. Όταν βρισκόμασταν στη Νίτσα μια μέρα και συγκεκριμένα στις 10 Μαρτίου, ήρθε ένας αξιωματικός (ίσως ο Κανάτσος) και μου είπε να πάρω τα πράγματα, γιατί προορίζομαι για κάπου, ίσως για τον εφοδιασμό. Είδα τους άντρες μου που στεναχωρήθηκαν και είπα ότι θα κάνω το παν να μην φύγω. Όταν πήγα στο τάγμα, ο λοχαγός μου είπε πως θα πάω βοηθός σε έναν αξιωματικό του εφοδιασμού, αλλά δεν ξέρω αν είναι για μόνιμα ή για σήμερα, αλλά, αν δεν θέλω, μπορώ να μην μείνω. Έτσι και έγινε. Πήγα για αυτή τη μέρα, συγκεντρώσαμε πολλούς ημιονηγούς με ζώα, στρατιώτες και χωριάτες. Εγώ είχα ένα καλό άλογο για καβάλλα και ξεκινήσαμε για το χωριό Πυργούς, όπου ήταν ο μεγάλος εφοδιασμός. Στο δρόμο σ' ένα χωριουδάκι συνάντησα τους συμπατριώτες μου Γιώργο Μπαλαμότη, Στάθη Ρίζο και Νικ. Κωσταντέλο. Στον εφοδιασμό κάτω βρήκα τον γνωστό μου από παλιά λοχία Νίκο Μαλέσκο από τα Σέρβια. Μου έδωσε αρκετά φαγώσιμα. Εκεί ήταν και ο μόνιμος υπολοχαγός Γιώργος Σιακαβάρας από την Κοζάνη, που στον ουλαμό λοχιών το 1936 με είχε βοηθή. Χάρηκε πολύ που με είδε και μου έδωσε κι αυτός αρκετά πράγματα φαγώσιμα, που είχα μήνες να τα δω.

Το απόγευμα ο αξιωματικός του εφοδιασμού μου είπε να πάω στην έδρα της Μεραρχίας να πάρω 2 τενεκέδες με λίπος για τα όπλα. Με ένα φορτηγό αυτοκίνητο πήγα στο μικρό χωριό προς το Μαλίκι κι εκεί βρήκα τους δύο παλιούς φίλους Θανάση Γιαννούση (που τελευταία ήταν Δήμαρχος Θεσσαλονίκης) και τον Μιχ. Παπαδάμου από τα Γρεβενά. Βρήκα τον αρμόδιο αξιωματικό, πήρα ένα γκαζοτενεκέ λίπος και με άλλο φορτηγό επέστρεψα στο Πυργούς, αλλ' όμως είχε φύγει σχεδόν όλη η φάλαγγα των μεταγωγικών. Εγώ βρήκα το άλογό μου, το καβαλλίκεψα και έφυγα για ένα διπλανό χωριό, που ήταν η συζυγαρχία πυροβολικού, όπου ήταν πολλοί πατριώτες. Όταν με είδαν, χαρήκαν πολύ και αμέσως, θυμάμαι, σφάξαν ένα μεγάλο κριάρι, το 'ψήσαν και το ρίξαμε στο γλέντι. Εκεί ήταν ο κουμπάρος μου Τάσος Παπανίκος, ο Μήτσιος Σκρίμπας, ο Βασίλης Μιχολίτσης από το Χατζημπαράκι (Μοίρα) Λαρίσης, ο Γιώργος και Στέργιος Νάρης, ο Χρήστος Λυντέρης από το Ν. Περιβόλι και άλλοι, που τώρα δεν θυμάμαι. Γλεντήσαμε μέχρι τα μεσάνυχτα και μετά μου είπαν ότι αυτήν την ίδια μέρα σκοτώθηκε ο φίλος και γαμπρός μου απο ανηψιά Χρήστος Μπέλλος που ήταν στο χωριό Οσανάτι. Λυπηθήκαμε βέβαια όλοι, όμως ο πόλεμος τα έχει αυτά. Εγώ παρά την αντίρρηση όλων των φίλων έφυγα καβάλλα στο άλογο και ξημέρωσα στη Νίτσα. Εδώ κλείνει η παρένθεση. Για μένα αυτή ήταν η μοναδική μέρα, που έζησα ελεύθερος και χωρίς τη διμοιρία μου.

Στο άλλο χωριό τώρα που είμασταν, θυμάμαι πως ανέβηκα με την διμοιρία στο διπλανό ύψωμα και έστησα τα πολυβόλα για αντιαεροπορική βολή, αν γροειασθεί. Δεν χρειάστηκε, όμως, και κατέβηκα πάλι στο χω-

ριό Πρενίστι ή Στρενάτι. Γύρω στις 20 Μαρτίου, ήρθε στο χωριό η Διοίκηση του Συντάγματος με τον διοικητή, συνταγματάρχη Ηλία Μπουμπουρίδη. Η Διοίκηση ήταν από την αρχή του πολέμου σε άλλο μέτωπο, ενώ εμείς, το τάγμα μας, δρούσε σχεδόν σαν ανεξάρτητο, ή υπό τις διαταγές άλλων Διοικήσεων. Επίσης αυτές τις μέρες είχαν έρθει κάπου εκεί κοντά και τα άλλα δύο Τάγματα του 27ου Συν/τος. Το 1ο του Σιακαβάρα και το 2ο του Παπαζήση, που και αυτά δρούσαν αλλού, σε άλλο μέτωπο.

Σε λίγες μέρες άρχισε η επάνδρωση του τάγματός μας από νέους άνδρες, που προέρχονταν από διάφορα έμπεδα.

Μπέλλος Χρήστος, Βελεστινιώτης στρατιώτης. Σκοτώθηκε στις 10.3.1941 στο Οσνάτι, στο βουνό Κάμια.

Διοικητή είχαμε πάλι το δικό μας ταγματάρχη Ηλία Στολιόπουλο, που γύρισε από την άδεια. Διοικητή της πολυβολαρχίας είχαμε τον ίδιο λοχαγό Μοσχανδρέου. Διοικητής του 9ου Λόχου ανέλαβε, νομίζω, ο έφ. υπολοχαγός Αποστόλης Γκουτζαμάνης, που προήχθηκε μετά τον τραυματισμό του στο Μνήμα της Γριάς. Του 10ου Λόχου, νομίζω, ήταν ο ίδιος ο μόνιμος υπολοχαγός Γεωργόπουλος(;). Του 6ου Λόχου δεν θυμάμαι ποιός ήταν. Αυτές τις μέρες πέρασε από το χωριό που είμασταν και ο οργανοπαίχτης Μαλλιάρας. Σταμάτησε και μας ρώτησε πού βρίσκεται το τάγμα του Παπαζήση, γιατί για εκεί προοριζόταν. Μας έπαιξε δυό τραγούδια και, αφού του είπαμε που θα πάει, έφυγε.

Επίσης στο Λόχο Πολυβόλων και στην 3η Διμοιρία του Γκανάτσου μας ήρθαν αυτές τις μέρες δύο νέα παιδιά από την Λάρισα, ο Παπ... και ο Κυρ... Όπως μου είπαν οι δύο συμπατριώτες μου, σχεδόν νεαροί, ζήτησαν από τη μονάδα να τους στείλουν στην πρώτη γραμμή ως εθελοντές.

Ήταν καλά παιδιά, με μόρφωση και σε όλα σωστοί. Μιλούσαν με ενθουσιασμό για την Ελλάδα και προ πάντων για τους στρατιώτες που πολεμούσαν και νίκησαν ολόκληρη αυτοκρατορία κ.λπ. Την ίδια μέρα, 25-26 Μαρτίου, ο συμπατριώτης μου Γ.Π. πήρε χαρτί από τους γιατρούς να πάει για εξέταση στην Κορυτσά, διότι, όπως έλεγε, δεν άκουγε. Όλες όμως οι προετοιμασίες αυτές έδειχναν καθαρά ότι το τάγμα μας προετοιμαζόταν για δράση και νέους αγώνες και μάχες και φυσικά πάλι για το Μνήμα της Γριάς, όπου, όπως ακούσαμε, οι Ιταλοί βελτίωσαν στις θέσεις τους, αφού πήραν και οχύρωσαν καλά τα δύο άλλα υψώματα, το Παρατηρητήριο και το διπλανό υψωμα. Και τα δύο αυτά υψώματα ήταν δεξιά από τη μεγάλη χαράδρα στο Μνήμα της Γριάς. Έτσι παραμονές της Πρωταπριλιάς διαδόθηκε ότι αναχωρούμε πάλι προς τα παλιά λημέρια. Όπως ήταν φυσικό, εμείς οι παλιοί, που είχαμε τόσες πικρές εμπειρίες από εκεί πάνω, ακούσαμε με κάποια στενοχώρια την είδηση ότι θα πάμε ξανά στο Μνήμα της Γριάς και χάσαμε το κέφι. Οι δύο εθελοντές, που ασφαλώς θα περίμεναν ότι θα ξεκινήσουμε με το χαμόγελο στα χείλη, απογοητεύθηκαν κάπως.

Θυμάμαι ότι αυτές τις λίγες μέρες οι δύο νέοι έμειναν στην ίδια αχυρώνα που έμενε και η διμοιρία μου, μια και είμασταν πατριωτάκια. Εγώ τότε σαν παλιός άρχισα να τους εξηγώ, να τους ενημερώνω για τις δυσκολίες που θα έχουν να αντιμετωπίσουν και να τους δίνω ανάλογες οδηγίες για τον πόλεμο, που θα αντίκρυζαν ύστερα από δυό-τρεις μέρες και ίσως και τις τραγικές καταστάσεις, που ήταν ενδεχόμενο να συναντήσουν, και ακόμα τι έπρεπε να κάνουν και πώς να προφυλαχθούν. Τότε θυμάμαι ο Παπ... που μου είπε:

— Πατριώτη, μη φοβάσαι, θα δεις πώς θα σε βγάλουμε ασπροπρόσωπο.

Έγιναν και οι σχετικές προετοιμασίες, συμπληρώθηκαν τα κενά από

άνορες και στις 2 Απριλίου, νομίζω, πήραμε πάλι τον δρόμο για το καταραμένο παγόβουνο.

Εκεί ψηλά από ένα μεγάλο ύψωμα, που μείναμε για λίγο για ξεκούραση, παρακολουθούσαμε όλες τις κινήσεις και προετοιμασίες για την επικείμενη μεγάλη επίθεση στο Μνήμα της Γριάς, για να πάρουμε τα 3 υψώματα που κατείχαν τώρα οι Ιταλοί. Εκεί συνάντησα μονάδες πυροβολικού της 13ης Μεραρχίας, που με πολύ κόπο και αυτοί όπως και οι δικοί μας, βγάζαν τα πυροβόλα πάνω στα χιόνια. Βρήκα τότε και τους συμπατριώτες μου Γεώργιο Παπαποστόλου, γιατρό από τα Τρίκαλα, και τον Βασίλη Οικονόμου, δικηγόρο από τα Γρεβενά. Ήταν και οι δύο ανθυπολοχαγοί. Επίσης κείνη τη μέρα βρήκα και τον Ζήση Κολοκοτρώνη και Γιώργο Ζ. Καλόγηρο. Ήταν όλοι τους στην 13η Μεραρχία.

Στις 3 Απριλίου το βράδυ φθάσαμε στην αρχή της μεγάλης χαράδρας, που αριστερά πήγαινε προς τα δύο φαλακρά υψώματα, που ήταν και το Γκοροτόπι και όπου έπαθε το τάγμα μας τη μεγάλη νίλα στις αρχές Φεβρουαρίου, όταν πρωτοβγήκαμε πάνω στην Γριάς το Μνήμα, και δεξιά πήγαινε προς το Παρατηρητήριο και το διπλανό ύψωμα που τώρα το κατέχουν, καλά οχυρωμένο, οι Ιταλοί.

Εμείς τώρα πήραμε αποστολή για τα δεξιά υψώματα. Εκεί στη χαράδρα και λίγο πιο πάνω δεξιά βρήκαμε τώρα παράγκες, που είχαν φκιάσει, φαίνεται, οι άλλες μονάδες που μας είχαν αντικαταστήσει, όπως το 53ο Σύνταγμα Νεαπόλεως και το 32ο Καστοριάς ή και άλλες μονάδες. Στις 3 Απριλίου το βράδυ όλα ήταν έτοιμα για τη μεγάλη επίθεση, για την οποία είχε ταχθεί το Σύνταγμά μας, το 27ο Κοζάνης.

Νομίζω πως για την ιστορία πρέπει να αναφερθώ για λίγο στο 27ο Σύν/γμα, μια που σ' αυτό υπηρέτησα πέντε φορές από τότε που επιστρατεύθηκα. Όπως έμαθα το 1936, που πρωτοεπιστρατεύθηκα στην Κοζάνη, το 27ο Σύνταγμα συγκροτήθηκε για πρώτη φορά το 1920-22 στη Μικρά Ασία και είχε σκοπό και στόχο, τότε, να χτυπήσει και διαλύσει τους Τσέτες, ανεξάρτητες και ελεύθερες τουρκικές ομάδες, που δρούσαν κυρίως στα μετόπισθεν και έκαναν μεγάλη ζημιά στον ελληνικό στρατό. Είχε τότε μεγάλες επιτυχίες και αργότερα είχε πάντα την έδρα στην Κοζάνη και, όπως τότε τα συντάγματα είχαν τοπικό χαρακτήρα, εκπαίδευε τους κληρωτούς του νομού Κοζάνης με τις επαρχίες Νεαπόλεως (Βοΐου), Γρεβενών, Δεσκάτης, καθώς και Καστοριάς κ.λπ. Έτσι και τώρα το 27ο Σύν/γμα ανέλαβε να καταλάβει τα 3 υψώματα στο Μνήμα της Γριάς. Το 1ο Τάγμα με διοικητή τον Σιακαβάρα θα χτυπούσε το Γκοροτόπι. Το 2ο του Παπαζήση και το 3ο το δικό μου με τον Ηλία Στολιόπουλο θα χτυπούσαμε το Παρατηρητήριο και το διπλανό ύψωμα. Εκτός από το πυροβολικό, αυτή τη φορά είχαμε και μια διμοιρία όλμων με αξιωματικό τον Θεοφάνους Νικ. και Ζαχαριάδη, που ήρθαν και αυτοί πάνω στην πρώτη γραμμή. Ο καιρός τώρα ήταν καλός και βλέπαμε καθαρά όλα τα υψώματα. Το χιόνι βέβαια ήταν το ίδιο, 3-4 μέτρα, και το κρύο πάλι πολύ, όχι

όμως αυτό το πολικό που είχαμε στις 8 Φεβρουαρίου, όταν πρωτοπήγα-
με.

Το βράδυ καθίσαμε σε μια πλαγιά, απ' όπου θα ξεκινούσε η επίθεση. Θυμάμαι, καθίσαμε σε μια φωτιά που ήταν αναμμένη από άλλους. Μαζί μου ήταν και οι δυο Λαρισαίοι. Τους είπα και άλλαξαν τις βρεγμένες κάλτσες και, αφού φάγαμε, τους είπα να πάνε στη διμοιρία τους, που ήταν λίγα μέτρα πιο πέρα. Τους κατατόπισα για μερικά πράγματα, ακόμα τους ευχήθηκα καλή τύχη και έφυγαν.

Λίγο πριν ο λοχαγός μου Μοσχανδρέου μου είπε ότι είχε έρθει ένας ανθυπολοχαγός νέος, που προοριζόταν να αναλάβει τη διμοιρία μου, αλλά, μου είπε, τον βλέπω πολύ ντελικάτον, είναι καλλιτέχνης και πολύ καλομαθημένος. Νομίζω, λεγόταν Σταυρίδης. Διστάζω, μου είπε, να του αναθέσω τη διμοιρία, διότι δεν έχει ιδέα από πολυβόλα και είναι άσχετος από πόλεμο. Τώρα ήρθε από την Αθήνα. Με ρώτησε αν θέλω να την έχω εγώ πάλι τη διμοιρία, που ξέρω και τους άντρες και είμαι από την πρώτη μέρα στον πόλεμο. Δεν ήξερα, αν έτσι ήταν τα πράγματα. Εγώ όμως, που δεν είχα να χάσω τίποτα, διότι έτσι και αλλιώς θα ήμουν στις μάχες, του είπα ότι δεν έχω πρόβλημα και μια που ο ίδιος ο λοχαγός το προτιμούσε, όπως είπε, την κράτησα πάλι τη διμοιρία. Θυμάμαι τη μία ομάδα την είχε τώρα ο δεκανέας Λάζος Ναούμ και την άλλη ένας καινούργιος λοχίας, που μας ήρθε λίγες μέρες πριν από τα έμπεδα Λαρίσης.

Στις 4 Απριλίου, νύχτα, άρχισε το πυροβολικό μας να βάζει και να σφυροκοπάει τις θέσεις των Ιταλών. Το ίδιο έκανε και η διμοιρία όλμων, που ήταν δίπλα μας στην πρώτη γραμμή και σε κάποια στιγμή, που σταμάτησαν τα πυροβόλα, δόθηκε το σύνθημα της εξόρμησης και οι λόχοι όρμησαν με εφ' όπλου λόγχη για τις θέσεις των Ιταλών, που βέβαια ήταν καλά οχυρωμένοι.

Το Γκοροτόπι έπεσε, τελικά, από το τάγμα του Σιακαβάρα. Το Παρατηρητήριο αμυνόταν με πείσμα, παρ' όλο που μια διμοιρία μας ορειβατών έφτασε στα συρματοπλέγματα. Μάλιστα ο λοχίας Γιώργος Παπάς από το Βόλο είχε φτάσει πρώτος και σχεδόν έκοψε με το ειδικό ψαλίδι το συρματοπλέγμα σ' ένα μέρος, όμως δεν πρόλαβε να μπει μέσα, διότι σκοτώθηκε στην προσπάθεια αυτή, και το Παρατηρητήριο δεν έπεσε.

Το διπλανό ύψωμα, ύστερα από πολλές προσπάθειες και προ πάντων απώλειες πολλές, τελικά έπεσε. Εκείνη τη μέρα σκοτώθηκε στο διπλανό ύψωμα από εκείνο που ήμουν εγώ ο συμπατριώτης και φίλος μου Μιχάλης Γούσης, σκοπευτής οπλοπολυβόλου. Έπεσε ηρωικά μαχόμενος για την πατρίδα. Λυπήθηκα πολύ. Κάναμε πάντα παρέα και γλέντια στο χωριό. Ήταν ευχάριστος τύπος.

Οι απώλειες αυτή τη μέρα ήταν πολλές. Το βάρος το σήκωσε το 2ο Τάγμα του Παπαζήση. Ένας Λόχος, ο 7ος ή ο 3ος, σχεδόν διαλύθηκε.

Όπως γράφω πιο πάνω, όλο το βάρος για την κατάληψη των τριών υψωμάτων το ανέλαβε το 27ο Σύνταγμα, που για πρώτη φορά βρέθηκε

όλο συγκεντρωμένο με τα 3 τάγματα. Στη μέση της πλαγιάς, μεταξύ της μεγάλης χαράδρας και των δύο υψωμάτων, στο Παρατηρητήριο και το διπλανό ύψωμα, ήταν η έδρα και η Διοίκηση του Συντάγματος με το διοικητή Ηλία Μπουμπουρίδη και το μικρό επιτελείο, όπως ήταν και ο αρχηγός Μεραρχιακού Πεζικού Μπεγέτης και ο Βασίλης Μποτσικάρης, διοικητής ορειβατικού πυροβολικού. Επίσης εκεί ήταν και οι Διοικήσεις των δύο Ταγμάτων: 2ου του Παπαζήση και 3ου, του δικού μας, με τον Ηλία Στολιόπουλο. Λίγο πιο πάνω ήταν και το ορεινό χειρουργείο και ο σταθμός επιδέσεως με αρκετούς γιατρούς.

Τα υψώματα οι Ιταλοί τα είχαν καλά οχυρωμένα με συρματοπλέγματα και νομίζω ήταν και με ναρκοπέδια.

Το βράδυ στις 4 Απριλίου και στις 5 το πρωί ο λοχαγός μου είπε να πάρω την διμοιρία μου και να ακολουθήσω τον λοχαγό Καραφωτίου(;) (ή Καραφωτιά), διοικητή του 11ου Λόχου του 2ου Τάγματος. Αποστολή μας να καταλάβουμε πάση θυσία το Παρατηρητήριο. Ο λοχαγός Καραφωτίου είναι πολύ ικανός και δραστήριος, μου είπε, και οπωσδήποτε θα έχετε καλές επιτυχίες. Πράγματι τον βρήκα και ξεκινήσαμε για το Παρατηρητήριο, που ήταν 150-200 μέτρα πιο πάνω.

Τότε, θυμάμαι, βρήκα έναν ανθυπολοχαγό από το Βόλο, που κατέβαινε από το Παρατηρητήριο, όπου είχε δοθεί σκληρή μάχη χωρίς αποτέλεσμα και, αφού μιλήσαμε για λίγο, μου είπε:

— Εσείς τώρα οπωσδήποτε θα το πάρετε το Παρατηρητήριο, αλλά να ξέρεις: εκεί στο αριστερό μέρος, που τελειώνει η οξυά και είναι το συρματοπλέγμα, σκοτώθηκε ο συμπατριώτης μας Γιώργος Παπάς, αν τον ξέρεις. Ήταν του Ορειβατικού Συνδέσμου Βόλου. Πολέμησε παλληκαρίσια, έκοψε το συρματοπλέγμα και πάνω που θα ορμούσε με τους άντρες του (ήταν λοχίας), σκοτώθηκε. Φρόντισε, λοιπόν, εσύ, αν πέσει το ύψωμα, να πάρεις τα πράγματά του, να τα στείλουμε στους δικούς του και φρόντισε να τον θάψεις.

Πάντα θυμάμαι καλά την περίπτωση αυτή. Όμως, το Παρατηρητήριο δεν έπεσε και ούτε μου δόθηκε η ευκαιρία να συναντήσω τον ανθυπολοχαγό αυτόν, αν βέβαια έζησε, ή και κανένα μέλος της οικογενείας του Παπά, παρ' όλο που ρώτησα και τον φίλο μου Αντώνη Αραχωβίτη, που ήταν γνωστός του και ήταν και αυτός ορειβάτης.

Έτσι εμείς με τον 1ο Λόχο πιάσαμε θέσεις κάτω από το Παρατηρητήριο, σε απόσταση 100-150 μέτρα σ' ένα ξέφωτο μέρος, φκιάσαμε τα πρόχειρα χαρακώματα και δίπλα είχε πολύ οξυά, πυκνή.

5 Απριλίου.

Από το πρωί άρχισαν οι πρώτες κρούσεις. Το Γκοροτόπι, επιτέλους;

έπεσε όλο από το 1ο Τάγμα του Σιακαβάρα και ήταν σταθερά στα χέρια μας. Δεν έμαθα ποιές και πόσες ήταν οι απώλειες του 1ου Τάγματος.

Το μεσαίο ύψωμα που είχαμε πάρει την προηγούμενη μέρα, ύστερα από σφοδρή αντεπίθεση, οι Ιταλοί, το ξαναπήραν.

Έτσι τώρα τα δύο Τάγματα, 2ο και 3ο, μπαίνουν στη μάχη με όλες τις δυνάμεις που είχαν απομείνει. Στις 5 Απριλίου ήταν η δεύτερη μεγάλη και φονική μάχη, προ πάντων για το δικό μου τάγμα, το 3ο Γρεβενών. Αλλά και το 2ο εκείνη την ημέρα είχε την ίδια τύχη.

Ο διοικητής του 2ου Τάγματος Παπαζήσης, ή «Ψυχή Βαθειά» όπως συνήθιζε να λέει και έμεινε έκτοτε, είχε πάρει δύο επιδόλαια τραύματα και, αφού τα δέσαν οι γιατροί, ξαναμπαίνει στη μάχη. Τον θυμάμαι σαν τώρα με το παγούρι στο χέρι γεμάτο κονιάκ να παροτρύνει τους άνδρες και να λέει: «εμπρός, παιδιά, απάνω τους!». Τότε ακριβώς τον πήρε μια ριπή πολυβόλου ή όλμος, τον μακέλεψε και έπεσε αναισθητος. Οι τραυματιοφορείς τον πήραν αμέσως με το φορείο και τον πήγαν στο ορεινό χειρουργείο, που ήταν 70 μέτρα πιο κάτω· οι γιατροί αμέσως του προσφέραν τις πρώτες βοήθειες και ύστερα, σε αφασία πάντα, τον πήραν στα χέρια οι άνδρες για να τον κατεβάσουν γρήγορα στη Νίτσα και από εκεί να τον προωθήσουν για την Κορυτσά. Οι γιατροί, θυμάμαι, μας είπαν, ότι είναι αδύνατο να ζήσει. Έζησε όμως η Ψυχή Βαθειά. Είχε γερή κράση ο Σαμαρινιώτης αξιωματικός, τα άντεξε όλα και τα ξεπέρασε. Δεν ήξερα ονόματα από τους άλλους του 2ου Τάγματος και δεν μπορώ να αναφέρω κανέναν, εκτός από τους γνωστούς μου συμπατριώτες και φίλους, όπως ήταν: ο Μιχάλης Γούσης, που σκοτώθηκε στις 4 Απριλίου, ο Γιώργος Μέρμηγκας και ο Δημήτρης Καλόγηρος, που σκοτώθηκαν εκείνη τη μέρα 5 Απριλίου, ο Σωτήρης Κούρτης (Τσιμποκλής), που τραυματίστηκε και ο Βασίλης Ρουμπαζάνης, που τον είδα αργότερα σ' ένα αμπρί τραυματισμένον. Από τους δικούς μας εκείνη τη μέρα, 5 Απριλίου, τραυματίστηκε βαριά ο διοικητής του 10ου Λόχου Γεωργόπουλος, και δεν έμαθα αν έζησε τελικά.

Επίσης θυμάμαι καλά την περίπτωση του διοικητή του 9ου ή 6ου Λόχου, εφέδρου υπολοχαγού και φίλου μου Αποστόλη Γκουτζαμάνη, καθηγητή γυμναστή από την Καρδίτσα, που με το πιστόλι στο χέρι πολεμούσε και εμπύχωνε τους άντρες και έλεγε να μείνουν στις θέσεις και να μην αλλάζουν θέσεις και τους βρουν οι σφαίρες ακάλυπτους. Στην προσπάθειά του να σώσει, όσο μπορούσε, τους άνδρες του, έπεσε νεκρός από ριπή πολυβόλου.

Ο έφ. ανθυπολοχαγός της 3ης Διμοιρίας πολυβόλων Βασίλης Γκανάτσος τραυματίστηκε, μάλλον σοβαρά, αλλά επέζησε, όπως έμαθα αργότερα. Πρόσφερε και στην Αντίσταση πολλές υπηρεσίες ως αρχηγός μεγάλων μονάδων.

Πολλές ήταν οι απώλειες σε νεκρούς και τραυματίες αυτή την ημέρα, όμως εγώ δεν θυμάμαι όλα τα ονόματα.

Θυμάμαι, επίσης, την περίπτωση του συμπατριώτη μου από το Αερινό Βασίλη Κωνσταντίνου. Εκείνη τη μέρα, 5 Απριλίου, είδα δίπλα μου σε μικρή απόσταση δύο στρατιώτες να παίρνουν έναν άλλο, που έσκυζε από τους πόνους, για να τον πάνε στο σταθμό επιδέσεως. Τον πλησίασα και τον ρώτησα από ποιο μέρος είναι και μου απάντησε ότι είναι από το Βελεστίνο. Έσκυψα και τον πρόσεξα και μου φάνηκε γνωστή η φυσιογνωμία του — περιττό να πω ότι όλοι είμασταν μαύροι και σε κακά χάλια. Τον ρώτησα πώς λέγεται και μου είπε Κωσταντίνου, μα εγώ τότε δεν ήξερα ότι λεγόταν Κωσταντίνου, τον ήξερα για Μητρέλια. Γνωριστήκαμε τελικά και, αφού του ευχήθηκα καλή ανάρρωση, του είπα ότι σώθηκε με τον τραυματισμό.

Κατά το μεσημέρι μαζί με τον λοχαγό Καραφωτίου και έναν ή δυό ανθυπολοχαγούς ανιχνεύσαμε το μέρος, που την άλλη μέρα, στις 6 Απριλίου, θα κάναμε την επίθεση να πάρουμε το Παρατηρητήριο, που ήταν πολύ καλά οχυρωμένο και έπρεπε κατά τη γνώμη του λοχαγού να διεισδύσουμε από τα αριστερά, μέσα από τις πυκνές οξυές για να τους αιφνιδιάσουμε από τα νώτα.

Στο μεταξύ οι Ιταλοί, που μας είχαν από κάτω 100-120 μέτρα, μας χτυπούσαν συνέχεια με μικρούς ατομικούς όλμους, μια που με τους μεγάλους δεν μπορούσαν να μας χτυπήσουν, γιατί ήμασταν πολύ κοντά. Δεν είχαν όμως επιτυχίες, όπως πάντα, και είχαμε μόνο λίγους τραυματίες. Ενισχύσαμε πολύ τα χαρακώματα.

Σε κάποια στιγμή, όμως, είδαμε να έρχονται και να μας πολυβολούν πολλά αεροπλάνα. Αεροπλάνα, που κατέβαιναν σχεδόν στα 15-20 μέτρα. Ξεφύτρωναν από όλες τις μεριές και από τους αυχένες των κορυφών. Γρήγορα διαπιστώσαμε πως ήταν γερμανικά. Εμείς για πρώτη φορά είδαμε να κατεβαίνουν τόσο χαμηλά και μας έκανε μεγάλη εντύπωση. Είδαμε όμως καθαρά μετά ότι ήταν γερμανικά, βλέπαμε καθαρά τον αγκυλωτό σταυρό και τις ξανθές φάτσες των Γερμανών, ακόμα και το ειρωνικό χαμόγελο τους διακρίναμε. Εμείς όλοι καλυφθήκαμε δίπλα στις πυκνές οξυές. Σε κάποια στιγμή ο λοχαγός μου είπε, αν μπορούμε να κάνουμε αντιαεροπορική βολή. Ναι, του είπα, και πεταχτήκαμε στο χαράκωμα που ήταν πολύ κοντά. Στήσαμε το πολυβόλο για αντιαεροπορική βολή και μόλις φάνηκε ένα αεροπλάνο, που πέρασε από πάνω μας με μεγάλη ταχύτητα, το στρίψαμε λίγο και βάλαμε χωρίς βέβαια αποτέλεσμα. Ύστερα από λίγο πλάκωσαν 3-4 αεροπλάνα προς το μέρος μας και θέριζαν με τα μυδράλια. Ευτυχώς που προλάβαμε και κρυφτήκαμε πάλι μέσα στις οξυές και τα χαρακώματα, διότι ήταν αδύνατο να κάνουμε σωστή βολή, επειδή δεν είχαμε ορατότητα για να έχουμε χρόνο να σκοπεύσουμε. Και τούτο, διότι γύρω-γύρω ήταν οι κορυφές και τ' αεροπλάνα παρουσιάζονταν σαν κομίτες από διάφορες κατευθύνσεις. Ευτυχώς που για το φόβο των όλμων είχαμε σκάψει βαθιά χαρακώματα και ορισμένοι είχαμε κάνει και τρύπες μέσα και μας κάλυπταν.

Τα αεροπλάνα αφού με τα μυδράλια χτύπησαν, όπου έβλεπαν στόχους, διότι δίπλα εκεί είχε πυκνή οξυά και δεν είχαν θέα, και αφού χτύπησαν άσχημα τη Διμοιρία Όλμων, που σχεδόν τη διέλυσαν τελείως και σκοτώθηκαν οι περισσότεροι ολμιστές, έφυγαν. Εμείς δεν μπορούσαμε να εξηγήσουμε πώς βρέθηκαν εκεί στην πρώτη γραμμή τα γερμανικά αεροπλάνα, που κατεβαίνουν τόσο χαμηλά, 15-20 μέτρα. Αργότερα μάθαμε ότι ήταν αυτά που έκαναν τις κάθετες εφορμήσεις.

Ύστερα απο τις πολλές απώλειες και την εξουδετέρωση των ολμιστών μας, η επίθεση που θα γινόταν την άλλη μέρα, στις 6 Απριλίου, για το Παρατηρητήριο, αναβλήθηκε για άλλη μέρα, όπως μου είπε ο λοχαγός Καραφωτίου.

Εμείς, όμως, ξέρουμε ότι η Γερμανία μας κήρυξε τον πόλεμο στις 5 Απριλίου και όχι στις 6, που έγινε η επίσημη κήρυξη βέβαια. Γιατί στα χαρακώματα μας τον κήρυξε στις 5 Απριλίου, ανεπίσημα. Στο μεταξύ εμείς πήραμε και το μεσαίο ύψωμα, που το κρατήσαμε μέχρι το τέλος σταθερά. Έχει μείνει μόνο το Παρατηρητήριο, φρούριο απόρθητο.

Την άλλη μέρα, 6 Απριλίου, οι Ιταλοί άρχισαν πρωί-πρωί να μας χτυπούν με τους όλμους, επειδή είμασταν πολύ κοντά, και τους άλλους που ήταν πιο μακριά με το πυροβολικό.

Κάποια στιγμή μας ήρθε η μεγάλη είδηση (που κάπως την περιμέναμε) ότι οι Γερμανοί μας κήρυξαν τον πόλεμο και επίσημα.

Τα πράγματα τώρα άλλαζαν όλα· σχεδόν όλοι καταλαβαίναμε ότι θα ήταν αδύνατο να αντισταθούμε και στις δυο σιδερόφρακτες αυτοκρατορίες, προ παντός στους δυναμικούς Γερμανούς, ενώ μέχρι χθες ελπίζαμε ότι τους Ιταλούς μπορούσαμε να τους πετάξουμε στη θάλασσα. Ορισμένοι αξιωματικοί, όπως ο Μποτσικάρης και άλλοι, προσπαθούσαν να μας ενθαρρύνουν και να μας πείσουν ότι τουλάχιστον εμείς με την αντίσταση θα τους καθυστερήσουμε πολύ τους Γερμανούς και θα δώσουμε καιρό στους συμμάχους να ετοιμασθούν για τη μεγάλη αντεπίθεση και τη συντριβή του Άξονα, όπως έλεγαν.

Η μέρα αυτή πέρασε χωρίς καμιά σοβαρή ενέργεια ούτε από μας ούτε και από τους Ιταλούς, που ασφαλώς ανεθάρρησαν. Την άλλη μέρα, 7 Απριλίου, λίγο μπροστά από το μεσημέρι, ο λοχαγός μας είπε να ετοιμασθούμε για τη νύχτα, 8 Απριλίου, να κάνουμε την επίθεση σύμφωνα με την διαταγή της Διοίκησης. Προσδιορίσαμε μάλιστα και το δρομολόγιο. Θα πάμε νύχτα, είπε, εγώ με δύο διμοιρίες και εσύ με μια ομάδα με τα πολυβόλα μέσα από τις οξυές απ' τ' αριστερά και θα τους αιφνιδιάσουμε από τα πλάγια. Είδαμε και το μέρος, 50-70 μέτρα πιο μέσα.

Είμασταν τη νύχτα όλοι έτοιμοι και περιμέναμε τη διαταγή, αλλά κάποια ώρα, μετά τα μεσάνυχτα και προτού ξημερώσει, ακούσαμε δικά μας τμήματα από τα δεξιά να βάλουν και να επιτίθενται για να πάρουν το Παρατηρητήριο, που ήταν και δικός μας στόχος, που και πάλι δεν έπεσε. Και ενώ εμείς περιμέναμε από στιγμή σε στιγμή να επιτεθούμε, ήρθε

ένας συνάδελφος και μας είπε: δεν θα κάνετε τίποτα, διότι έκανε επίθεση το 32ο Σύνταγμα από τα δεξιά. Μπορεί η επίθεση αυτή να ήταν κάποια παραπλάνηση για τους Ιταλούς.

Το 32ο Σύνταγμα ασφαλώς θα είχε πολλές απώλειες κι εμείς διερωτώμασταν: μα θα κάνουμε και τώρα επιθέσεις για να χάνουμε τόσους άντρες; Τι σκοπό έχουν αυτές οι επιθέσεις; Την άλλη μέρα, 9 Απριλίου, την περάσαμε και πάλι χωρίς σοβαρές ενέργειες. Στις 10 Απριλίου και ενώ οι Ιταλοί μας βομβάρδιζαν συνεχώς με τους όλμους τους και με τον αέρα που είχαν, με τις πλάτες των Γερμανών, ήρθε ένας σύνδεσμος και μου είπε ότι με θέλει ο λοχαγός μου ο Μοσχανδρέου, να κατέβω πίσω από το άλλο ύψωμα, όπου ήταν η Διοίκηση του Συντάγματος και των δύο ταγμάτων, καθώς και το ορεινό χειρουργείο κ.λπ. Έδωσα οδηγίες στους δύο ομαδάρχες, ανάφερα στο λοχαγό, που υπαγόμενος, Καραφωτίου ότι θα λειψω για λίγο, που με θέλει ο λοχαγός μου, και πήρα τον κατήφορο. Πέρασα τροχάδην το φαλακρό ύψωμα, που βάλλονταν συνέχεια από απέναντι και βρέθηκα στο χώρο της Διοικήσεως.

Πρώτα πέρασα κοντά από το Σταθμό επιδέσεως, το ορεινό χειρουργείο, όπως το λέγαν. Χαιρέτησα τους γνωστούς και φίλους γιατρούς Σαμαρά, Μεζίλη κ.λπ., που με φώναζαν και πήγα κοντά να ιδωθούμε.

Αριστερά και δεξιά ήταν πολλοί οι τραυματισμένοι. Άλλοι βαριά, που ξεψυχούσαν, άλλοι ελαφρότερα και άλλοι κρυσπαγημένοι, που περίμεναν τη σειρά τους να περάσουν από τους γιατρούς. Κάποια στιγμή άκουσα δίπλα μου να με φωνάζουν:

— Λοχία, πατριώτη.

Γύρισα το κεφάλι, αλλά δεν γνώρισα κανέναν. Ένοιωσα τότε να με κοιτάζουν και να λένε:

— Εμείς είμαστε, πατριώτη, οι Λαρισαίοι.

Τότε τους γνώρισα. Αλλά ήταν κατάμαυροι, αδύνατοι και σε πολύ κακά χάλια. Τους χαιρέτησα, τους έδωσα θάρρος και κουράγιο, διότι τους είδα να είναι πολύ απογοητευμένοι, αλλά αυτοί, θυμάμαι, μου είπαν αμέσως, μια που είδαν ότι γνώριζα τους γιατρούς, να τους πω καμιά κουβέντα για να τους στείλουν πίσω στο νοσοκομείο, διότι, όπως είπαν και όπως τους είδα, δεν ήταν καθόλου καλά και θα πέθαιναν. Τους είπα ότι, αν δεν έχουν πολύ σοβαρό λόγο, είναι δύσκολο να φύγουν από εδώ πάνω και τους συνέστησα να κάνουν υπομονή και να μην χάσουν το κουράγιο και να δούμε τι θα τους πουν οι γιατροί. Τότε ο ένας, θυμάμαι, μου έδειξε το πόδι του, που ήταν πρησμένο και μαύρο από κρυσπάγημα, και του είπα:

— Εσύ, βέβαια, θα φύγεις, αλλά φοβάμαι ότι κινδυνεύει το πόδι σου.

Και θυμάμαι, που με ανακούφισα, μου είπε:

— Ας είναι, να γίνει ό,τι γίνει, μόνο να φύγω από την κόλαση αυτή και τη φρίκη. Έχουμε 7 μέρες άπνοι και νηστικοί χωρίς νερό κ.λπ.

Εγώ, φυσικά, δεν θέλησα να τους πω τίποτα. Ήταν αυτοί οι δύο νεα-

ροί από τη Λάρισα, που πριν 10 μέρες μας ήρθαν εθελοντές να πολεμήσουν στην πρώτη γραμμή. Και τα γράφω αυτά, για μια ακόμα φορά, διότι θέλω να τονίσω ότι έχει μεγάλη διαφορά το να διαβάσεις για ένα πόλεμο σε βιβλία ή εφημερίδες από το να τον ζήσει και τον γευθεί κανένας, και μάλιστα στα χαρακώματα και όχι στα μετόπισθεν.

Τα δύο αυτά παιδιά ζήσαν. Ο ένας όμως πέθανε πολύ νωρίς. Ο άλλος έζησε και κάποτε, πριν 32 χρόνια, συναντηθήκαμε στο Βόλο στο πρακτορείο και τα είπαμε για λίγο με πολλή συγκίνηση. Δεν ξέρω τώρα αν ζει. Ξέχασα το επίθετο, που άρχιζε από Παπα... και στους τηλεφωνικούς καταλόγους δεν μπορώ να το βρω.

Ύστερα κατέβηκα πιο κάτω και είδα να με περιμένει ο συμπατριώτης μου Αποστόλης Μιχολίτσης, που τώρα μένει στο Βόλο. Παλιός τυρέμπορος και τώρα συνταξιούχος. Ο Μιχολίτσης ήταν τότε διερμηνέας στο 2ο Τάγμα, επειδή ήξερε τα ιταλικά. Μου είπε, λοιπόν, ο Αποστόλης, μόλις ανταμώσαμε: Ο εξάδελφός σου Βασιλάκης Ίτης, λοχίας ή ανθυπολοχαγός τότε, που ήταν επικεφαλής στις διαβιβάσεις και είχε τον ασύρματο του συντάγματος, μου είπε να σου πω να φυλαχθείς τώρα όσο μπορείς, μια το πολύ δυό μέρες, διότι τη νύχτα απόψε οι Γερμανοί μπήκαν σε ελληνικά εδάφη από τη Σερβία και τραβούν για την Αθήνα και εμείς οπωσδήποτε θα εγκαταλείψουμε την Αλβανία. Μόνο, μου τόνισε, να μη σου φύγει κουβέντα, γιατί έχουμε Στρατοδικείο. Του είπα να μείνουν ήσυχοι και τράβηξα για τη σκηνή του λοχαγού μου Μοσχανδρέου, ο οποίος, αφού με ρώτησε για τους άντρες με πολύ ενδιαφέρον, είπε στον ιπποκόμο του και μου έφερε τσάι, κονιάκ κ.λπ. Μου είπε ύστερα με αργή και σταθερή φωνή:

— Ξέρω, λοχία, πόσο είσαι σωστός και προσεκτικός, αφού ξέρω ότι, ενώ είχες πάντα τις πιο δύσκολες και επικίνδυνες αποστολές, έχεις τις λιγότερες απώλειες. Και πρόσθεσε: Κοίταξε, όμως, τώρα όσο γίνεται περισσότερο να οργανώσεις καλύτερα τα χαρακώματα, γιατί βλέπω πως οι Ιταλοί τώρα με τους Γερμανούς, που μας χτυπούν και αυτοί, πήραν θάρρος και θέλουν τώρα να βγάλουν το άχτι τους για τα όσα έπαθαν. Φυλαχθήτε, λοιπόν, όσο μπορείτε λίγες μέρες, να δούμε τι θα γίνει.

Είχα καταλάβει από την πρώτη στιγμή τι ήθελε να πει ο λοχαγός, μια που είχα μάθει νωρίτερα τα τελευταία νέα, και του απάντησα:

— Να είσαι ήσυχος, κύριε λοχαγέ.

Άλλωστε εμείς από τις 6 του μηνός, που οι Γερμανοί μας κήρυξαν τον πόλεμο, δεν κάνουμε άλλη δουλειά από το να οργανώνουμε το μέρος, να σκάβουμε βαθιά και δίπλα, να κάνουμε στοές για να είμαστε ασφαλισμένοι από τους όλμους, που τώρα βάζουν συνέχεια οι Ιταλοί. Έτσι ούτε εμείς ούτε οι Ιταλοί θα τολμήσουν να κάνουν καμμία επιθετική ενέργεια για να σκοτωθούν τζάμπα.

Ευτυχώς που οι άντρες της διμοιρίας μου είχαν κατανόηση και ήξεραν και αυτοί πως ήταν τα πράγματα και σκάβαμε όλοι και διορθώναμε τις

θέσεις για να αποφύγουμε απώλειες. Διότι τώρα τελευταία μας έβαλλαν συνέχεια με τους όλμους και είχαν και σχετικές επιτυχίες και τα βλήματα σκάζαν ανάμεσά μας, αλλά εμείς είμασταν μέσα στις τρύπες βαθιά, σαν τα ποντίκια

Θυμάμαι, δίπλα μου ήταν ο συμπατριώτης μου Γιαννακούλης Σαμαράς από το Περιβόλι και τα λέγαμε. Αυτός ήταν στον 11ο Λόχο, που εγώ ακολουθούσα. Είμασταν όμως αυτές τις μέρες μαζί, η διμοιρία του και η διμοιρία μας. Τα λέγαμε, λοιπόν, εκεί και έβλεπα ότι δεν πρόσεχε, όσο χρειάζονταν, αυτές τις στιγμές. Τουλάχιστον το ατομικό του όρυγμα δεν ήταν όσο έπρεπε βαθύ και θυμάμαι που έλεγε: άμα είναι να σε βρει, Βασίλη, θα σε βρει. Όμως εκείνη τη μέρα πείστηκε ότι πρέπει να προφυλαχτούμε. Και οι δυο μαζί βαθύναμε αρκετά το όρυγμα. Είχε σκοτωθεί και ένα παιδί δίπλα μας.

Στον 11ο Λόχο έμαθα πως ήταν και ο Νούλης Ψυχούλας, φίλος παλιός και αυτός, όμως εγώ δεν τον βρήκα. Ίσως ήταν σε άλλη διμοιρία, που ήταν δεξιότερα, ως ημιονηγός. Επίσης στον ίδιο λόχο ήταν και ο Λευτέρης Τσιούτσιος. Στο 2ο Τάγμα ήταν και οι Χρήστος Γύτσης, Τάκης Βράκας, Νάκος Σαράντης, Γ. και Ι. Καλόγηρος. Επίσης γνωστοί, που είχαν ανέβει στο Μνήμα της Γριάς, ήταν ο Στέργιος Μπέης στον 10ο Λόχο, Νικ. Κουβάτας, ημιονηγός, στον 6ο Λόχο, Μήτσος Κουβάτας, ημιονηγός, Θανάσης Καζάκος, Βασίλης Βαρδούλης, Κώστας Μπομπότης, Γιάννης Λαλόπουλος, Κώστας Καλτσάς. Είχε έρθει με τη διμοιρία βαρέων πολυβόλων στις 6 Απριλίου. Στην ίδια διμοιρία ήταν και ο Γιώργος Παλληκάρης, που ήταν στο λόχο βαρέων πολυβόλων επιλοχεύων και έμενε στο χωριό Οσνάτι. Επίσης οι Τριαντ. Καραμπερόπουλος, Γεώργιος Καλόγηρος, Γιάννης Καλόγηρος και Ρόκας. Από το Βόλο ήταν ο Γιάννης Ξενάκης, ο Μήτσος Μεθανής, που είχε ζαχαροπλαστείο στην οδό Ερμούκαι ο Γιάννης Καλές που είχε βαφείο στον Άγιο Νικόλαο Βόλου, Θωμάς Παναγιωτόπουλος από τη Νεάπολη και ένας που είχε παντοπωλείο στα Παλιά Βόλου προς το χάνι Κουτσορρίζου.

Η 11η Απριλίου πέρασε σχεδόν με μικροενοχλήσεις και από τις δυο πλευρές.

Οπισθοχώρηση.

12 Απριλίου, μέρα Σάββατο του Λαζάρου. Ο καιρός πολύ φουρτουνιασμένος, πολύ κρύο και τα σύννεφα άσπρα. Ήταν χιονιάς. Σε λίγο άρχισε κιόλας να πέφτει ψιλό και πυκνό χιόνι. Κατά το μεσημέρι ήρθε ένας σύνδεσμος και μου έφερε την διαταγή του λοχαγού Μοσχανδρέου, που έλεγε να πάρω την διμοιρία με όλα τα πράγματα, χωρίς να αφήσουμε ούτε έναν κάλυκα (θυμάμαι ήταν η διαταγή για όλο το Μέτωπο) και αφού

αφήσω ένα πολυβόλο με ανάλογους άνδρες, που θα παρενοχλεί ως το σούρουπο τους Ιταλούς, μετά να κατέβει στο χωριό Νίτσα, όσο γινόταν συντομότερα. Εγώ δε με την κύρια δύναμη να συμπτυχθούμε αμέσως στην έδρα του τάγματος.

Είπα στον λοχαγό Καραφωτίου, που βρισκόμουν μέχρι τώρα υπο τις διαταγές του, ότι με διαταγή του λοχαγού μου πρέπει να φύγω. Αυτός, όμως, είχε αντιρρήσεις, διότι, όπως έλεγε, σ' αυτόν έπρεπε να υπακούσω. Εγώ του είπα ότι πήρα διαταγή από τον δικό μου λοχαγό να τον ακολουθήσω και ότι τώρα αυτός πάλι με διατάζει να φύγω.

Στο μεταξύ, όμως, ένας άλλος σύνδεσμος έφερε και στον Καραφωτίου την ίδια διαταγή για τη σύμπτυξη και ο Καραφωτίου μου είπε να περιμένω 10 λεπτά για να φύγουμε όλοι μαζί. Και έτσι σε λίγο εγκαταλείψαμε τα χαρακώματα και πήραμε τον μεγάλο δρόμο της επιστροφής. Το χιόνι έπεφτε συνέχεια πολύ πυκνό και μας ήρθε κουτί, διότι μας διευκόλυνε, καθώς μας δημιούργησε ένα μεγάλο παραπέτασμα από τα βλέματα των Ιταλών, που ασφαλώς παραδοκούσαν να μας βάλουν, και προπαντός δεν πήραν χαμπάρι ότι αυτή τη μέρα αδειάσαμε όλο το μέτωπο, τουλάχιστον στο δικό μας τομέα.

Σε λίγο στο χώρο, που ήταν η διοίκηση του 27ου Συντάγματος είχε συγκεντρωθεί όλος ο στρατός των 3 ταγμάτων και μόνον οι πυροβολητές περίμεναν με ανυπομονησία να έρθουν οι ημιονηγοί για να φορτώσουν τα πυροβόλα και τα βαριά πολυβόλα.

Μαρτύρησαν εκείνη τη μέρα οι ημιονηγοί μέσα στα χιόνια, χωριστά ο φόβος μην πιασθούν αιχμάλωτοι από τους Ιταλούς, την τελευταία μέρα του πολέμου.

Με ανάμεικτα συναισθήματα κατεβαίναμε προς τη Νίτσα και από κει, ξέραμε, προς την Ελλάδα. Για μας που ζήσαμε συνέχεια μέσα στα χαρακώματα και πάντα με το φάντασμα του θανάτου τώρα ήταν μια λύτρωση και μια ελπίδα ότι είναι δυνατό να ζήσουμε και να γυρίσουμε πίσω στην πατρίδα, στα χωριά μας και στους δικούς μας και ό,τι γίνει, θα γίνει για όλους πλέον και δεν θα είμαστε εμείς μόνον οι μελλοθάνατοι.

Η σκέψη, όμως, ότι αφήνουμε πίσω, στα άχαρα αυτά βουνά, τόσους φίλους και συναδέλφους, που άφησαν την τελευταία πνοή και τα κόκκαλά τους, μας γέμιζε πίκρα και στεναχώρια.

Ο δεκανέας Λάζος Ναούμ δεν μπορούσε να το χωνέψει πως ήρθαν έτσι τα πράγματα και ύστερα από τόσες επιτυχίες και δόξες να γυρίσουμε τώρα ταπεινωμένοι.

Θυμάμαι, του είπα:

— Όχι, δεν γυρίζουμε εμείς ταπεινωμένοι, γυρνάμε νικητές και περήφανοι!

Με πολύ δυσκολία κατεβαίνομε, όλος ο στρατός, τον κατήφορο για τη Νίτσα. Κάπου-κάπου συναντάμε καθυστερημένους ημιονηγούς, που πρέπει να βγουν ψηλά στις κορυφές να φορτώσουν τα πυροβόλα και τα

υλικά. Αυτοί αγωνιούν τώρα πολύ μην τους πάρει η μέρα πάνω στο Μνήμα της Γριάς και αιχμαλωτισθούν.

Εμείς κατεβαίνουμε, όσο μπορούμε γρηγορότερα, λες και έχουμε φτερά στα πόδια μας. Απέναντι φάνηκε πάλι η όμορφη πολιτεία με τα φώτα της, η Αχρίδα*, που τόσα πολλά καλά είχα ακούσει μικρός από τον πατέρα μου και άλλους γερόντους. Γιατί πολλοί ήταν παλιότερα οι Περιβολιώτες** που πήγαιναν εκεί τα καλοκαίρια και από το Βελεστίνο και προπαντός από τα χωριά της Λάρισας Τόιβασι, Τζαμί, Μακρυχώρι κ.λπ. Ακόμα μου θύμιζε τώρα τις αφηγήσεις που διάβαζα στο βιβλίο «Ηρώων και Μαρτύρων Αίμα» του φλογερού πατριώτη Ίωνα Δραγούμη, που έτρεχε σ' αυτά τα μέρη και παρακινούσε και ξεσήκωνε τους Έλληνες, για να ελευθερώσουν τη Μακεδονία. Κι εμείς είχαμε κάνει τάμα να επισκεφτούμε την Αχρίδα, αν ζήσουμε. Τώρα βλέπουμε ότι είναι δυνατό να πραγματοποιηθεί το όνειρο αυτό.

Αργά το βράδυ φτάσαμε στη Νίτσα και αμέσως ο σιτιστής του λόχου, λοχίας Κώστας Λάππας από την Καρδίτσα, μοίρασε σε όλους μας δέματα με ιματισμό και τρόφιμα, ό,τι υπήρχε. Η διαταγή ήταν να μην μείνει τίποτα σε Αλβανικό μέρος. Μεσάνυχτα σχεδόν και αφού έφτασαν όλα τα τμήματα, που είχαμε αφήσει στα μέτωπα για παραπλάνηση του εχθρού, ο μεγαλύτερος όγκος ξεκίνησε από τα δεξιά προς τις παράγκες, όπου ήταν και η γέφυρα του ποταμού Δεβόλη κατεβαίνοντας από Νίτσα προς κάμπο Κορυτσάς.

Η ανατολή μας βρήκε σ' ένα ύψωμα πάνω από τις παράγκες. Από κει διακρίνονταν καθαρά σήμερα οι κορυφές των Ελληνικών βουνών Γράμμου και Βίτσι και η χαρά και συγκίνηση μας ήταν μεγάλη.

Δεξιά, όμως, και πίσω φαίνονταν ολοκάθαρα τώρα οι κορυφές στο Μνήμα της Γριάς, όπου ζήσαμε τραγικές στιγμές και αφήσαμε εκατοντάδες παλληκάρια. Και ο πόνος ήταν μεγάλος. Το μυαλό μου πήγε τώρα στα 3 παλληκάρια, φίλους και συμπατριώτες, που είχαν σκοτωθεί λίγες μέρες νωρίτερα. Στο Μιχάλη Γούση, το Γιώργο Μέρμηγκα και το Δημήτρη Γ. Καλόγηρο, όλα ανύπαντρα παιδιά, κι εγώ, θυμάμαι, ένοιωσα εκεί-

* Πόλη του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου της Μακεδονίας στο ΒΔ μέρος της που ανήκει σήμερα στη Γιουγκοσλαβία. Βρίσκεται στο ΒΑ μέρος της ομώνυμης λίμνης στη θέση όπου βρισκόταν η αρχαία οχυρή πόλη Λυχνιδός, από την οποία και η λίμνη ονομάζεται και Λυχνίτιδα ή Λυχνιδός. Στα χρόνια της τουρκοκρατίας ήταν έδρα Τούρκου μουτεσαρίφη και κατοικούσαν παλιότερα από Σέρβους, Έλληνες (κυρίως βλαχόφωνους), Βούλγαρους, Αλβανούς και λίγους Εβραίους. Η περιοχή Αχρίδας φημίζεται για τις φυσικές καλλονές της και τα σπουδαία βυζαντινά μνημεία της.

** Στην περιοχή Αχρίδας, στις πλούσιες θερινές βοσκές της, πήγαιναν κυρίως πριν το 1912 Περιβολιώτες κτηνοτρόφοι για «ξεκαλοκαιριά», τότε που ήταν πολυάριθμα τα κοπάδια του Περιβολιού με τους μεγάλους τσελιγκάδες, οπότε δεν επαρκούσαν, αν και απέραντες, οι εκτάσεις του χωριού για όλα τα κοπάδια.

Βλάχοι κτηνοτρόφοι πήγαιναν επίσης από τη Δυτική Μακεδονία στις θερινές βοσκές του βουνού Περιστερί κ.λπ. της Βόρειας Μακεδονίας.

νη την στιγμή (13-4-1941) ότι κάτι πρέπει να γράψω για την περίπτωση και στο μπλοκάκι έγραψα ένα τραγούδι, που τραγουδιόταν σε αργό δημοτικό σκοπό, όπως τα περισσότερα τραγούδια των Βλάχων, Κοπατσαρέων* κλπ. καθώς και το Αγραφιώτικο "Μάνα, με κακοπάντρες".

Το γράφω, λοιπόν, και αυτό μαζί με τις άλλες αναμνήσεις:

Πουλί μ', σαν πας στο Ελληνικό, σαν πας στο Βελεστίνο,
χαιρέτα τημανούλα μου, αδέρφια και ξαδέλφια
και μια μικρή που καρτερεί, στεφάνι για να βάλει.
Πες τους να μη με καρτερούν, να μη με περιμένουν.
Τι ήταν γραφτό της μοίρας μου να μη με ξαναδούνε.
Στης Αλβανίας τα βουνά, πάνω στης Γριάς το Μνήμα,
ν' αφήσω το κορμάκι μου, τα δόλια κόκκαλά μου.

Ύστερα πήραμε το δρόμο για το Μαλίκι και την Κορυτσά. Οι αξιωματικοί μας λέγαν συνέχεια να προχωρούμε γρήγορα για να μην μας κλείσουν οι Ιταλοί, που έρχονταν από το Ελβασάν και το Πόγραδετς, από τη δημοσιά.

Νύχτα σ' ένα ύψωμα κοντά στο Μαλίκι, οι δυο διμοιρίες πολυβόλων, η 1η δική μου και η 2η του ανθυπολοχαγού Σίσκου, έχουμε παραταχθεί σε θέση μάχης σε κάτι βουναλάκια. Είμαστε οπισθοφυλακή όλου του στρατού που οπισθοχωρούσε, που ήταν μπροστά μας προς την Κορυτσά και την Ελλάδα. Πρέπει να ήταν 3-4 μεραρχίες.

Θα ήταν 12 τα μεσάνυχτα Κυριακή των Βαΐων προς Μεγάλη Δευτέρα, όταν ήρθε ο ανθυπολοχαγός Σίσκος, που ήταν πιο δεξιά, και μου είπε: Τί καθόμαστε, Βασίλη; Οι ιπείς, που είχαν μείνει τελευταίοι, έφυγαν και από μακριά ακούγονται οι Ιταλοί που έρχονται. Σηκωθήκαμε αμέσως, φορτώσαμε τα πολυβόλα και ξεκινήσαμε, όσο μπορούσαμε πιο γρήγορα.

Φτάσαμε σε λίγο την τεράστια φάλαγγα που οπισθοχωρούσε πολύ αργά από πολλά εμπόδια. Σ' αυτήν την πορεία, θυμάμαι, ότι κοιμόμασταν όλοι και βαδίζαμε σαν τους υπνοβάτες. (Άκουγα κάποτε τον πατέρα μου και άλλους κираτζίδες, αγωγιάτες, που μολογούσαν γι' αυτό και δεν το πίστευα).

* Κοπατσαραίοι ονομάζονται από τους άλλους Δυτικομακεδόνες και τους Θεσσαλούς οι ημιορεινοί κάτοικοι 18 περίπου χωριών της επαρχίας και του νομού Γρεβενών στα όχι ιδιαίτερα ψηλά υψώματα της Β. Πίνδου λίγο χαμηλότερα από τα Βλαχοχώρια. Είναι ελληνόφωνοι, γνωρίζουν όμως λίγοι και τα βλάχικα λόγω της επικοινωνίας τους με τους γείτονες τους βλαχόφωνους, μεταξύ των οποίων και των Χασιωτών, κατοίκων. Κατά μια άποψη είναι παλιοί βλαχόφωνοι εξελληνισμένοι από πολλά χρόνια. Είναι κυρίως κτηνοτρόφοι και αγωγιάτες και λιγότερο γεωργοί. Πολλοί ασχολούνταν παλιότερα με παραδοσιακά βιοτεχνικά επαγγέλματα, όπως του σαμαρά, κτίστη, ξυλουργού, τσαρουχοποιού, καρβουνιάρη, ράπτη κλπ., ακόμα και του ζωοκλέπτη και αλογοσύρτη.

Γύρω στις 3-4 το πρωί, νύχτα, περνούσαμε την Κορυτσά, πάντα τελευταίοι. Ορισμένοι στρατιώτες, θυμάμαι, έλεγαν νωρίτερα ότι στην Κορυτσά θα σπάσουμε τζάμια από μαγαζιά και θα πάρουμε διάφορα πράγματα. Σ' αυτούς εμείς είπαμε όχι. Εκτός ότι δεν είναι σωστό αυτό, μάθαμε από σίγουρες πηγές ότι έχουν ετοιμαστεί ομάδες Αλβανών και Ιταλών, που

Κολοκοτρώνης Δημήτριος, Βελεστινιώτης στρατιώτης. Σκοτώθηκε στις 22.12.1940 στο ύψωμα 1200.

δρουν τώρα σαν ανεξαρτητοι, και οπωσδήποτε μπορούν να κάνουν μεγάλη ζημιά και ίσως σκοτωθούν τζάμπα πολλοί. Γι' αυτό να μην ξεκοπεί κανένας. Πράγματι, κανένας δεν ξεκόπηκε και κατάκοποι όπως είμασταν, ακολούθησαν όλοι.

Χαράματα τη Μεγάλη Δευτέρα, 14 Απριλίου, βρεθήκαμε σ' ένα χωριό δεξιά από την Κορυτσά, όπως ερχόμασταν, σε απόσταση 4 χιλιομέτρων περίπου στα ριζά του Μοράβα. Η διμοιρία μου είναι πάλι οπισθοφυλακή και είμαστε όλοι παρόντες και τελευταίοι. Έρριξα μια ματιά μπροστά και είδα την τεράστια οφιοειδή φάλαγγα, 40-50 χιλιάδες στρατός μας, που οι πρώτοι ήταν στην κορυφή του Μοράβα, που ήταν χιονισμένη. Ύστερα κοίταξα πίσω και είδα τη μεγάλη μηχανοκίνητη φάλαγγα των Ιταλών, 3-4 χιλιόμετρα πίσω, που έμπαινε στην Κορυτσά. Ξέραμε, όμως, ότι δεν θα μας πλησίαζε, όπως επίσης ξέραμε ότι και τα γερμανικά αεροπλάνα που περνούσαν από πάνω μας δεν θα μας βομβάρδιζαν.

Εκεί στο όμορφο αυτό χωριουδάκι έστειλα δυο στρατιώτες να ζητήσουν ψωμί, διότι μας είχε τελειώσει από την άλλη μέρα. Γύρισαν, όμως, χωρίς ψωμί, διότι, όπως τους είπαν, δεν είχαν. (Μάλιστα τους είπαν ότι δεν έχουν στ' αρβανίτικα: Το συνηθισμένο σε όλους "σκα" και άλλοι στα αρβανιτοβλάχικα "ίτσι"). Τότε, θυμάμαι, πήγα μόνος μου σ' ένα πολύ περιποιημένο σπίτι που ήταν προς την άκρη και ζήτησα ψωμί από μια γυναίκα 40-50 χρονών στα βλάχικα. Μου είπε ότι πέρασε πολύς στρατός και ό,τι είχαμε το δώσαμε, αλλά, είπε, ό,τι έχω κρατήσει για τα παιδιά να σου δώσω. Άλλωστε, όπως είδε, είμασταν οι τελευταίοι στρατιώτες.

Έφερε σε λίγο ένα καρβελάκι ψωμί, ένα μπουκάλι τσίπουρο και μερικά καρύδια, «νουύτσι», όπως τα λέγαν αυτοί. Αφού ευχαρίστησα και τη χαιρέτησα, μου ευχήθηκε γιομάτη καλοσύνη και συγκίνηση:

— Να πάτε, παιδί μου, όλοι καλά στα σπίτια σας, στις manάδες και στις γυναίκες σας. Και με τρεμάμενη φωνή άκουσα να λέει: Ο Χριστός και η Παναγιά να σας φυλάει, ώσπου να φτάσετε στα σπίτια σας.

Την ευχαρίστησα ξανά και τη χαιρέτησα με το χέρι και έτρεξα άμέσως στους άντρες μου, που με περίμεναν με ανυπομονησία, διότι φοβόνταν μην έρθουν οι Ιταλοί, που όμως πρέπει να είχαν διαταγή να μην μας βάλουν, εκτός αν φοβόνταν περισσότερο αυτοί και δεν ήθελαν να εμπλακούν σε μάχες και να χάσουν έστω και ένα άντρα, μια που έβλεπαν ότι εμείς φεύγαμε.

Εδώ θα αναφέρω τώρα ένα περιστατικό, που συνέβη εκείνη την ώρα και, νομίζω, πρέπει να το γράψω, διότι από τη ζωή του πολέμου όλα έχουν ενδιαφέρον για όσους φυσικά τα έζησαν και για όσους ενδιαφέρονται να τα μάθουν.

Όπως γράφω και πιο πάνω, η διμοιρία του Σίσκου και η δική μου είμασταν οπισθοφυλακή όλης της φάλαγγας. Εγώ ήμουν τελευταίος με την διμοιρία μου και έβλεπα και ορισμένους ξένους στρατιώτες ξεκομμένους

απο τις μονάδες τους ή βραδυπορούντες. Μόλις, λοιπόν, ξεκινήσαμε τον ανήφορο, σε μια μεγάλη πέτρα είδα ακουμπισμένο όρθιο και με το όπλο στο χέρι τον συμπατριώτη μου και γείτονα Βασίλη Βαρδούλη, που κοιμόταν όρθιος του καλού καιρού. Πρέπει ν' αναφέρω ότι ο Βασίλης ήταν πολύ σκληραγωγημένος, ψύχραιμος και πολύ γερός άντρας. Πλησίασα, τον σκούνησα για να ξυπνήσει. Κάτι μουρμούρησε, που δεν κατάλαβα. Τον ρώτησα τι κάνει, που είναι, σε ποιά τάγμα... Όμως, έτσι αφηρημένος μου είπε: καλά, και δεν είδα να συνέρχεται. Είδα μόνον ότι ξεκίνησε να φύγει. Είπε, λίγο μεπρδεμένα, ότι είναι σιτιάρχης και πήρε τον κατήφορο προς τους Ιταλούς. Τον έπιασα από το μπράτσο, φώναξα και έναν στρατιώτη και μαζί ξεκινήσαμε τον ανήφορο. Αυτός ακολούθησε μηχανικά χωρίς να πει λέξη. Λίγο πιο πάνω βρήκαμε μια ανάβρα δίπλα από το δρόμο, καθήσαμε, ήπιαμε νερό, ρίξαμε και στα μούτρα μας λίγο, έδωσα και στον Βασίλη. Ήπιε κι αυτός και τότε τον είδα να συνέρχεται και να ρωτάει: Τι γίνεται, βρε Βασίλη, εδώ είσαι; κλπ. Ύστερα μου είπε:

• — Από το Βόλο μας έστειλαν ευθεία στην πρώτη γραμμή και στη μπούκα, στα χαρακώματα, στο Μνήμα της Γριάς.

Εκεί δηλαδή, που είμασταν εμείς και πάθαμε πολύ μεγάλες ζημιές και είχαμε μείνει οι μισοί. Και συνέχισε ο Βασίλης να λέει ότι ποτέ δεν φαντάζονταν ότι είναι τόσο τρομερός ο πόλεμος. Έχουμε, μου είπε, 5-6 μέρες μέσα στα χαρακώματα μαζί με σκοτωμένους, τραυματισμένους. Μέσα σε 3-4 μέτρα χιόνι, χωρίς να βάλουμε μπουκιά στο στόμα, χωρίς νερό και, το σπουδαιότερο, χωρίς να κλείσουμε μάτι ούτε στιγμή.

Έτσι ήταν. Είχαν έρθει από τα έμπεδα του Βόλου και έπεσαν στη χειρότερη περίπτωση απότομα. Τότε ήρθαν εκεί πάνω στις 7 Απριλίου πολλοί από την περιοχή του Βόλου και όλοι μεγάλες κλάσεις, νομίζω του 1925-26 που αναφέραμε μερικούς παραπάνω.

Αργά το βράδυ της Μεγάλης Δευτέρας φτάσαμε στο μεγάλο ελληνικό χωριό Δάρδα. Είμασταν κατάκοποι και νηστικοί. Διαδόθηκε ότι θα μας έδιναν ξηρά τροφή, αλλά δεν θυμάμαι αν μας έδωσαν. Καθίσαμε για να ξεκουραστούμε όλο το τάγμα, όπως και όλος ο Στρατός, που ήταν συγκεντρωμένος σ' αυτό το χώρο και εκεί ψευτοκοιμηθήκαμε. Δεν θυμάμαι τι ώρα ήταν, όταν ήρθε ένας ιππέας νύχτα και φώναζε να φύγουμε γρήγορα. Ξεκινήσαμε αμέσως και κάποτε φτάσαμε στο ποτάμι κοντά στα σύνορα, που αυτή την εποχή είχε πάρα πολύ νερό, επειδή έλυναν τα πολλά χιόνια, που είχαν τα γύρω βουνά. Κάπου εκεί κοντά υπήρχε μια γέφυρα, αλλά ποιός να πρωτοπεράσει, αφού όλος ο στρατός του δεξιού μετώπου είχε συγκεντρωθεί εκεί!

Ένας αξιωματικός καθόταν καβάλλα σ' ένα άλογο και ξεχώριζε τα τάγματα, ποιά θα περνούσαν από τη γέφυρα και ποιά τάγματα θα περνούσαν από μέσα από το ποτάμι. Το τάγμα το δικό μας έπρεπε να περάσει από το ποτάμι.

Φτάσαμε τελικά στο ποτάμι, που το είδαμε ότι ήταν πολύ θολό και ορμητικό. Είδαμε, όμως, μες στο ποτάμι μια σειρά ψηλούς και μπρατσωμένους στρατιώτες, πιασμένους χέρι χέρι που είχαν κάνει φράγμα από την μια άκρη ως την άλλη. Κι αυτό για να κόψει την ορμή, που είχε το ποτάμι σ' αυτό το μέρος. Μπήκαμε όλοι στο ποτάμι, που σε μεριές-μεριές το νερό μας έφτανε μέχρι το λαιμό. Τελικά το περάσαμε, όμως ακούσαμε ότι πολλοί παρασύρθηκαν και πνίγηκαν την τελευταία ακριβώς ώρα και ήταν επόμενο. Πολύς ο στρατός και η γεφυρούλα μία.

Επιστροφή στην Ελλάδα.

Μετά περάσαμε το ποτάμι, μούσκεμα ως το κόκκαλο, κι όλα τα πράγματα μας στάζαν νερό, τουρτουρίζοντας από το κρύο, ταλαιπωρηθήκαμε αρκετά και τελικά βρεθήκαμε χαράματα, Μεγάλη Τρίτη, σ' ένα λόφο ελληνικό. Ήταν ανάμεσα από τους Κομνηνάδες και την Καλή Βρύση.

Πέσαμε όλοι συγκινημένοι και φιλήσαμε το άγιο χώμα της πατρίδος μας. Εκείνη την ημέρα είδαμε ανάμεσά μας και ορισμένους Σέρβους αξιωματικούς και οπλίτες, που ήταν φυσικά αντίθετοι προς τους Γερμανούς, και οπισθοχωρούσαν για να φύγουν και αυτοί προς Αίγυπτο ή Τουρκία. Κατά το μεσημέρι ριχτήκαμε, όπως κατεβαίναμε, δεξιά σε κάτι ορεινά χωριά Σπήλιος (παλιά Ζηκόβιστα) κλπ. Κάτω αριστερά βλέπαμε τη δημοσιά που ερχόταν από Καστοριά, Άργος Ορεστικό (Χρούπιστα), Νεάπολη (Λιψίστα) για Γρεβενά. Εκεί είδαμε και την πρώτη γερμανική φάλαγγα, που προχωρούσε προς Γρεβενά, Καλαμπάκα. Σε κάποια στιγμή μάλιστα είδαμε πίσω από μια μαγούλα (γήλοφο) δύο πυροβόλα να βάλουν προς τη γερμανική φάλαγγα, που αναγκάστηκε μετά να σταματήσει. Ύστερα, όμως, από λίγη ώρα είδαμε να έρχονται πολλά αεροπλάνα και να ορμούν προς τα πυροβόλα (ήταν τα καθέτου εφορμήσεως) και να τα αχρηστεύουν.

Αυτή, νομίζω, ήταν η πρώτη και τελευταία αντίσταση* στα γερμανικά στρατεύματα κατά την εισβολή τους, που τώρα ανενόχλητα προχωρούσαν προς τα Γρεβενά και Καλαμπάκα.

Αυτό βέβαια έγινε μόνον στο χώρο αυτό. Εμείς όμως, 40-50 χιλιάδες στρατός, είμασταν στα χωριά αυτά χωρίς κανένα προορισμό. Οι αξιωματικοί μας, οι περισσότεροι, δεν φαίνονταν καθόλου. Θυμάμαι μόνον στο χωριό Σπήλιος τον υπασπιστή του Συντάγματος Σισμανίδη Δημήτρη, που τον ήξερα από το 1936, που μας μίλησε τότε εκεί υπό βροχή και μας έλεγε να μη διαλυθούμε.

*Ο συγγραφέας εννοεί την αντίσταση της μονάδας του κι όχι όλου του ελληνικού στρατού (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

Η προπαγάνδα είχε αρχίσει να πέφτει στο στρατό, ότι «πρέπει όλοι να φύγετε, να διαλυθείτε και να πάτε στα σπίτια σας. Και ότι οι Γερμανοί θα σας βοηθήσουν με κάθε μέσον». Και η διάλυση άρχισε και γενικεύθηκε. Θυμάμαι επίσης και τον αντισυνταγματάρχη Βασίλη Μποτσικάρη, που είχε γίνει θρυλικός στο δεξιό μέτωπο με τις μεγάλες επιτυχίες του και τη δράση του γενικώς και που τώρα προσπαθούσε να συγκρατήσει τους στρατιώτες να μη διαλυθούν.

Με την ευκαιρία τον θυμήθηκα πάλι, γιατί τον έζησα από κοντά 6 μήνες, πάντα στην πρώτη γραμμή στα χαρακώματα, μαζί με τον επίσης δραστήριο συνταγματάρχη Μπεγέτη, αρχηγό Μεραρχιακού Πεζικού. Κάποια μέρα πάνω στα χαρακώματα έκατσα και έγραφα τους παρακάτω στίχους, που νομίζω πρέπει να γραφτούν. Διότι πραγματικά οι δύο τους πρόσφεραν πολύτιμες υπηρεσίες και όλος ο στρατός τους εκτιμούσε.

Στους Ήρωες

Δόξα, τιμή στους ήρωες, στο ταιριαστό ζευγάρι.
Στον σταυραϊτό Μπεγέτη μας, στον βάρδο Μποτσικάρη.

Σ' αυτούς στεφάνια πλέξετε, νά 'ναι δάφνης κλωνάρια,
γιατί φανήκαν ήρωες, στη μάχη παλληκάρια.

Μοράβα, Κάμια, Πόγραδετς και στις Γριάς το Μνήμα,
τσακίσανε τους Ιταλούς, τους πήραν βήμα-βήμα.

(Μάρτιος 1941)

Μ. Τετάρτη και Μ. Πέμπτη τριγυρνούσαμε στα χωριουδάκια αυτά της Δυτικής Μακεδονίας χωρίς κανένα σκοπό νηστικοί, διότι δεν είχαμε συσσίτιο και ούτε βρίσκαμε τρόφιμα στα φτωχά αυτά χωριά, αφού είχε πέσει τόσο πολύς στρατός στην περιοχή αυτή. Η διάλυση συνεχιζόταν ομαδικά πλέον. Όσοι κατάγονταν από την Μακεδονία έφυγαν κιόλας από την πρώτη μέρα. Το ίδιο, όμως, έκαναν και άλλοι από άλλες περιοχές. Σχηματίζονταν παρέες-παρέες από πατριώτες ή κοντοχωριανούς και φεύγαν. Τη Μεγάλη Πέμπτη είχα μείνει με το λοχαγό Μοσχανδρέου και λίγους άντρες, που ήταν κυρίως από τη Θεσσαλία και κάτω. Αξιωματικούς δεν έβλεπα σχεδόν καθόλου. Πολλοί παίρναν και τα ζώα για να πάνε καβάλλα στα χωριά τους. Άλλοι τα πωλούσαν τα ζώα για μια κουράμανα. Τα περισσότερα ζώα, οπλισμός και ιματισμός έμειναν στα χωριά αυτά.

Λίγες μέρες πριν συνάντησα τον συγγενή μου Μήτσιο Λαμπράκη. Μου είπε ότι είχε χαθεί από τη μονάδα του από μέρες και έμεινε μαζί μου. Επίσης εκεί συνάντησα και το φίλο και γνωστό μου Χρήστο Λυντέρη από το Νέο Περιβόλι Λαρίσης. Το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης ζήτησα από τον λοχαγό μου τους μισθούς. Καθαρίσαμε και του είπα ότι μαζί με

μια παρέα θα φύγουμε. Χαιρετηθήκαμε με τον λοχαγό μου. Αυτός είχε μια ομάδα από την περιοχή Λαμίας-Λειβαδιάς, απ' όπου καταγόταν, και θα φεύγαν το ίδιο βράδυ. Εγώ με τον σιτιστή του λόχου μας, λοχία Κώστα Λάππα από την Καρδίτσα, τον Μήτσιο Λαμπράκη, τον Χρήστο Λυντέρη και δύο τρεις άλλους ξεκινήσαμε. Ήταν Μεγάλη Παρασκευή. Στην αρχή είπαμε να πάρουμε ζώα για καβάλλα (είχαμε αρκετά μουλάρια ακόμα στην πολυβολαρχία μας), αλλά κάποιος μας είπε ότι είναι προτιμότερο να πάμε πεζοί στη Νεάπολη που ήταν κοντά και από εκεί, μας είπε, θα σας πάρουν οι Γερμανοί με το φορτηγό και θα σας πάνε μέχρι Καλαμπάκα ή και όπου θέλετε.

Έτσι εμείς Μ. Παρασκευή κατεβήκαμε στη Νεάπολη, όπου βρήκαμε χιλιάδες στρατό και Γερμανούς· φυσικά, ούτε μας πρόσεξαν. Απεναντίας σε μια στιγμή ήρθαν μερικοί Γερμανοί αξιωματικοί και μας διέταξαν να τους ακολουθήσουμε. Έτσι δημιουργήθηκε μια πολύ μεγάλη φάλαγγα και μας κατέβαζαν προς το δημόσιο δρόμο σ' ένα ποτάμι.

Εμείς στην αρχή φοβηθήκαμε μήπως μας παίρνουν για αιχμαλώτους. Γρήγορα όμως καταλάβαμε ότι μας θέλαν για αγγαρεία να γεμίσουμε τις γούρνες, που είχαν γίνει γύρω από τη γέφυρα. Αλλά γρήγορα κατάλαβαν κι αυτοί ότι εμείς δεν είχαμε όρεξη για δουλειά και σχεδόν σε μισή ώρα διαλυθήκαμε όλοι, αφήνοντας τους λιγοστούς Γερμανούς που γυμνοί δουλεύαν πάρα πολύ. Όλοι εμείς οι Έλληνες που σκορπίσαμε, γινήκαμε πάλι ομάδες-ομάδες κατά περιοχές και παίρναμε ο καθένας τον δρόμο του. Εμείς χάσαμε τότε στην αναμπουμπούλα τον Κώστα Λάππα, καθηγητή, και ανησυχούσαμε γι' αυτόν, γιατί μάθαμε ότι εκεί στη γέφυρα μερικοί, που θέλησαν να περάσουν το ποτάμι από μέσα να πάνε απέναντι, πνίγηκαν.

Το Μ. Σάββατο το βράδυ βρεθήκαμε στο χωριό Σειρήνη Γρεβενών. Εκεί βρήκα 4-5 παιδιά, που είχα στην διμοιρία μου, και είχαν φύγει απ' την πρώτη μέρα που μπήκαμε στην Ελλάδα. Ήρθαν και με βρήκαν στο σχολείο, όπου είχαμε μείνει. Επέμειναν βέβαια να μας πάρουν στα σπίτια να μας φιλοξενήσουν και να κάνουμε μαζί Πάσχα, όπως έλεγαν, αλλά εμείς αρνηθήκαμε περισσότερο, διότι είμασταν φορτωμένοι ψείρες.

Αυτοί έτρεξαν τότε στα σπίτια τους και μας φέραν πολλά φαγητά, γιαούρτι, κρέας, εντόσθια και φάγαμε πλούσια εκείνο το βράδυ, παραμονή του Πάσχα, 19 Απριλίου. Τα παιδιά αυτά τα θυμάμαι καλά, γιατί τα ξαναβρήκα. Ήταν ο Γιώργος Παπάς, σκοπευτής ή γεμιστής, ο Βασίλης Σιούμπουρας, ο Θωμάς Μπόζορης, ο Βάιος Μπαλτούμης και ένας ή δύο, που ξέχασα τα ονόματα τους. Την Κυριακή 20 Απριλίου, μέρα του Πάσχα, μπήκαμε πρωί-πρωί στα Γρεβενά.

Η πόλη είχε βομβαρδισθεί λίγο πριν και ήταν σχεδόν έρημη. Νωπές ήταν οι γούρνες από τα βλήματα και ένα άλογο σκοτωμένο στο δρόμο, μόλις μπήκαμε μέσα. Στην άκρη της πόλης με περίμενε ο Μήτσιος Σκριμπας, που με είδε από μακριά και μου είπε:

— Βασίλη, εμείς είμαστε περίπου 20 παιδιά συνεννοημένοι να φύγουμε όλοι μαζί και έχουμε και μερικά ζώα. Είναι ευκαιρία να ρθείτε μαζί μας κι εσείς τώρα. Θα συναντηθούμε όλοι στο απέναντι ύψωμα, στο δρόμο. Αν αποφασίσετε, ελάτε τώρα.

Του είπα ότι ερχόμαστε κι εμείς σε λίγο. Εγώ πήγα σ' ένα καφενείο, που ήταν 7-8 άτομα όλοι-όλοι και ρώτησα για τον Κωστάκη τον Φαρσαρώτο. Μου είπαν ότι τον είχαν δει λίγο νωρίτερα σ' ένα μέρος και πήγα και τον βρήκα. Σ' αυτόν είχα αφήσει τα πολιτικά ρούχα, όταν επιστρατεύθηκα τον Αύγουστο του '40. Μου είπε πρόθυμα ότι τα έχει πρόχειρα και χωρίς καθυστέρηση τα πήρα και φύγαμε.

Πάνω στο ύψωμα ανταμώνσαμε πολλούς Βελεστινιώτες και Περιβολιώτες από τα Τρίκαλα, Νέο Περιβόλι και Μικρό Περιβολάκι. Θυμάμαι καλά τους παρακάτω:

Τάσος Παπανίκος, κουμπάρος μου. Με είχε βαφτίσει ο πεθερός του Μιχάλης Αντάκης και αυτός με στεφάνωσε τον Δεκέμβρη του '41. Ο Μήτσιος Λαμπράκης, συμπέθερός μου. Ο Νάκος Κ. Σαράντης, ξάδελφός μου, ο Χρήστος Γύτσης, επίσης ξάδελφος, οι αδελφοί Βασίλης και Γιώργος Ζ. Καλόγηρος, ο Κώστας Ντόντος, ο Λευτέρης Τσιούτσιος, Μήτσιος Καρακίτσος, ο Αθαν. Ζιματίκας από τον Ριζόμυλο, ο Μήτσος Σκριμπας και ο Κώστας Ταχούλας από το Μικρό Περιβολάκι, ο Γιώργος Βασ. Καλόγηρος από τα Τρίκαλα και ο Χρηστ. Λυντέρης από το Νέο Περιβόλι. Ίσως ήταν και ένας δυο ακόμα, που τώρα δεν θυμάμαι.

Όλοι, λοιπόν, μαζί ξεκινήσαμε για την Καλαμπάκα και είμασταν ασφαλείς και σίγουροι, αν και υπήρχε φόβος να μας κλέψουν τα ζώα που μας διευκόλυναν πολύ. Γιατί, εκτός που είχαμε φορτώσει τους γυλιούς και τα σακκιδιά μας, αλλάζαμε κιόλας καβάλλα και ερχόμασταν πιο ξεκούραστοι. Αυτές τις μέρες στην περιοχή ορισμένοι πολίτες γίνονταν ομάδες κι έκλεβαν τα ζώα και τα πράγματα των κουρασμένων και εξαντλημένων στρατιωτών. Στο δρόμο τη μέρα περπατούσαμε και το βράδυ, που καθόμασταν για λίγο, φυλάγαμε (νουμπέτι) νυχτοφύλακες. Στην Καλαμπάκα από μια αποθήκη βρήκαμε και πήραμε λίγη γαλέτα και κονσέρβες και φάγαμε σ' ένα μύλο κοντά στο ποτάμι.

Εδώ στην Καλαμπάκα ήταν η δεύτερη και μεγαλύτερη περιοχή, που έμειναν τα περισσότερα ζώα. Μέχρι εδώ ερχόταν όλοι οι στρατιώτες από όλη την Ελλάδα καβάλλα και από εδώ φεύγαν με τα τραίνα ή με φορτηγά αυτοκίνητα. Τα ζώα τα πωλούσαν για ένα κομμάτι ψωμί ή τα παρατούσαν και φεύγαν. Έτσι από την περιοχή αυτή φούντωσε το '41-'42 η ζωοκλοπή. Στο θεσσαλικό κάμπο περάσαμε δυο φορές τον πλημμυρισμένο Πηνειό. Και τα γύρω μέρη ήταν επίσης πλημμυρισμένα.

Στις 23 Απριλίου, γιορτή του αγίου Γεωργίου, ξημερώσαμε πιο πάνω από το Μικρό Περιβολάκι και σε μια βρύση καθήσαμε να πιούμε νερό και ξεφειριστήκαμε και μετά μπήκαμε στο χωριό. Η υποδοχή που μας κάναν οι κάτοικοι ήταν πραγματικά θερμή.

Ο γέρο Σκρίμπας Στέργιος, πατέρας των Γιώργου, Μήτσιου και Μιχάλη, μας πήρε όλους με το ζόρι στο σπίτι και μας έβαλε στο τραπέζι ένα μεγάλο αρνί ψημένο και φάγαμε με την ψυχή μας. Μετά το φαγητό διαλυθήκαμε. Στο Βελεστίνο ήρθαμε όλοι μαζί το μεσημέρι στις 23 Απριλίου. Η χαρά και η συγκίνηση δεν περιγράφεται!

Έτσι άρχισε κι έτσι τελείωσε, όπως τον έζησα, ο Ελληνοϊταλικός πόλεμος στην Αλβανία το 1940-41.

Ο ελληνικός Στρατός γύρισε στα σπίτια του, όχι βέβαια νικημένος, αλλά νικητής και τροπαιούχος, όπως το παραδέχθηκε και ο γερμανικός στρατός. Οι Έλληνες στρατιώτες, που πολλοί δεν είχαν ούτε σπίτι, ούτε μια πιθαμή γη και που και αυτοί αγαπούσαν πολύ τη ζωή, πολέμησαν για την Ελλάδα, την πατρίδα και το δίκαιο και έδωσαν τα πάντα, και τη ζωή τους ακόμα.

Σκέψεις - κρίσεις

Προ δέκα μηνών περίπου παρακολούθησα στην τηλεόραση ένα ντοκυμαντέρ από τον πόλεμο του Βιετνάμ. Μας έδινε, περισσότερο, το πιο δύσκολο και ταλαιπωρημένο οχυρό του Νότιου Βιετνάμ. Περίμενα να δω πράγματι τραγικές καταστάσεις, δεν είδα όμως τίποτα από αυτά. Ήταν ένα καλοφτιαγμένο οχυρό με πολύ μπετόν αρμέ. Σίγουρο και με καλή διαρρύθμιση. Οι στρατιώτες με άνεση κινούνταν μέσα σ' αυτό και, όπως έδειχνε, δεν τους έλειπε τίποτα: και συσσίτιο είχαν σ' αυτό και ποτά και οδοντόκρεμες και πλέναν τα δόντια κ.τ.λ. Βέβαια είχαν τους βομβαρδισμούς και ασφαλώς θα είχαν και απώλειες. Όμως είχαν τα μέσα, γιατρούς, φάρμακα και ό,τι χρειαζόταν. Πάντως, με το Γκοροτόπι το δικό μας καμμία σύγκριση. Ήταν μέρα με τη νύχτα. Εμείς στην προπολεμική ειρηνική ζωή θα το ζηλεύαμε.

Στο Γκοροτόπι, όμως, ζήσαμε συγκλονιστικές και τραγικές καταστάσεις. Είμασταν τελείως εκτεθειμένοι τόσο στα πυρά των Ιταλών που ήταν σε απόσταση 150 μέτρων, όσο και στις τρομερές καιρικές συνθήκες με τις συνεχιζόμενες χιονοθύελλες.

Δίχως φωτιά, δίχως αντίσκηνα, χωρίς νερό και τρόφιμα και επιπλέον την ψείρα να μας ρουφά το λίγο αίμα που είχαμε. Είχαμε τρομερούς πόνους από το πολύ κρύο και τα πόδια δεν τα ορίζαμε για πολλά μερόνυχτα. Πολλοί ήταν που απογοητεύονταν και ζητούσαν την λύτρωση στο θάνατο. Μια μέρα διαδόθηκε ότι μια ομάδα 7-8 στρατιώτες εξαφανίστηκε όλη. Τους σκέπασε το χιόνι και σκάσαν σαν τα ποντίκια. Δεν έχουν καμιά υπερβολή αυτά που γράφω. Χειρότερες καταστάσεις μπορεί να υπήρξαν. Οι τραυματισμένοι, οι κρυοπαγημένοι και οι άρρωστοι βρίσκονταν εκεί πάνω σε τελείως απελπιστική κατάσταση. Κανένας και τίποτε δεν είχαμε να τους προσφέρουμε για μια μικρή ανακούφιση, έστω και λίγο κονιάκ ή νερό, γιατί ήταν παγωμένα τα πάντα, ακόμα και τα πολυβόλα. Τα πτώματα των σκοτωμένων σκεπάζονταν από το χιόνι. Οι τραυματίες κρυοπαγημένοι και άρρωστοι κατέβαιναν πιο κάτω 50-60 μέτρα στους γιατρούς*, που πάλευαν μέρα νύχτα να σώσουν ζωές, αλλά οι πε-

*Για το έργο των γιατρών και των τραυματιοφορέων, αυτών των μεγάλων λησμονημένων του έπους του '40 βλ. ενδεικτικά Βασίλη Ν. Κρεμμυδά, Πολεμικά ανάλεκτα του '40, Αθήνα 1987 (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

ρισσότεροι αφήναν την τελευταία τους πνοή εκεί στο καταραμένο Γκοροτόπι.

Δεν ξέρω αν ασχολήθηκε κανένας αργότερα να καταγράψει τις απώλειες, διότι, απ' ότι ξέρω, τότε στις μάχες δεν ήταν εύκολο να μάθουμε ποιοί ήταν οι σκοτωμένοι κι αυτό διότι όλοι, τραυματίες κ.τ.λ. φεύγαν για το σταθμό επιδέσεως και ποτέ δεν μαθαίναμε ποιός έζησε και ποιοί πεθάναν, εκτός βέβαια από τους γνωστούς που μέναν στον τόπο του πεδίου της μάχης, που ήταν πάντα οι λιγότεροι. Εκεί ψηλά στο Γκοροτόπι, στο μέρος που είχαμε τα πρόχειρα ορύγματα, πιο πίσω στο Σταθμό επιδέσεως, δηλαδή σε ένα-δυό στρέματα τόπο, ήταν θαμμένα μέσα στα χιόνια εκατοντάδες πτώματα παλληκαριών, που στο άνθος της ηλικίας έδωσαν την ζωή τους και άφησαν τα κόκκαλα τους σ' αυτό το απρόσιτο και κακοτράχαλο βουνό της Αλβανίας.

Όταν το καλοκαίρι θα έλιωναν τα χιόνια, πιστεύω ότι οι νεκροί θα ήταν όλοι στιβαγμένοι και ακέραιοι, όπως ήταν όταν σκοτώθηκαν. Αυτό ήταν και αυτά έγιναν στο καταραμένο Γκοροτόπι, που εμείς τότε το ονομάζαμε και ύψωμα-τάφος και ύψωμα-Φακίνου και τελικά ήταν το ύψωμα των Ηρώων και Μαρτύρων. Πολύ θα ήθελα να πάω εκεί για ένα προσκύνημα!

Επίλογος

Είμαι ένας άνθρωπος της γενιάς του '40, της σημαδεμένης από την ιστορία εκείνης γενιάς, που έζησε για είκοσι χρόνια, από το 1920 ως το 1940, σκληρή, στερημένη και βασανισμένη ζωή, παλεύοντας μόνο για το καρβέλι, αφού δούλευε 12-14 ώρες μεροκάματο και αγόραζε ένα καρβέλι ψωμί. Έτσι έμεινε από τότε το «δουλεύω για το καρβέλι» (γιατί τώρα δουλεύει κάποιος μεροκάματο 7-8 ώρες, άνετα, και αγοράζει 40 κιλά ψωμί). Το 1940 η γενιά μου αναγκάστηκε να ζήσει τη μεγάλη κοσμοχαλασιά του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και να τεθεί αντιμέτωπη στις δύο μεγάλες σιδηρόφραχτες αυτοκρατορίες, που σε σύντομο χρόνο κατέλαβαν όλη την Ευρώπη, και κατόρθωσε να τις σταματήσει και να τις διώξει στον Αλβανικό χώρο. Για έξι μήνες έζησε σκληρές και άνισες μάχες, τραγικές και ανεπανάληπτες στιγμές, αλλά και δημιούργησε το μεγάλο έπος της Αλβανίας, δίνοντας έτσι το χρόνο και την ευκαιρία στους Συμμάχους να ετοιμασθούν, να αντισταθούν και αργότερα να δώσουν το τελικό χτύπημα στους δύο εισβολείς. Υποχρεώθηκε να ζήσει την απαίσια Κατοχή, με όλες τις τρομερές συνέπειες, όπως η πείνα του '41-'42, και είδε να πεθαίνουν από την πείνα κλπ. εκατοντάδες άνθρωποι, Έλληνες, να κουβαλούν τα πτώματα κάθε μέρα με τα κάρρα. Έζησε ύστερα την καθολική Αντίσταση προσφέροντας πολύτιμη υπηρεσία και βοήθεια στους Συμμάχους, αφού υποχρεώθηκαν οι κατακτητές να διατηρούν μεγάλες δυνάμεις στον ελληνικό χώρο. Πριν να γευτεί την απελευθέρωση, υποχρεώθηκε να κάνει πάλι έναν καταραμένο εμφύλιο και αδελφοκτόνο πόλεμο, που στοίχησε πάρα πολύ σε αίμα και καταστροφές, μέχρι το 1949, και με σοβαρότατες συνέπειες για πολλά χρόνια.

Η ίδια αυτή γενιά ρίχτηκε ύστερα στη δουλειά και εργάστηκε σκληρά για την ανόρθωση και ανασυγκρότηση του ρημαγμένου κράτους και κατόρθωσε να βάλει τα θεμέλια και τις βάσεις για μια καλύτερη ζωή, για να ζήσουν οι ερχόμενες γενιές, αλλά και εμείς τώρα στα 1987, μια ονειρεμένη ζωή, που ούτε ο χρυσούς Αιώνας δεν έχει σύγκριση. Είμαι βέβαιος ότι κανένας της ηλικίας μας ούτε φαντάστηκε, ούτε ονειρεύτηκε αυτή τη ζωή. Και είναι επίσης βέβαιο, πως ουδέποτε η ανθρωπότητα έζησε, μέσα σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα, τόσο ραγδαία εξέλιξη και αλλαγή, για καλύτερευση φυσικά. Όμως όλα αυτά τα παλιά με την

ταλαίπωρη ζωή καθώς και τη μεγάλη αλλαγή τα ξέρουμε μόνον εμείς της γενιάς του '40, διότι τα ζήσαμε και μπορούμε να κρίνουμε και να συγκρίνουμε με την τωρινή ζωή. Τα παιδιά μας, που τώρα είναι 30-45 χρόνων, δεν ξέρουν σχεδόν τίποτα και μερικές φορές ούτε θέλουν να τα μάθουν. Το ίδιο, βέβαια, γίνεται και με τα εγγόνια μας. Νομίζω όμως ότι είναι σφάλμα τους. Δεν έχουν τίποτα να χάσουν, ενώ είναι σίγουρο ότι πολλά έχουν να διδαχθούν. Καλό θα ήταν να συνυπάρχουν με τους παλιούς, να μάθουν και να ωφεληθούν πολλά. Διότι η ζωή έχει πολλά γυρίσματα και αλλαγές, όπως έλεγε και ο μεγάλος μας φιλόσοφος Ηράκλειτος: «Τα πάντα ρει».

Ευχόμαστε με όλη την ψυχή μας εμείς οι μεγάλοι να μην έρθουν ποτέ πια αυτά τα τραγικά χρόνια που ζήσαμε, ούτε στα παιδιά και τα εγγόνια μας, αλλά ούτε στις μελλοντικές γενιές και σε όλο τον κόσμο. Να υπάρχει διαρκής ειρήνη και ομόνοια μεταξύ των Ελλήνων και όλων των λαών, για να ζήσουν και ν' απολαύσουν όλα τα αγαθά που διαθέτει σήμερα η ανθρωπότητα και ταυτόχρονα να βοηθηθούν και οι άλλοι φτωχοί λαοί που ακόμα υποφέρουν. Δυστυχώς πεθαίνουν ακόμα άνθρωποι από την πείνα, τώρα στο τέλος του 20ού αιώνα, που τόσες επιτεύξεις έχουν γίνει, αφού έφτασαν να πάνε στο φεγγάρι και ερευνούν και για άλλους πλανήτες. Πρέπει, επίσης, να σταματήσει επιτέλους αυτή η γάγγραινα του πολέμου, που κάποτε λέγαν ότι είναι «αναγκαίο κακό», και να επικρατήσει ο Ανθρωπισμός. Διότι χωρίς αυτόν δεν νομίζω ότι νοείται κανένας χριστιανισμός, σοσιαλισμός, εθνικισμός ή πατριωτισμός.

Στην Κατοχή, το 1942, όταν οι κατακτητές υπόγραψαν τη διαταγή της επιστράτευσης όλων των νέων της Ελλάδος για να σταλούν στα διάφορα μέτωπα, όλος ο ελληνικός λαός, που διαισθάνθηκε την επίπτωση που θα είχε αυτή η ενέργεια, ξεσηκώθηκε στην ύπαιθρο και στις πόλεις και με γενική κινητοποίηση και μαζικές εκδηλώσεις ανάγκασε τους Γερμανούς να ματαιώσουν την επιστράτευση. Έτσι οι τότε νέοι έμειναν στην πατρίδα κοντά στις οικογένειες που προστάτευαν, ρίχτηκαν στη δουλειά, στην καλλιέργεια της γης και αποτράπηκε η καταστροφή. Έγινε ύστερα η καθολική Αντίσταση από όλες τις πλευρές, και ζήσαμε τις διώξεις, τους εμπρησμούς και τις εκτελέσεις από τα στρατεύματα Κατοχής. Ταυτόχρονα όμως άρχισε και η διχόνοια και φαγομάρα μεταξύ των Ελλήνων και, όταν ή όπου δεν επικράτησε η λογική, η ανθρωπιά κι η σωφροσύνη, έγιναν πολλά έκτροπα, βιαιότητες και εκτελέσεις αντιφρονούντων. Αν δεν ήταν η ανώμαλη κατάσταση, όλοι τους ήταν καλοί και τίμιοι, αθώοι άνθρωποι. Έχασαν όμως τη ζωή τους και αφανίστηκαν οικογένειες. Η ζωή του ανθρώπου είχε χάσει τότε την αξία της. Αργότερα, βέβαια, όλοι αναγνώρισαν τα μεγάλα σφάλματά τους, αλλά το κακό είχε γίνει. Ο Ρήγας Βελεστινλής έλεγε: «Συμβούλους προκομένους με πατριωτισμό / να βάλωμεν σε όλα να δίνουν ορισμό». Ύστερα δημιουργήθηκε και ο εμφύλιος πόλεμος με τις τραγικές του συνέπειες για τον ελληνικό

λαό. Αυτές είναι οι μελανές σελίδες της ιστορίας μας. Οι καινούργιες γενιές ας φροντίσουν να τα μάθουν για να διδαχθούν και να σκεφτούν πατριωτικά και ανθρώπινα, ώστε ποτέ πια ο τόπος μας να μην περάσει τέτοιες μπόρες, μακάρι και όλοι οι λαοί.

Γυροτόσι

στο γυροτόσι κείνις σήσατε συγχρονιστικές
και τραγικές στιγμές και καταστάσεις.
είχατε τρεχίως σκεφθέντοι, μετ' εσά πυρά των
Ιταλών, που ήταν σε απόσταση 120-150 μέτρα,
και στις τροχέρες, και βύσκοι και ρικέτες, κήκτες,
κέ τις συνεχίδοι και γιοινούρι, δίχως ψωτία,
λήχε αντισκίνα, χωρίς νερό και τροφή, και
εσά πρέον είχατε την τείρα να μας βοράει το
λίγο αίμα που είχατε. είχατε τροφίμων
από το κρέο, και τα πόδια δεν τα είχατε για
ποσά κερυνκτα. Πυράι ήταν που εβόγονταν
ωνταν, και σήτουσαν των αυτρώων εσόν θάνατο.
μία κέρρα βιαβήθηκε, ότι μία σφολα 7-8 στροτι-
ωτέι βραβωνίσθηκε ύμη, τον σκέπασε το χιόνι και
σκασαν εσόν τόν τόντικια.
δεν έχουν μακίον ύπερβολή αυτά που γράφω υπ'ύθνη.
χειρότερες καταστάσεις μπορεί να κήσχαν. σί τραυμα-
τισμένοι, και κενάσχημένοι και σί ανώστοι, βρεσκότων,
εσεί πόνω εσά τέλεια και αφελαιστική κατάσταση, κανένας
και τίποτα δεν είχατε να του προσφέρωτε για κήσ
κί κρή ανακούψηση, εστώ και λίγο κονιακ ή νερό -
μιότι ήταν παυτένα τα πάντα, εσκότα και τα πω-βόλο-
τά πτωχότα των σκωτωβίτων σκερδωωνταν εσόν το
χιόνι. σί τραυματισμένοι, κενάσχημένοι και εσώστοι
κατέβαιναν πιο κάτω 50-60 μέτρα εσούς γιατρούς
που πωσάναν κήρρι νύκτα να εσώσουν ζωές, εσώσι
σί κήρρι το τέρρι, εσίνων των τεκνέτων ησού και τα κοκακία εσόν γυροτόσι.

Σελίδα του χειρογράφου τετραδίου του Βασίλη Σαββανάκη

Νεκροί του τάγματός μας είναι:

Αξιωματικοί

1. Φακίνος, ταγματάρχης. Διοικητής του τάγματός μας. Σκοτώθηκε στις 11.2.41 στο Γκοροτόπι, ώρα 11-12 μεσημέρι. Έπεσε παλληκαρίσια. Ήταν ήρωας.
2. Δρακόπουλος, λοχαγός. Γενναίος αξιωματικός, διοικητής του 9ου Λόχου. Έπεσε ηρωικά στις 27 Νοεμβρίου 1940 στο Μαύρο Βράχο.
3. Γκουτζαμάνης Απόστολος, έφ. υπολ/γός, διοικητής του βου(;) Λόχου, καθηγητής-γυμναστής από την Καρδίτσα, πολύ θετικός άνθρωπος, φίλος. Μου έλεγε: Βασίλη, αυτός ο πόλεμος θα γενικευθεί. Θα μπουν όλοι στον πόλεμο, η Ρωσία, η Αμερική και θέλω να ζήσω μόνο να δω το τέλος του και τι θα γίνει ύστερα. Σκοτώθηκε στις 5.4.41 στο Μνήμα της Γριάς, στην προσπάθεια του να συγκρατήσει τους άνδρες του και να μην εκτεθούν άσκοπα. Ήταν πράγματι ήρωας.
4. Φώτας Γεώργιος, έφ. ανθ/γός, δικηγόρος από τη Χρούπιστα (Άργος Ορεστικό) Καστοριάς. Φίλος, σωστός άνθρωπος, με πολλά προσόντα, αξιοπρεπής και περήφανος. Σκοτώθηκε στις 11-2-41 στο Γκοροτόπι, στο ίδιο μέρος που σκοτώθηκε ο Φακίνος, 10 λεπτά μετά από αυτόν (στο μέρος αυτό έπεσαν πολλοί). Ήταν μοναδική περίπτωση αυτοθυσίας και ηρωισμού.
5. Τριανταφύλλου έφ. ανθ/γός, δάσκαλος από την Κοζάνη. Έπεσε από τους πρώτους στο Γκοροτόπι, μόλις ανέβηκε στο ύψωμα στις 11-2-41.
6. Εξαδάκτυλος, έφ. ανθ/γός. Είχα ακούσει ότι σκοτώθηκε, δεν είμαι όμως σίγουρος.
7. Δεν θυμάμαι καλά τι απέγινε ο έφ. υπολοχαγός που ήρθε στο Γκοροτόπι, όταν είχαν σκοτωθεί ή τραυματιστεί όλοι οι άλλοι, και μου είπε να χτυπήσω στην αριστερή αντίσταση των Ιταλών και είδα σε λίγο να πέφτει κάτω, αφού είχε δεχθεί από το απέναντι ιταλικό πολυβόλο μια ριπή στην κοιλιακή χώρα. Ήταν 15 μέτρα πίσω μου και δεξιότερα. Ο στρατιώτης μου, που είχα για σύνδεσμο, μου είπε ότι τον πήραν πίσω για τον σταθμό επιδέσεων, 50 μέτρα πιο κάτω. Αλλά μάλλον πέθανε, είπε.

Υπαξιωματικοί

1. Ο Ευθυμίου Νούλης, λοχίας από το Μπάλτινο (Καλλιθέα Γρεβενών).

Είμασταν γνωστοί από το 1936 και πολύ φίλοι. Είμασταν οι δύο μας ομαδάρχες της 1ης Διμοιρίας Πολυβόλου, ήμασταν πάντα σχεδόν μαζί. Ήταν παντρεμένος. Κάναμε μαζί όνειρα πολλά για τη ζωή. Όταν δεν είμασταν στη μάχη, τραγουδούσαμε τα δημοτικά μας τραγούδια, όμως είχε πάντα μια έμμονη ιδέα ότι θα σκοτωθεί. (Να είχε δει κανένα όνειρο;) Μετά από κάθε μάχη μου έλεγε: ε, την γλυτώσαμε τώρα, κάποια άλλη φορά δεν θα γλυτώσουμε. Σκοτώθηκε στις 16-2-41, ενώ ανέβαινε για το Γκοροτόπι. Ήταν λαμπρό παιδί.

2. Ζαρκογιάννης Ζήσης λοχίας από το Σπήλαιο Γρεβενών, αρραβωνιασμένος. Ήταν φίλος. Ανήκε στον 6ο Λόχο, λεβεντόπαιδο, ψηλός σαν κυπαρίσσι. Σκοτώθηκε στο ίδιο μέρος που σκοτώθηκαν και οι άλλοι στις 11.2.41. Ήταν ο τελευταίος από τους βαθμοφόρους που σκοτώθηκε εκείνη την ημέρα και είχα μείνει μόνος βαθμοφόρος στο Γκοροτόπι. Αργότερα ανέβηκε πάνω στο Γκοροτόπι ο διμοιρίτης μου Αναστάσιος Μπούσμπουρας, μόνιμος ανθυπολοχαγός, και σε λίγο ήρθε και ο τραυματίας Λιόσης δεμένος με 2-3 τραύματα, μικρόσωμος, αλλά πάντως γιγαντόψυχος, γνωστός από το καλοκαίρι του '40. (Μόνιμος ανθυπολοχαγός ο Λιόσης Κώστας από την Αθήνα). Ήταν οι δύο μόνιμοι ανθ/γοί σε όλο το τάγμα. Πρέπει να ζουν ως απόστρατοι στρατηγοί, όμως εγώ δεν μπόρεσα να μάθω τη διεύθυνσή τους, αν και κοίταξα πολλούς τηλεφωνικούς καταλόγους.

3. Παπαδήμας ή Καραδήμας (:), δεκανέας. Τον είχα στην ομάδα μου στην αρχή. Ήταν από την επαρχία Βοΐου. Θυμάμαι που μου έλεγε: Να πεθάνω χωρίς ψωμί ή νερό δεν με νοιάζει, αλλά χωρίς τσιγάρο δεν θέλω να πεθάνω. Σκοτώθηκε μαζί με τον σκοπευτή και γεμιστή στις 17 Νοεμβρίου 1940 στο Μαύρο Βράχο μαζί με τον Δρακόπουλο και άλλους.

4. Λοχίας Παπάς Γεώργιος του Ορειβατικού Συνδέσμου Βόλου, που σκοτώθηκε στο Μνήμα της Γριάς, στο Παρατηρητήριο, στις 4 ή 5 Απριλίου 1941 σε απόσταση 20-30 μέτρα από τους Ιταλούς και το χαράκωμά τους, αφού έκοψε με το ψαλίδι το συρματοπλέγμα. Ήταν πραγματικά ηρωική πράξη. Εγώ δεν τον είδα βέβαια, ούτε τον ήξερα. Έμαθα όμως γι' αυτόν εκείνη την ημέρα από κάποιον αξιωματικό από το Βόλο που τυχαίως γνωριστήκαμε εκεί πάνω στο Μνήμα της Γριάς αυτή τη μέρα. Οι πολλοί νεκροί όμως είναι αυτοί που τραυματίζονταν, ξεπάγιαζαν ή αρρώσταιναν και πήγαιναν ή τους πήγαιναν οι τραυματιοφορείς στον πρώτο σταθμό επιδέσεως κι εμείς στα χαρακώματα ποτέ δεν μπορέσαμε να μάθουμε τι απέγιναν, τουλάχιστον οι γνωστοί μας.

Επίσης, θέλω να τονίσω εδώ ότι στον πόλεμο της Αλβανίας όλοι προσέφεραν τις υπηρεσίες τους και όλα τα όπλα, ακόμα και αυτοί που ήταν σε εφοδιασμούς, σε αποθήκες, στην αγέλη σφαγίων, οι ημιονηγοί κ.ά. Αυτοί, βέβαια, που σήκωσαν τον Σταυρό του Μαρτυρίου και ανέβηκαν στο Γολγοθά, ήταν οι άνθρωποι των χαρακωμάτων, σε λόχους, διμοιρίες, ομάδες. Πάρα πολλές φορές είχα ακούσει πολλούς να λένε: Θα έδινα το

σπίτι ή τα χωράφια μου, αρκεί να φύγω από τα χαρακώματα και να πάω έστω και ένα-δύο χιλιόμετρα πίσω. Ό,τι και να γράψει κανένας για τον άνθρωπο των χαρακωμάτων είναι λίγο. Ήταν ήρωες, μάρτυρες.

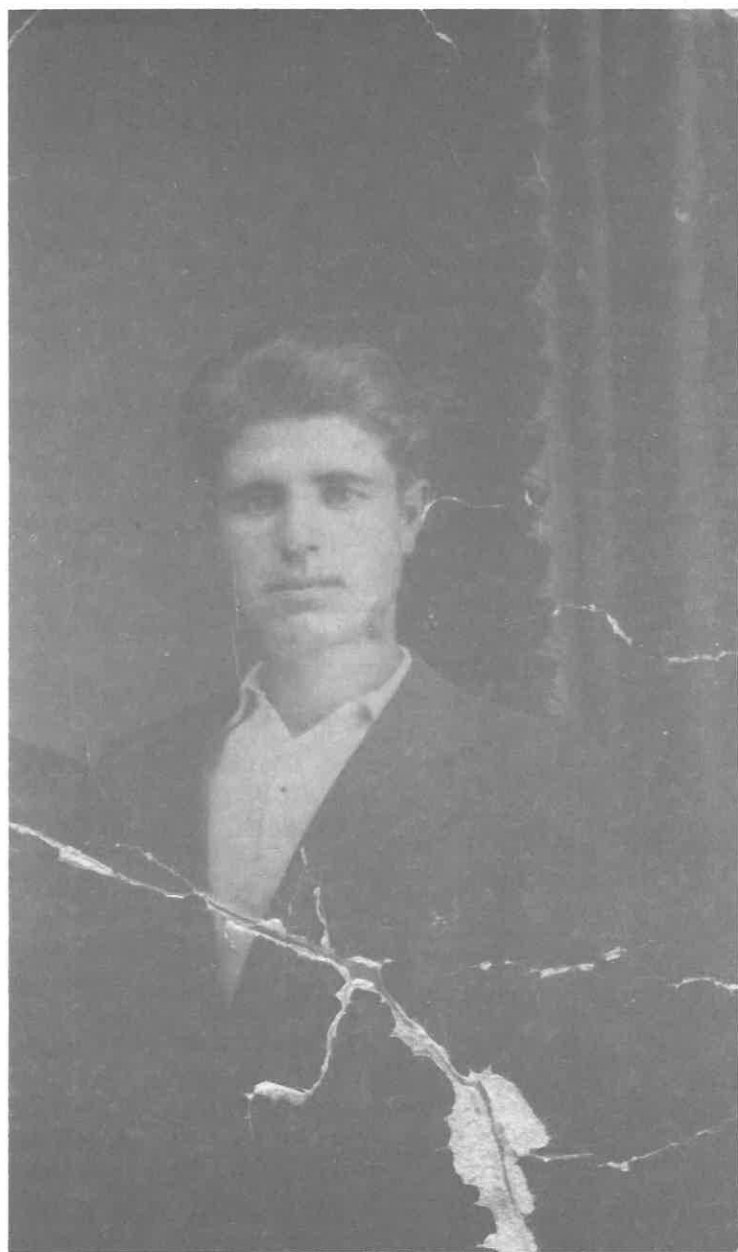
5. Θυμήθηκα, όμως, και άλλους που είχαν ανεβεί στο Μνήμα Γριάς. Ο Γιαννακούλης Σαμαράς που ήταν στον 11ο Λόχο στο ίδιο μέρος, σε απόσταση 10 μέτρων είχε ατομικό όρυγμα.

Νεκροί Βελεστινιώτες στην Αλβανία*

1. Σκουφογιάννης Χρήστος, παντρεμένος. Ο γιός του πήρε μετά το όνομά του. Σκοτώθηκε από τους πρώτους στο Μέτωπο*.
2. Παπαρίζος Χρήστος, ανύπαντρος, σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο στο παρατηρητήριο πυροβολικού, στην πρώτη γραμμή.
3. Κολοκοτρώνης Δημήτριος, αρραβωνιασμένος. Θα παντρευόταν σε μια βδομάδα. Σκοτώθηκε στο ύψωμα 1200 στις 22.12.40.
4. Μπέλλος Χρήστος, παντρεμένος. Σκοτώθηκε στο Οσνάτι στις 10-3-41.
5. Σαμαράς Γιαννακούλης. Σκοτώθηκε στην Κάμια την 1-1-41.
6. Γούσης Μιχάλης, ανύπαντρος. Σκοτώθηκε στις 4-4-41 στο Μεσαίο Ύψωμα, στο Μνήμα της Γριάς, πολεμώντας παλληκαρίσια τους Ιταλούς με το οπλοπολυβόλο. Ήταν σκοπευτής.
7. Μέρμηγκας Γεώργιος, ανύπαντρος. Σκοτώθηκε στο Μεσαίο Ύψωμα στο Μνήμα της Γριάς στις 5-4-1941.
8. Καλόγηρος Δημήτριος Γ., ανύπαντρος. Σκοτώθηκε στο Μεσαίο Ύψωμα, Μνήμα της Γριάς στις 5-4-1941. Οπλοπολυβολητής.
9. Λεμονής Γεώργιος, παντρεμένος με ένα παιδί. Σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.
10. Καστανάς Στέργιος, παντρεμένος. Νομίζω ο γιός του πήρε το όνομά του. Σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.
11. Ακεόγλου Γιάννης. Σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.
12. Παπαθεοδώρου Γεώργιος, από τη Χλόη Βελεστίνου. Σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.
13. Πολυκάρπου Στέφανος. Παντρεμένος.
14. Μανιάτης Ι., έμενε στο Βελεστίνο.
15. Γεωργίου Φώτης.
16. Τσουμπέκος Δημήτριος, παντρεμένος.

*Για τους υπέρ πατρίδος πεσόντες από το νομό Μαγνησίας στην περίοδο 1940-49 έγινε στο Βόλο στις 21 Φεβρουαρίου 1949, επίσημη τελετή στη μνήμη τους, κατά την οποία έγινε απονομή διπλωμάτων ευγνωμοσύνης στις οικογένειές τους. Τότε τιμήθηκε η μνήμη και 17 Βελεστινιωτών νεκρών αυτής της περιόδου. Βλ. σχετικά εφημ. «Θεσσαλικόν Μέλλον» Αθηνών, έτ. Β' (1948-49) αρ. 59, 23-2-1949, σ. 2 (σημ. επιμελητή εκδόσεως).

*Σκοτώθηκε στα υψώματα Κίρκори της Σαμαρινας από μυδραλιοβολισμό ιταλικού αεροπλάνου στις 2 ή 3.11.1940. (Πληροφορία Μιχ. Παπαδάμου, Βελεστίνο, 12.9.1987).

Λεμονής Γεώργιος, στρατιώτης, παντρεμένος, με ένα παιδί. Σκοτώθηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.

Γεωργίου Φώτης, Βελεστινιώτης στρατιώτης. Σκοτώθηκε στο Αλβανικό Μέτωπο. Εδώ εικονίζεται με την αδελφή του.

Βελεστινιώτες τραυματίες της Αλβανίας

1. Μπομπότης Αντώνιος Δημητρ., παντρεμένος. Έχασε τα πόδια του και έζησε ανάπηρος. Σαν πρόωρος θάνατος ήταν η αναπηρία του. Τραυματίστηκε στο Κεντρικό Μέτωπο.
2. Τσιμπουκλής Χρήστος Γεωργ.. Τραυματίστηκε βαριά στις 15 Νοεμβρίου 1940 στον Μοράβα, όπου ήταν το τάγμα μου.
3. Κωνσταντίνου Βασίλειος, από το Αερινό Βελεστίνου. Τραυματίστηκε στο Μνήμα της Γριάς στις 5.4.1941. Τον είδα τραυματισμένον.
4. Κούρτης (ή Τσιμπουκλής) Σωτήρης. Τραυματίστηκε στις 5-4-41. Λοχίας του 2ου Τάγματος. Το 1948 υπηρετούσε ως εθνοφρουρός στην Αγιά, όπου και σκοτώθηκε.

Μπομπότης Αντώνιος, Βελεστινιώτης στρατιώτης. Τραυματίας στο νοσοκομείο της Άρτας όπου του κόψανε τα πόδια λόγω των κρυοπαγημάτων.

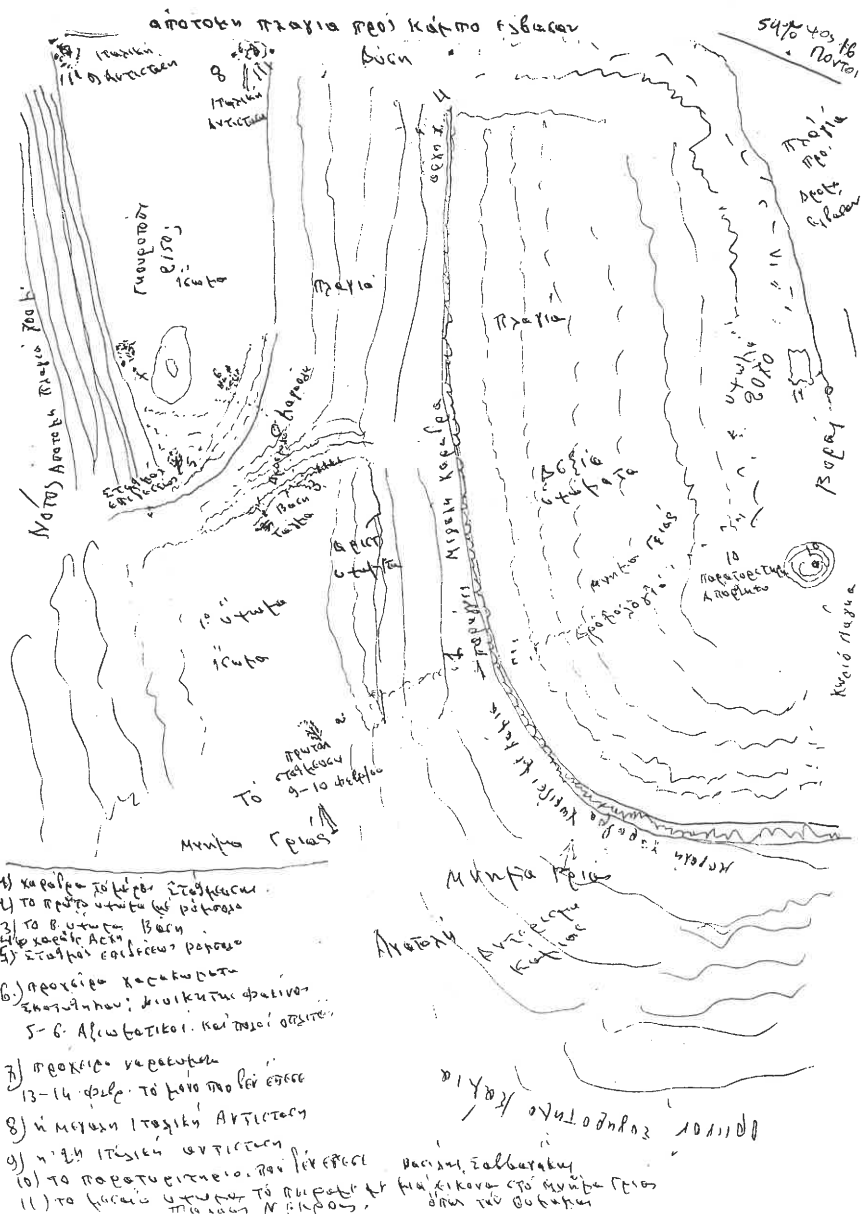

Αναμνηστική φωτογραφία του ουλαμού λοχιών του 27ου Συντάγματος του 1936. Δείχνει: τον διοικητή του βου Λόχου Βαθμοφόρων Γερούκη Γρηγόριο, μόνιμο αξιωματικό, από το Καταφύγι Αγράφων, και τον μον. επιλοχία: Ιωαννίδη Θεμιστοκλή.

Λείπουν οι δύο διμοιρίτες, μόνιμοι ανθ/γοί: Πέτσας Αναστάσιος, από την Καρδίτσα και Σιακαβάρας Γεώργιος από την Κοζάνη που με είχε και βοηθό του.

Από τους 75-80 θυμάμαι τώρα τους παρακάτω, και τους γράφω (οι τέσσερις πρώτοι βγήκαν κατά σειρά επιτυχίας):

1. Ροκάς Κώστας, κτηνοτρόφος, από το Μπλάτσι (Βλάστη) Κοζάνης.
2. Άψης Χρυσόστομος, δικηγόρος, από την Αθήνα.
3. Μόσχος Βασίλης, από την Κοζάνη.
4. Σαββανάκης Βασίλης, γεωργός, από το Βελεστίνο.
5. Κωσταντίνου Σπύρος-Σπυρουδάκης, από τη Γιάννουλη Λαρίσης.
6. Λούστας Αναστάσιος από το Νυμφαίο Φλωρίνης.
7. Ρόβας Γιώργος, από την Κλεισούρα Καστοριάς.
8. Ιωακειμίδης Γιώργος, από το Περιστερί-Αθήνα.
9. Κρυάδης Νίκος, από την Αρτάκη Χαλκίδας.
10. Κουτουμάνος Γιάννης, από το Σπήλαιο Γρεβενών (Θεσ/νίκη).
11. Παπαδόπουλος Τάσος, από τη Θεσσαλονίκη.
12. Λάζος Μιχάλης, από το Βόιο Κοζάνης.
13. Λάζος Θωμάς, από το Βόιο Κοζάνης.
14. Κουκουτσέλας Αλέκος, από τη Δεσκάτη.
15. Ψείρας Βασίλειος, από την Κρασιά Δεσκάτης (Ξεροκρανία).
16. Κοματάς Γιάννης, από την Κρασιά Δεσκάτης.
17. Διαμαντής Βασίλης.
18. Κοσμίδης Νίκος, δάσκαλος.
19. Πεκμεδάρης Στέφανος, από την Καστοριά.
20. Τουφεξής, Καστοριά, από Σαμαρίνα.
21. Πάφας Αθανάσιος, από τον Κρόκο Κοζάνης.
22. Καντόπουλος Γιώργος, από τα Γρεβενά.
23. Δημητριάδης, από τα Γρεβενά.
24. Παναγιωτίδης, από τα Γρεβενά.
25. Γάκης Χαράλαμπος, από το Βόιο Κοζάνης.
26. Μάγγος Στέργιος, από το Βόιο Κοζάνης.
27. Τσιμπουρουγιάννης Χρήστος, από το Μοναχίτι Γρεβενών.
28. Νουλάς Βασίλης, από τους Φιλιππαιούς Γρεβενών.
29. Βαζίκας Λεωνίδας.
30. Ταρτάρας Βαγγέλης, από την Κοζάνη.
31. Δάκης, από την Κοζάνη.
32. Τσιοπτσιάς Βασίλης, από την Κοζάνη.
33. Κικής Χρήστος, από την Κοζάνη.
34. Καλαμαράς Γιώργος, από το Δρέπανο Κοζάνης.
35. Ντούλας Γιώργος, από το Καταφύγι Πιερίων Κοζάνης.
36. Κουρσαβίδης Γιώργος, από τη Θεσσαλονίκη.
37. Τσαντικίδης Γιώργος, από την περιφ. Κοζάνης.
38. Γκίνος Γιώργος, από το Βόιο Κοζάνης.
39. Βαβίτσας Αλέκος, από το Τρίκωμον (Ζάλοβο) Γρεβενών.
40. Μητράκος, από το Χρώμιο Κοζάνης.
41. Βασίλης, από το Ίζορο Κοζάνης.

Ιδιόχειρο σκαρίφημα τοπογραφίας της περιοχής των μαχών του Βασίλη Σαβανάκη

Βιογραφικό Σημείωμα

Γεννήθηκα στις 27 Μαΐου 1915 στο Περιβόλι Γρεβενών, πατρίδα και κυριότερο τόπο θερινής διαμονής των Βλάχων του Βελεστίνου.

Έζησα και ζω μόνιμα στο Βελεστίνο, όπου είναι εγκατεστημένοι και οι περισσότεροι Περιβολιώτες. Τελείωσα το τετρατάξιο Δημοτικό Σχολείο και μια τάξη του τότε Σχολαρχείου Βελεστίνου. Από δέκα χρονών βοηθούσα τους γονείς μου στις αγροτικές δουλειές. Η φτώχεια ανάγκασε τον πατέρα μου να με στείλει το 1928, 13 χρονών, υπάλληλο σε καφε-νείο. Σκληρή και δύσκολη δουλειά.

Σε ηλικία 16 χρονών αποφάσισα να κάνω ένα ζευγάρι βοδιών, με το οποίο όργωνα ξένα χωράφια ως ακτήμονας γεωργός. Ταυτόχρονα έκανα και όλες τις γεωργικές δουλειές, όπως μεταφορές, αλώνισμα κουκκιών, λαθουριού κλπ. Το κύριο επάγγελμά μου ήταν γεωργός. Κατά καιρούς ασχολήθηκα και με άλλες δουλειές, γυρολόγος, εργάτης, καταστηματούχης κλπ. και έτσι οι εμπειρίες μου είναι πάρα πολλές, είναι ένα τρανό πανεπιστήμιο.

Από το 1960-61 διατηρώ κατάσταση γεωργικών φαρμάκων, όπου και μέχρι σήμερα ασχολούμαι παράλληλα με τις αγροτικές εργασίες (θερμοκήπια, δενδροκομία κλπ).

Από μικρός, δέκα χρονών περίπου, είχα μεγάλη κλίση και αγάπη για τα γράμματα και για μάθηση και διάβαζα σε όλη μου τη ζωή μια δυ ώρες την ημέρα. Μικρό με τράβηξε η Μυθολογία και η Ιστορία και αργότερα η Λογοτεχνία, Λαογραφία κλπ. Στάθηκα τυχερός, διότι βρήκα μια πλούσια βιβλιοθήκη ενός θείου μου, του Δημητρίου Τσέκου, που είχε πολλά και σπάνια βιβλία, όπως αρχαίους συγγραφείς, αλλά και νεότερους Έλληνες και ξένους.

Παράλληλα αγόραζα καινούργια βιβλία, που ήταν πανάκριβα για το φτωχό τότε μεροκάματο μου. Γενικά έδειχνα πολύ ενδιαφέρον για την πνευματική μου τροφή. Πίστευα πάντα, και περισσότερο τώρα, ότι η μάθηση, οι γνώσεις και η εγκυκλοπαιδική μόρφωση δεν είναι προνόμιο μόνο των ανθρώπων που τους δίδεται η ευκαιρία ή έχουν τις δυνατότητες να σπουδάσουν και να πάρουν ένα πτυχίο, αλλά και για τους άλλους που θέλουν να αποκτήσουν γνώσεις και να πάρουν μια σχετική μόρφωση. Οι

δεύτεροι, βέβαια, έχουν και περισσότερη άνεση τώρα, αρκεί να το θελήσουν να μορφωθούν.

Το στρατιωτικό το γεύτηκα και το έζησα πολύ, αφού στα καλύτερα νεανικά μου χρόνια, από το 1936 μέχρι το 1949, επιστρατεύτηκα πέντε φορές και συμπλήρωσα περισσότερο από τέσσερα χρόνια στρατιωτικής ζωής. Από αυτά οι 26 μήνες ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση και ήμουν συνέχεια στα χαρακώματα.

Έτσι και από το στρατιωτικό έχω πολλές εμπειρίες και, φυσικά, πάρα πολλές ήταν και οι υλικές ζημιές και καταστροφές μου, αφού μάλιστα δεν είχα άλλο αδελφό και ο πατέρας μου από νωρίς έπαθε από τα μάτια και έμεινε τυφλός. Παρ' όλ' αυτά ουδέποτε ζήτησα έστω και το παραμικρό από την πολιτεία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Λίγα Λόγια για την έκδοση	7
Πρόλογος ενός φίλου	9
Γιατί τα γράφω	13
Έτσι άρχισε η μεγάλη περιπέτεια της Αλβανίας	
Επιστράτευση - Γρεβενά	17
Κήρυξη του πολέμου. Καλή Βρύση	18
Καλύβια Ζέλεγκραντ	21
Αντεπίθεση: Μπίγλιστα	23
Γενική Επίθεση. Κομνηνάδες	24
Επίθεση στην Αλβανία. Μοράβας. Σέγκουλα-Μέγκουλα	24
Μάχες στο Μοράβα. Επιτυχίες. Αιχμάλωτοι Ιταλοί	26
Μοράβας - Βίγλα: Επιτυχίες	30
Η μάχη στο Μαύρο Βράχο	38
Μια επικίνδυνη αποστολή	42
6 Δεκεμβρίου, μέρα θριάμβου	44
Το Μνήμα της Γριάς	51
ΓΚΟΡΟΤΟΠΙ	61
11.2.1941: Η μοιραία μέρα για το τάγμα μας	62
Μια νύχτα μέσα στην κόλαση	76
Γκοροτόπι - Ύψωμα Φακίνου	80
5 Απριλίου	91
Οπισθοχώρηση	97
Επιστροφή στην Ελλάδα	104
Σκέψεις - κρίσεις	109
Επίλογος	111
Νεκροί του τάγματος μας	115
Νεκροί Βελεστινιώτες στην Αλβανία	117
Βελεστινιώτες τραυματίες της Αλβανίας	120
Βιογραφικό Σημείωμα	125